Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

873

उर्दू संग्रह

पुस्तक का नाम इन्तरवाक इन्टर मीडियेट कोर्स फारसी

लेखक शिक्षा विभाग भारत

प्रकाशन वर्ष 1899

आगत संख्या 873

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

4/11

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय
कृपया पुस्तक के ऊपर कोई निशान आदि
न लगायें।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

...नकालय

دیباچہ گلستان سعدی رح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

منت خدا را عز و جل کہ طاعتش موجبِ قربت است و بشکر اندرش مزید نعمت ہر نفسے کہ فرو میرود ممدِ حیات ست و چون برمی آید مفرحِ ذات۔ پس در ہر نفسے دو نعمت موجود است و بر ہر نعمتے شکرے واجب۔ بیت

از دست و زبان کہ برآید　　کز عہدۂ شکرش بدرآید

قولہ تعالیٰ "اِعْمَلُوْا اٰلَ دَاوٗدَ شُکْرًا وَّقَلِیْلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُوْرُ"

قطعہ

بندہ ہمان بہ کہ ز تقصیرِ خویش　　عذر بدرگاہِ خدا آورد

ورنہ سزاوارِ خداوندیش　　کس نتواند کہ بجا آورد

بارانِ رحمتِ بیحسابش ہمہ را رسیدہ۔ و خوانِ نعمتِ بیدریغش ہمہ جا کشیدہ۔ پردۂ ناموسِ بندگان بگناہِ فاحش ندرد۔ و وظیفۂ روزی بخطاے منکر نبرد قطعہ

اے کریمے کہ از خزانۂ غیب　　گبر و ترسا وظیفہ خور داری

873;U
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دوستان را کجا کنی محروم　　　تو که با دشمنان نظر داری

فراش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترد - و دایهٔ ابر بهاری را فرموده تا بنات نبات را در مهد زمین بپرورد - و درختان را بخلعت نوروزی قبای استبرق در بر گرفته - و اطفال شاخ را بقدوم موسم ربیع کلاه شکوفه بر سر نهاده - عصارهٔ نحلی بقدرت او شهد فائق شده - و تخم خرمائی بتربیت او نخل باسق گشته - **قطعه**

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند　　　تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار　　　شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

در خبر است از سرور کائنات مفخر موجودات رحمت عالمیان صفوت آدمیان تتمهٔ دور زمان - **بیت**

شَفِیعٌ مُطَاعٌ نَبِیٌّ کَرِیمٌ　　　قَسِیمٌ جَسِیمٌ نَسِیمٌ وَسِیمٌ

بیت

بَلَغَ الْعُلٰی بِکَمَالِهٖ　　　کَشَفَ الدُّجٰی بِجَمَالِهٖ

حَسُنَتْ جَمِیعُ خِصَالِهٖ　　　صَلُّوْا عَلَیْهِ وَ اٰلِهٖ

بیت

چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان

چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که یکی از بندگان گنهگار پریشان روزگار دست انابت بامید اجابت
بدرگاه خداوند جلّ و علا بر دارد۔ ایزد تعالیٰ درو نظر نکند۔ بازش بخواند۔
بارِ دیگر اعراض فرماید۔ بازش بتضرّع و زاری بخواند۔ حق
سبحانه تعالیٰ گوید "یا ملآئکتی قد استحییت من عبدی
و لیس له غیری" دعوتش را اجابت کردم و امیدش برآوردم
که از بسیاری دعا و گریهٔ بنده همی شرم دارم۔ بیت

کرم بین و لطفِ خداوندگار گنه بنده کردست و او شرمسار

عاکفانِ کعبهٔ جلالش بتقصیر عبادت معترفند که "ما عبدناک حق
عبادتک" و واصفانِ حلیهٔ جمالش بتحیر منسوب که "ما عرفناک
حق معرفتک"۔ قطعه

گر کسی وصفِ او ز من پرسد بیدل از بی‌نشان چه گوید باز
عاشقان کشتگان معشوقند بر نیاید ز کشتگان آواز

یکی از صاحبدلان سر بجیب مراقبه فرو برده بود و در بحر مکاشفه
مستغرق شده۔ حالیکه ازان معاملت باز آمد۔ یکی از محبان گفت
ازین بوستان که بودی چه تحفه کرامت کردی اصحاب را۔ گفت
بخاطر داشتم که چون بدرخت گل رسم دامنی پر کنم هدیهٔ اصحاب را
چون برسیدم بوی گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قطعه

اے مرغِ سحر عشق ز پروانہ بیاموز
کان سوختہ را جان شد و آواز نیامد

این مدعیان در طلبش بیخبر انند
کانرا کہ خبر شد خبرش باز نیامد

قطعه

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم
وز ہر چہ گفتہ اند و شنیدیم و خواندہ ایم

دفتر تمام گشت و بپایان رسید عمر
ما ہمچنان در اولِ وصفِ تو ماندہ ایم

ذکرِ محامدِ بادشاہِ اسلام اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی نوّر اللہُ تُربتہٗ

ذکرِ جمیلِ سعدی کہ در افواہِ عوام افتادہ است وصیتِ سخنش کہ در بسیطِ زمین رفتہ۔ قصب الجیب حدیثش کہ ہمچو شکر میخورند و رقعہ منشآتش کہ ہمچو کاغذِ زر می برند۔ بر کمالِ فضل و بلاغتِ او حمل نتوان کرد۔ بلکہ خداوندِ جہان و قطبِ دائرۂ زمان و قائم مقامِ سلیمان و ناصرِ اہلِ ایمان اتابکِ اعظم مظفر الدنیا والدین ابوبکر بن سعد زنگی ظلُّ اللہِ فی اَرضِہٖ ربِّ ارضَ عنہُ وَارضِہٖ بعینِ عنایت نظر کردہ است۔ و تحسین بلیغ فرمودہ و ارادتِ صادق نمودہ لاجرم کافۂ انام از خواص و عوام بمحبتِ او گرائیدہ اند کہ "النّاسُ علیٰ دِینِ مُلُوکِھِم" رباعی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زانکه ترا بر منِ مسکین نظر است | آثارم از آفتاب مشهورتر است
گر خود همه عیبها بدین بنده درست | هر عیب که سلطان بپسندد هنر است

قطعه

گلی خوشبوی در حمام روزی | رسید از دست محبوبی بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری | که از بوی دلآویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم | ولیکن مدتی با گل نشستم
کمالِ همنشین در من اثر کرد | وگرنه من همان خاکم که هستم

اَللّٰهُمَّ مَتِّعِ الْمُسْلِمِیْنَ بِطُوْلِ حَیَاتِهٖ وَضَاعِفْ ثَوَابَ جَمِیْلِهٖ وَ حَسَنَاتِهٖ وَارْفَعْ دَرَجَةَ اَوِدَّائِهٖ وَوُلَاتِهٖ وَدَمِّرْ عَلٰی اَعْدَائِهٖ وَ شُنَاتِهٖ بِمَا تُلِیَ فِی الْقُرْاٰنِ مِنْ اٰیَاتِهٖ وَاٰمِنْ بَلَدَهٗ یَا رَبِّ وَاحْفَظْ وَلَدَهٗ

قطعه

لَقَدْ سَعِدَ الدُّنْیَا بِهٖ دَامَ سَعْدُهٗ | وَاَیَّدَهُ الْمَوْلٰی بِاَلْوِیَةِ النَّصْرِ
کَذٰلِکَ تَنْشَأُ لِیْنَةٌ هُوَ عِرْقُهَا | وَحُسْنُ نَبَاتِ الْاَرْضِ مِنْ کَرَمِ الْبَذْرِ

ایزد تعالی و تقدس خطهٔ پاکِ شیراز را بهیبتِ حاکمانِ عادل و همتِ عالمانِ عامل تا زمانِ قیامت در امانِ سلامت نگهدارد۔ قطعه

اقلیمِ پارس را غم از آسیبِ دهر نیست | تا بر سرش بود چو توئی سایهٔ خدا
امروز کس نشان ندهد در بسیطِ خاک | مانندِ آستانِ درت مأمنِ رضا

873;U

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

برتست پاس خاطرِ بیچارگان۔ و شکر   برما۔ وبر خدائے جہان آفرین جزا
یارب ز بادِ فتنہ نگہدار خاکِ پارس   چندانکہ خاک را بود و بادرا بقا

در سبب تالیف کتاب

یک شب تاملِ ایامِ گذشتہ میکردم و بر عمرِ تلف کردہ تاسف می خوردم و سنگلاخہ دل را بالماسِ آبِ دیدہ می سفتم و این بیتہا مناسبِ حالِ خود می گفتم

مثنوی

ہر دم از عمر می رود نفسے   چون نگہ می کنم نماند بسے
اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی   مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت   کوسِ رحلت زدند و بار نساخت
خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل   باز دارد پیادہ را ز سبیل
ہر کہ آمد عمارتِ نو ساخت   رفت و منزل بدیگرے پرداخت
وان دگر پخت ہمچنین ہوسے   وین عمارت بسر نبرد کسے
یارِ ناپایدار دوست مدار   دوستی را نشاید این غدار
مادہٴ عیشِ آدمی شکم است   تا بتدریج میرود چہ غم است
گر بہ بند دچنانکہ نکشاید   گردل از عمر بر کنند شاید
ورکشاید چنانکہ نتوان بست   گو بشو از حیاتِ دنیا دست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

چار طبعِ مخالف و سرکش — چند روزے بوند باہم خوش
گر یکے زین چہار شد غالب — جانِ شیرین برآید از قالب
لاجرم مردِ عارفِ کامل — ننہد بر حیاتِ دنیا دل
نیک و بد چون ہمی بباید مرد — خنک آنکس کہ گوے نیکی برد
برگِ عیشے بگورِ خویش فرست — کس نیارد ز پس تو پیش فرست
عمر برف ست و آفتابِ تموز — اندکے ماند و خواجہ غرّہ ہنوز
اے تہیدست رفتہ در بازار — ترسمت پُر نیاوری دستار
ہر کہ مزروعِ خود خورد بخوید — وقتِ خرمنش خوشہ باید چید
پندِ سعدی بگوشِ دل بشنو — رہ چنین ست مرد باش و برو

بعد از تامّلِ مصلحت آن دیدم کہ در نشیمنِ عزلت نشینم و دامنِ صحبت فراہم چینم و دفتر از گفتار ہاے پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم۔

بیت

زبان بریدہ بکنجے نشستہ صمٌّ بکمٌ — بہ از کسے کہ نباشد زبانش اندر حکم

تا یکے از دوستان کہ در کجاوہ ہمنشینِ من بودے و در حجرہ جلیس برسمِ قدیم از در درآمد چندانکہ نشاطِ ملاعبت کرد و بساطِ مداعبت گسترد جوابش نگفتم و سر از زانوے تعبّد بر نگرفتم۔ رنجیدہ نگہ کرد و گفت

قطعہ

کنونت کہ امکانِ گفتار ہست — بگو اے برادر بلطف و خوشی

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که فردا چو پیکِ اجل در رسد   بحکمِ ضرورت زبان درکشی

کسے از متعلقانِ منش برحسبِ واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده
است و نیتِ جزم که بقیتِ عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند۔ تو نیز
اگر توانی سرِ خویش گیر و مجانبت پیش۔ گفتا بعزتِ عظیم و صحبتِ قدیم
که دم برنیارم و قدم برندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بعادتِ مالوف و
طریقِ معروف که آزردنِ دلِ دوستان جهلست و کفارتِ یمین سهل
خلافِ راهِ صواب است و عکس راے اولی الالباب ذو الفقارِ
علی در نیام و زبانِ سعدی درکام۔ قطعه

زبان در دهانِ خردمند چیست   کلیدِ درِ گنجِ صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسے   که جوهر فروش ست یا پیلور

قطعه

اگرچه پیشِ خردمند خاموشی ادبست   بوقتِ مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیرۂ عقلست دم فرو بستن   بوقتِ گفتن و گفتن بوقتِ خاموشی

فی الجمله زبان از مکالمتِ او درکشیدن قوت نداشتم۔ و روے از محادثت
بگردانیدن مروت ندانستم که یارِ موافق بود و محبت صادق۔ بیت

چو جنگ آوری باکسے در ستیز   که از وے گزیرت بود یا گریز

بحکمِ ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتم۔ در فصلِ ربیعکه صولتِ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بردآرمیده بود و آوانِ دولتِ ورد در رسیده۔ **قطعه**

اول اُردی بہشت ماہِ جلالی — بلبلِ گوینده بر منابرِ قضبان
بر گلِ سرخ از نم افتاده لآلی — ہمچو عرق بر عذارِ شاہدِ غضبان

شب را بہ بوستان با یکے از دوستان اتفاق مبیت افتاد موضعے خوش و خرم۔ و درختانِ دلکش و در ہم گفتی کہ خردهٔ مینا بر خاکش ریختہ و عقدِ ثریا از تاکش آویختہ۔ **قطعه**

رَوْضَةٌ مَاءُ نَهْرِهَا سَلْسَالٌ — دَوْحَةٌ سَجْعُ طَيْرِهَا مَوْزُونٌ
آن پر از لالہ ہائے رنگارنگ — وین پر از میوہ ہائے گوناگون
باد در سایهٔ درختانش — گسترانید فرشِ بوقلمون

بامدادان کہ خاطرِ باز آمدن بر رائے نشستن غالب آمد دیدمش دامنے گل و ریحان و سنبل و ضمیران فراہم آوردہ و آہنگِ رجوع کردہ۔ گفتم گلِ بوستان را چنانکہ دانی بقائے و عہدِ گلستان را وفائے نباشد۔ و حکیمان گفتہ اند ہر چہ نپاید دلبستگی را نشاید۔ گفتا طریق چیست۔ گفتم برائے نزہتِ ناظران و فسحتِ حاضران کتابِ گلستان توانم تصنیف کردن کہ بادِ خزان را بر ورقِ او دستِ تطاول نباشد و گردشِ زمان عیشِ ربیعش را بطیشِ خریف مبدل نکند۔ **نظم**

بچہ کار آیدت ز گل طبقے — از گلستانِ من ببر ورقے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گل ہمین پنجروز وشش باشد ‌ ‌ ‌ ‌ وین گلستان ہمیشہ خوش باشد

حالیکہ من این حکایت بگفتم دامن گل بریخت ودر دامنم آویخت کہ "اَلْکَرِیْمُ اِذَا وَعَدَ وَفیٰ" فصلے دو ہمان روز اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت وآداب محاورت۔ در لباسے کہ متکلمان را بکار آید ومترسلان را بلاغت افزاید فی الجملہ ہنوز از گلستان بقیتے ماندہ بود کہ کتاب گلستان تمام شد۔ واللہ اعلم واحکم بالصواب۔

ذکر بادشاہزادہ جہان سعد بن ابی بکر بن سعد نور اللہ قبرہ

وتمام انگہ شود بحقیقت کہ پسندیدہ آید در بارگاہِ جہان پناہ سایۂ کردگار پرتو لطف پروردگار وذخر زمان وکہف امان اَلْمُؤَیَّدُ مِنَ السَّمَاءِ اَلْمَنْصُوْرُ عَلَی الْاَعْدَاءِ عَضُدُ الدَّوْلَۃِ الْقَاہِرَۃِ سِرَاجُ الْمِلَّۃِ الْبَاہِرَۃِ جَمَالُ الْاَنَامِ مَفْخَرُ الْاِسْلَامِ سَعْدُ بْنُ اَتَابَکَ الْاَعْظَمُ شَہَنْشَاہُ الْمُعَظَّمُ مَالِکُ رِقَابِ الْاُمَمِ مَوْلٰی مُلُوْکِ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ سُلْطَانُ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَارِثُ مُلْکِ سُلَیْمَانَ مُظَفَّرُ الدِّیْنِ سَعْدُ بْنُ اَبُوْبَکْرِ بْنِ زَنْگِی اَدَامَ اللّٰہُ اِقْبَالَہُمَا وَضَاعَفَ اِجْلَالَہُمَا وَجَعَلَ اِلٰی کُلِّ خَیْرٍ مَآلَہُمَا بکرشمۂ لطف خداوندی مطالعہ فرماید۔ قطعہ

گر التفات خداوندیش بیاراید ‌ ‌ ‌ ‌ نگارخانۂ چینی ونقش ارژنگی است

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

امید هست که روی ملال درنکشد | ازین سخن که گلستان نجای دلتنگی ست
علی الخصوص که دیباچه همایونش | بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

ذکر امیر کبیر فخر الدین ابی بکر بن ابی نصر اطال اللہ عمرہ

دیگر عروس فکر من از بیجمالی سر بر نیارد و دیدهٔ یاس از پشت پای خجالت بر ندارد۔ و در زمرهٔ صاحب نظران متحلّٰی نشود مگر آنگه که متحلّٰی گردد بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مظفر و منصور ظهیر سریر سلطنت مشیر تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ الغربا مربی الفضلا محب الاتقیا افتخار آل پارس یمین الملک ملک الخواص باربک فخر الدولة والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ابی بکر بن ابی نصر اطال اللہ عمرہ واجلّ قدره وشرح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاق ست و مجموع مکارم اخلاق

شعر

هر که در سایهٔ عنایت اوست | گنهش طاعتست و دشمن دوست

بر هر یک از سائر بندگان و حواشی خدمتی معین ست که اگر در اداء برخی ازان تهاون و تکاسل روادارند در معرض خطاب آیند و در محل عتاب۔ مگر برین طائفهٔ درویشان که شکر نعمت بزرگان واجب ست۔ و ذکر جمیل و دعای خیر و اداء چنین خدمت در حد غیبت اولیٰ ترست که در حضور۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این تصنع نزدیکست و آن از تکلف دور - باجابت مقرون باد. قطعه

پشتِ دوتای فلک راست شد از خرمی | تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را
حکمت محضست اگر لطفِ جهان آفرین | خاص کند بندۂ مصلحتِ عام را
دولتِ جاوید یافت هر که نکونام زیست | کز عقبش ذکرِ خیر زنده کند نام را
وصف ترا گر کنند ور نه کند اهل فضل | حاجتِ مشاطه نیست روی دلارام را

ذکر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت

تقصیر و تقاعدیکه در مواظبتِ خدمتِ بارگاه خداوندی میرود بنابر آن است که طائفۂ از حکمای هندوستان در فضائلِ بزرجمهر سخن می گفتند باَخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن بطی است یعنی درنگ بسیار میکند و مستمع را بسے منتظر می باید بود تا وے تقریرِ سخنے کند - بزرجمهر بشنید و گفت اندیشه کردن که چگویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم - نظم

سخندانِ پرورده پیرِ کهن | بیندیشد انگه بگوید سخن
مزن بے تامل بگفتار دم | نکوگوے اگر دیر گوئی چه غم
بیندیش وانگه برآور نفس | وزان پیش بس کن که گویند بس
بنطق آدمی بهتر است از دواب | دواب از تو به گر نگوئی صواب

فکیف در نظرِ اعیانِ حضرتِ خداوندی عز نصره که مجمع اهل دلست -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ومرکز علماے متبحر اگر در سیاقت سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعتِ مزجات بحضرتِ عزیز آورده - وشبه در بازار جوہریان جوے نیرزد - وچراغ پیشِ آفتاب پرتوے ندارد - ومناره بلند بر دامنِ کوہ الوند پست نماید

مثنوی

هر که گردن بدعوے افرازد | خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتاده است وآزاده | کس نیاید بجنگِ افتاده
اول اندیش وانگهے گفتار | پاے پیش آمدست وپس دیوار
نخلبندم ولے نه در بستان | شاهدم من ولے نه در کنعان

لقمان را گفتند حکمت از که آموختی - گفت از نابینایان که تا جاے نه بینند پاے ننهند - قَدِّمِ الْخُرُوجَ قَبْلَ الْوُلُوجِ - **مصرعه**
مردیت بیازماے وانگه زن کن ۔

قطعه

گرچه شاطر بود خروس بجنگ | چه زند پیشِ بازِ روئین چنگ
گربه شیر است در گرفتن موش | لیک موش است در مصافِ پلنگ

اما باعتماد وسعت که چشم از عوائبِ زیر دستان بپوشند - ودر افشاے جرائمِ کهتران نکوشند - کلمه چند بطریق اختصار از نوادر وامثال وشعر وحکایات وسیر ملوکِ ماضی رحمهم الله درین کتاب درج کردیم - و برخے از عمر گرانمایه بر وخرج - موجب تصنیف کتاب این بود -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وباللہِ التوفیق قطعہ

بماند سالہا این نظم و ترتیب زما ہر ذرہ خاک افتادہ جائے
غرض نقشیست کز ما یاد ماند کہ ہستی را نمی بینم بقائے
مگر صاحبدلے روزے برحمت کند در کار درویشان دعائے

امعانِ نظر در ترتیب کتاب وتہذیبِ ابواب ایجاز سخن را مصلحت دید۔ تا برین روضۂ غنا و حدیقۂ غُلبا را چون بہشت ہشت باب اتفاق افتاد۔ ازین مختصر آمد تا بملالت نانجامد۔ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِالصَّوَاب وَاِلَیْہِ الْمَرْجِعُ وَالْمَاٰب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

انوار سہیلی

باب سوم در منافع موافقت دوستان و معاضدت ایشان

رائے گفت برہمن را کہ شنیدم داستانِ دوستان کہ بسعی غمازی مفسد کارِ ایشان بعداوت انجامیدہ بیگناہے بقتل رسید۔ وایزد تعالےٰ مکافاتِ آن غدار فتنہ انگیز بوے رسانید۔ اکنون اگر وقت اقتضا کند بیان فرماید۔ حالتِ دوستانِ یکدل و یکجہت و برخوردنِ ایشان از نہالِ محبت و مودت و در دفعِ خصمانِ ہم پشت و یکروے بودن و رضاے دیگرے را بر رضاے خود تقدیم نمودن۔ برہمن گفت قطعہ

اے خسروِ زمانہ کہ از روئی معدلت — مسند فرازِ گنبدِ اخضر نہادہ
بادا بلقِ سپہر ترا رام کز ظفر — صد داغ بر جبینِ مہ و خور نہادہ

بدانکہ نزد خردمندانِ کامل الذات و ہنرمندانِ ستودہ صفات ہیچ نقدے گرانمایہ تر از وجودِ دوستانِ مخلص و ہیچ درجہ بلندپایہ تر از حصولِ یارانِ خالص نیست بیت

زانکہ در آفاق ز برنا و پیر — ہیچ کس از یار ندارد گزیر

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

و ہر آئینہ جمعے کہ سکۂ محبتِ ایشان در دار الضرب اخلاص بسکۂ وفاداری آرایش یافتہ۔ و نہالِ مودتِ شان در روضۂ اختصاص بر شحۂ یکجہتی و رضا جوئی پرورش پذیرفتہ۔ راحتِ روح و مددِ فیض و فتوح اند٭ و فائدہ دوستان بسیار و منفعتِ ایشان بیشمار است ازجملہ آنکہ در ایام دولت مدد و موادِ صحبت و معاشرت باشند و در زمانِ نکبت طریقۂ معاونت و وظیفۂ ہمراہی و مظاہرت مسلوک دارند۔ قطعہ

یار بدست آر کہ بس بیکس ست — ہر کہ مر او را بجہان یار نیست
زین ہمہ نعمت کہ درین عالم ست — ہیچ بہ از یارِ وفادار نیست

واز جملہ حکایاتے کہ درباب یارانِ یکدل و دوستانِ ہم پشت بر صفحاتِ تواریخ ثبت کردہ اند۔ حکایت زاغ و موش و کبوتر و سنگ پشت و آہو بغایت مثلے روشن و قصۂ شیرین است۔ رائے پرسید کہ چگونہ بودہ است آن

حکایت۔ برہمن گفت آوردہ اند کہ در ناحیتِ کشمیر موضعے دلپذیر و مرغزارے بے نظیر بود چنانچہ روے زمینش از کثرتِ ازہار مانند صحنِ آسمان آراستہ بودے واز عکسِ ریاحینِ عطر بیزش پرِ زاغ چون دمِ طاؤس نمودے۔ مثنوی

زہر سو چشمۂ چون آبِ حیوان — چراغِ لالہ ہر جانب فروزان
بنفشہ رستہ و سنبل دمیدہ — نسیمِ صبح جیبِ گل دریدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

شقائق بر یکے پا ایستادہ　　چو بر شاخ زمرد جام بادہ

وبسبب آنکہ در آن مرغزار شکار بسیار بود۔ صیادان آنجا آمد وشد بیشتر کردندے وپیوستہ جہت صید وحوش وقید طیور دام حیلہ گستردندے ودر حوالی آن بیشہ زاغے بر درختے بزرگ آشیانہ گرفتہ بود۔ واز صفحات اوراق آن نہال نکتہ حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْاِیْمَانِ مطالعہ کردہ۔ روزے بر بالاے درخت نشستہ زیر و بالا می نگریست وبراست وچپ نظر می افگند۔ ناگاہ صیادے دید کہ دامے برگردن وتوبرہ بر پشت وعصاے در دست بتعجیل ہرچہ تمامتر روے بدان درخت نہادہ می آید۔ زاغ بترسید وباخود گفت قطعہ

یارب این شخص را چہ افتاد است　　کہ بدین اضطراب می آید

ہیچ معلوم نیست کز چہ سبب　　این چنین باشتاب می آید

وتمکین کہ بقصد من کمر بستہ باشد۔ وبراے صید من تیر تدبیر در کمان تزویر پیوستہ۔ وحالا حزم اقتضاے آن میکند کہ جائے نگاہدارم ومی نگرم۔ مصرعہ تا بہ بینم کہ چہ از پردہ برون می آید

زاغ در پس برگ متواری شدہ دیدۂ ترصد برگماشت۔ وصیاد بپاے درخت آمدہ دام باز کشید ودانۂ چند بر بالاے آن پاشیدہ در کمینگاہ نشست۔ ساعتے برآمد فوجے کبوتران دررسیدند و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سردار الیشان کبوترے بود کہ اورا مطوقہ گفتندے باذہنے روشن۔ وزیرکی تمام وفہمے کامل وحدسے قوی واین کبوتران بمتابعت او مباہات نمودندے وبمطاوعت وملازمت او افتخار کردندے و روزگار در خدمت او کہ سرمایۂ صلاح وپیرایۂ فوز وفلاح بود بسر بردندے چندانکہ چشم کبوتران بردانہ افتاد آتش گرسنگی شعلہ زدن گرفتہ عنان اختیار از کف اقتدار شان بیرون برد۔ مطوقہ از روے شفقتے کہ مہتران را بر کہتران لازم است۔ ایشانرا بجانب تامل وتانی میل داد وگفت۔ فرد

زراہ حرص بتعجیل سوے دانہ مرو بہوش باش کہ دامیست زیر سر دانہ

جواب دادند کہ اے مہتر کار ما باضطرار رسیدہ ومہم بغایت اضطراب انجامیدہ۔ باحوصلۂ تہی از دانہ ودلے پر از اندیشہ مجال استماع نصیحت ومحل ملاحظہ عاقبت نیست۔ وبزرگان گفتہ اند۔ بیت

گرسنہ بر بلا دلیر بود زان کہ از عمر خویش سیر بود

مطوقہ دانست کہ آن حریصان دانہ جوے را بکمند موعظت مقید نتوان ساخت وبرسن ملامت از چاہ غفلت وجہالت بر نتوان کشید۔

بیت

ہر کہ در بند گی حرص افتاد مشکل از بند او شود آزاد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خواست تا از ایشان کنارہ کردہ بگوشہ بیرون رود۔ قائدِ قضا گردنِ
او را بزنجیر تقدیر بربستہ جانبِ دام کشید۔ مصرعہ
اے بے بصر من میروم او میکشد قلّاب را۔ القصہ مجموع آن
کبوتران بیکبار احتیاط را برطرف نہادہ فرود آمدند۔ دانہ چیدن ہمان
بود و در دامِ صیاد افتادن ہمان۔ مطوّقہ فریاد برکشید۔ نہ با شما گفتم کہ
عاقبتِ شتاب کاری ناستودہ است و بے تامل در کارہا
شروع کردن ناپسندیدہ۔ فرد
طریقِ عشق پر آشوب و آفت است ایدل بیفتد آنکہ درین راہ با شتاب رود
حیرت و خجالت بر کبوتران مستولی شدہ دم درکشیدند و صیاد از کمین گاہ
بیرون آمدہ باشادی تمام دوان شد۔ تا ایشان را در قیدِ ضبط و ربط
آوردہ بمنزلِ خود مراجعت نماید۔ کبوتران را کہ چشم بر صیاد افتاد
باضطراب در آمدند و ہر یک از ایشان در خلاصیِ خود کوشیدہ پر و بال
میزدند۔ مطوّقہ گفت اے یاران شما ہر یک در نجاتِ خود سعی می نمائید
و از خلاصی دیگر ہمدمان تغافل می ورزید۔ مصرعہ
وین چنین ہا نہ شرطِ یاران است در مذہبِ محبت فتویٰ بر آن است
کہ استخلاصِ یاران از خلاصِ خود مہم تر دانند۔ چنانکہ گویند وقتے کہ
دو رفیق با یکدیگر در کشتی نشستہ بودند ناگاہ در نزدیکی ساحل آن کشتی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بشکست ہر دو در آب افتادند۔ ملاحے از کنار دریا خود را در آب افگند و عزم کرد کہ یکے از ایشان را بگیرد۔ بہر کدام کہ میل کردے فریاد بر آوردے و گفتے۔ بیت

کہ اے پیر اندرین گرداب تشویر ۔۔ مرا بگذار و دستِ یارِ من گیر

و اگر شما را قوتِ آن نیست کہ حیاتِ یار را بر زندگانی خود ترجیح نمائید و نجاتِ او را از رستگاری خود بہتر شمرید۔ بارے ہمہ بطریقِ معاونت و موافقت قوتے کنید تا باشد کہ ببرکت این وفاق و اتفاق کہ دام از جاے برگرفتہ شود و ما ہمہ رہائی یابیم۔ کبوتران فرمان بجاے آوردہ ہمہ در قوت متفق شدند و بدان حیلت دام را برکندہ سرِ خود گرفتند۔ صیاد با وجودِ اینحال بر پے ایشان می دوید و بامید آنکہ آخر درمانند و بیفتند۔ دیدہ در ہوا دوختہ میرفت۔ زاغ با خود اندیشہ کرد کہ مدتہاے مدید باید تا چنین صورتے عجیب از کتم عدم بعرصہ وجود آید۔ و من از مثلِ این واقعہ ایمن نیستم۔ اولے آنکہ برابر ایشان شتافتہ معلوم کنم کہ عاقبتِ کارِ ایشان بچہ انجامد۔ و آن تجربہ را ذخیرہ روزگارِ خود ساختہ در وقتِ احتیاج بکار برم۔ فرد

بروز تجربہ روزگار بہرہ بگیر ۔۔ کہ بہرِ دفعِ حوادث ترا بکار آید

زاغ در پے ایشان پرواز کرد۔ مطوقہ با قومِ خود دام را برداشتہ می پرید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

873

وصیادِ حریص شوخ چشم دیده در ایشان گماشته راه می پیمود۔ مطوقه
چون دید که هنوز صیاد در پے ایشانست و قوتِ طامعه در حرکت
آمده او را بران میدارد که از پاے نه نشیند تا ایشان را بدست نیارد
روے بیاران کرد و گفت این ستیزه روے بجد تمام کمر بقصدِ ما
بربسته است و در پے قتل ما نشسته و تا از چشم او ناپدید نشویم دل
از ما برنگیرد و صواب آنست که بسوے آبادانیها میل کنیم و بجانب
باغها و درختها پرواز نمائیم تا نظرِ او از ما منقطع شود و نومید خجلت زده
بازگردد۔ کبوتران بر طبقِ اشارتِ او راه بتافتند و از جانبِ دشت و
صحرا بطرفِ عمارات شتافتند۔ صیاد چون ایشانرا ندید بحسرتِ تمام
بازگردید۔ و زاغ همچنان میرفت تا کیفیتِ خلاصی ایشان معلوم کند
و آنرا براے دفع همان واقعه و علاج همان حادثه ذخیره سازد تا بمضمون
اَلسَّعِیْدُ مَنْ وُعِظَ بِغَیْرِہٖ کار کرده باشد قطعه

عاقل آنست که در تجربهٔ نفع و ضرر — از حریفانِ دگر بهرهٔ خود بردارد
هر چه دانست کزان نفع رسد بستاند — وانچه از وے ضررے فهم کند بگذارد

کبوتران از دغدغهٔ صیاد ایمن شده در وجه استخلاص خود بمطوقه رجوع
نمودند۔ و آن خردمند راست تدبیر بعد از تفکر و تدبر جواب داد که رائے
من چنان اقتضا میکند که بے معاونتِ یار وفادار ازین مهلکه روے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نجات نیست۔ مصرع۔ بی ہمرہی این راہ بسر نتوان برد+ درین نزدیکی موشے است زیرک نام از دوستان من بزیادتی وفا اختصاص یافته و در آئینِ مروت از سائرِ یاران و ہوا داران بر سر آمده۔ بیت

رفیقِ مخلص و یار وفادار   که در یاری ندارد جز وفا کار

یمکن که بمددگاری او ازین بند رہائی رو نماید و ازین مخاطره خلاصی دست دہد۔ پس بویرانه که مسکنِ موش در وے بود فرود آمدند و نزدیک سوراخِ او رفته حلقهٔ درِ ارادت بجنبانیدند۔ صدائے مطوقه بگوش زیرک رسید۔ بیرون آمد و چون یارِ خود در البتهٔ بندِ بلا دید جوئے خونابه از چشمهٔ چشم بر صفحهٔ رخسار روان ساخت و آهِ دردآلود از جگرِ سوخته باوجِ سپهرِ کبود رسانید و گفت۔ مثنوی

چه حالست اینکه می بینم چه حالست   درین حالت شکیبائی محال ست

من ای یاران چه سان فارغ نشینم   چو یارِ خویش را در بند بینم

اے یار عزیز و اے رفیقِ موافق بکدام حیله درین بند افتادی و بچه سبب بدین رنج گرفتار شدی۔ مطوقه جواب داد که انواعِ خیر و شر و اصنافِ نفع و ضر باحکامِ قضا و قدر باز بسته اند ہر چه کاتبِ ارادت در دیوانِ ازل بقلمِ مشیت بر صفحاتِ احوالِ مخلوقات کشیده لابد ہست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کہ در عرصہ وجود بجلوہ آید و احتراز و اجتناب ازان ہیچ فائدہ ندہد۔ فرد
قلم بتلخی وشیرینی اے پسر رفتست   اگر ترش بنشینی قضا چہ غم دارد
ومر اقتضاے ربانی و تقدیر یزدانی درین ورطہ ہلاک افگند و دانہ را
برمن و یاران من جلوہ داد و باآنکہ ایشانرا از سبکی و شتاب زدگی
منع میکردم و بر تہتک و ترک احتیاط ملامت مینمودم دست تقدیر
پردہ غفلت در پیش دیدہ بصیرت من نیز فرو گذاشت و عقل روشن
رائے و خرد دوربین مرا در حجاب تیرہ جہالت و نادانی باز داشت و
جملہ بیکبار در دست محنت و چنگ بلیت گرفتار شدیم۔ موش گفت
اے عجب کہ چو تو زیرکے باانہمہ حزم و دوربینی با نازلہ قضا مقاومت
نتواند کرد و تیر تقدیر را بسپر حیلہ و تدبیر رد نتواند ساخت۔ مطوقہ گفت
اے زیرک ازین سخن در گذر کہ کسانیکہ بقوت و شوکت و عقل و
بصارت از من بیش اند و بجاہ و مال و فضل و کمال از من بیش با
تقدیر ازلی نتوانند کوشید و از قضاے لم یزلی سر نتوانند کشید۔
دَرْ رَآدَّ لِقَضَآئِہٖ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُکْمِہٖ چون حاکم نافذ الامر قضا سلسلہ
ارادت در جنباند ماہی را از قعر دریا بقضاے ہوا رساند و مرغ را
از اوج ہوا بحضیض زمین نشاند و ہیچ آفریدہ را در امر قضا و قدر چارہ
نیست جز تسلیم و رضا۔ مثنوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گر شود ذراتِ عالم ہیچ ہیچ
با قضاے ایزدی ہیچ اند ہیچ

چون قضا بیرون کند از چرخ سر
عاقلان گردند جملہ کور و کر

ماہیان افتند از دریا برون
دام گیرد مرغِ پران را زبون

این قضا با دست سخت و تند خو
خلق چون خس عاجزاند در پیشِ او

و بباید دانست کہ دانا را در باب جریانِ فرمانِ قضا بر وہمان حکمِ نادانست و رعیتِ حقیر در ورطۂ تقدیر با سلطانِ عالمگیر یکسان۔

بیت

بزور و زر نشاید در احکامِ قضا کردن
نمیزیبد کسے را در قضا چون و چرا کردن

زیرک گفت لے مطوقہ دل خوش دار کہ ہر لباسے کہ خیاطِ ارادتِ ایزدی بربالاے یکے از ملازمانِ عتبۂ عبودیت می دوزد خواہ گریبانش بگوے دولت آراستہ و خواہ دامنش بطرازِ محنت پیراستہ بے شبہہ محض عنایت و عین کرامت است غایتش آنکہ بندہ بحقیقتِ آن حال دانا و بلطیفۂ کہ در ضمنِ آن اندراج یافتہ بینا نیست۔ و بینایانِ دوربین درینمعنی گفتہ اند۔

فرد

بدُرد و صاف ترا حکم نیست دم درکش
کہ ہرچہ ساقیِ ما ریخت عین الطافست

وانچہ ترا پیش آمدہ چون نیک درنگری صلاحِ حال دران بودہ۔ و بزرگان گفتہ اند۔ نوشِ صفاے نیشِ جفا نباشد و گلِ راحت بے خارِ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

محنت نرویده- مصرعه- بسا مراد که در ضمن نامرادیهاست
و چون زیرک این فصل فرو خواند و ببریدن بندها که مطوقه بدان بسته بود
اشتغال نمود- مطوقه گفت ای دوست مهربان نخست بند یاران را
بگشای و خاطر از مهم ایشان جمع فرموده بجانب من گرای-
موش بدان سخن التفات نانموده بکار خود مشغول بود- مطوقه دیگر بار
از روی مبالغه گفت که ای زیرک اگر رضای من طلبی و بحقوق
دوستی قیام مینمائی شرط آنست که اول یاران مرا از بند رهائی دهی
و بدین کرم طوق منت بر گردن جان من نهی- موش گفت این حدیث
مکرر ساختی و مبالغه بحد افراط رسانیدی مگر ترا بنفس خود حاجت نیست
و آنرا بر خود حقی نمی شناسی و از نکته "اِبْدَأْ بِنَفْسِكَ" تغافل
می نمائی- مطوقه گفت مرا ملامت نباید کرد که منشور پیشوائی این
کبوتران بر نام من نوشته اند و معهذا تعهد احوال ایشان بر ذمه
اهتمام خود گرفته ام ایشان را از ان روی که رعیت من اند بر من
حقے ثابت است و مرا ازین سبب که مهتر ایشانم بر ایشان حقے
لازم و بعد ما که ایشان از عهده حق من بیرون آمده اند و بمددگاری و
معاونت ایشان از دست صیاد بجسته ام مرا نیز از حلقه لوازم حق گزاری
بیرون باید آمد و شرائط پیشوائی بادا باید رسانید- و هر پادشاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که آسایش خود طلبد و رعیت را بستهٔ بند محنت بگذارد بسے بر نیاید که
مشرب عشرتش تیره و دیده دولتش خیره گردد۔ بیت

نیاساید اندر دیارِ تو کس
چو آسایشِ خویش خواہی و بس

موش گفت بادشاه در میان رعیت بمثابهٔ جان است در جسد و بمثابهٔ
دل است در بدن۔ پس ملاحظهٔ جان اولیٰ باشد چه اگر دل بصلاح است
از فساد اعضا چندان مضرتے نرسد و عیاذاً باللہ اگر دل بزیان آید
سلامتی اجزا ہیچ سود ندارد۔ بیت

چاکران کم اگر شوند چه غم
از سرِ شه مباد موئے کم

مطوقه گفت می ترسم که اگر کشادن عقد ہاے من آغاز کنی بعد ازین
ملول شوی۔ و یارانِ من در بند مانند و چون من بسته باشم ہر چند ملالِ
تو بکمال رسیده باشد جانبِ من فرونخواہی گذاشت و از ضمیر خود
در اہمال نجاتِ من رخصت نخواہی یافت و نیز در ہنگامِ بلا با یکدیگر
شرکت داشته ایم۔ در وقتِ خلاص و فراغت نیز موافقت نمودن
محض مروت خواہد بود۔ مثنوی

گر شمری یار کسے را شمار
کو بود اندر غم و شادیت یار

دوست که در شادی و غم نیست دوست
زوجه شوی شاد که غم خود ہم اوست

موش گفت عادتِ اہل مکرمت اینست و عقیدهٔ اربابِ فتوت ہمین۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وبدین خصلتِ ستوده وسیرتِ پسندیده اعتقادِ خلائق بدوستی تو صافی تر گردد واعتماد رعایا بر کرم وجوانمردی تو بیفزاید۔ بیت

دوستی را چنین کسے باید　　که ازو کار بسته بکشاید

پس زیرک بسجدے تمام ورب عبنے ما لا کلام بندہاے یاران را ببرید ودر آخر ہمہ گردنِ مطوقہ را از طوقِ بلا خلاص داد کبوتران او را وداع کرده ایمن ومطمئن با شیانۂ خود باز گشتند وموش بسوراخ فرو شد۔ چون زاغ دستگیری موش وبریدن بندہا مشاہده کرد بدوستی وہمدمی او رغبت نمود ومصادقت ومرافقتِ او را غنیمت شگرف دانست وبا خود گفت من ازان قصۂ کہ کبوتران را افتاد ایمن نتوانم بود لاجرم از دوستی چنین کسے کہ در وقتِ بلا دستگیری نماید مستغنی نتوانم گشت۔

مثنوی

مشرق ومغرب ہمہ پر ہمدم است　　لیک ازین گونہ کہ باید کم است

یارِ غرض جوے فراوان بود　　ہر کہ شد یارِ تو یار آن بود

پس زاغ آہستہ بدرِ سوراخِ موش آمد وآواز داد۔ موش پرسید کہ کیست۔ گفت منم زاغ وبا تو مہمِ ضروری در پیش دارم۔ زیرک موشے بود خردمندِ کافی گرم وسردِ روزگار دیدہ نیک وبدِ ایام مشاہدہ کرده دران موضع از جہت گریزگاہ چندین سوراخ آمادہ ساختہ واز ہر یک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بدیگرے راه بریده و چاره حادثه ها را پیش از وقوع شناخته و تیمار هر کارے بر حسب حکمت و فراخور مصلحت پرداخته چون آواز زاغ شنید بر خود بپیچید و گفت ترا با من چه کار و مرا با تو چه نسبت۔ زاغ صورت حال از اول تا آخر باز راند و اطلاع بر حسن عهد و فرط وفاداری او در حق کبوتران باز نمود و گفت مرا کمال مروت و هواداری و جمال فتوت و حق گزاری تو معلوم شد و بدانستم که ثمرهٔ دوستی و نتیجهٔ محبت چگونه بدیشان رسید و ببرکت مصادقت و مودت تو از ان ورطهٔ هائل خلاصی یافتند۔ همگی همت بر دوستی مقصور گردانیدم و آمده ام تا شرط افتتاح در مخالصت بجاے آرم۔ بیت

داریم بسوے تو بسے دل نگرانی حال دل خود با تو بگفتیم تو دانی

موش جواب داد که میان من و تو راه مصاحبت مسدود است و طریق مواصلت ممنوع۔ فرد

بازار تو سودے جز زیان جان نمی بینم که بعد المشرقین آمد میان ما درین سودا

بر و آهن سرد مکوب و قدم در طلب چیزیکه بدست آمدن آن بهمه وجه متعذر باشد منه۔ که جستن انچه در حیز امکان نباشد مشابه کشتی بر خشکی راندن است و اسپ برروے دریا تاختن۔ و هر که بر جست وجوی محال تگاپوے کند بر خود خندیده باشد و جهل خود بنظر ارباب خرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جلوہ دادہ۔ فرد

این دام بر قصدِ شکارے دگرے کن کان صید کہ دیدی بکمندِ تو نیاید

زاغ گفت ازین سخن درگذر کہ اربابِ کرم اہلِ احتیاج را محروم نگذارند وہر کہ روے بدرگاہِ صاحب دولتان آرد پشتِ دست بر جبین نیاز او نزنند۔ ومن از حوادثِ زمان پناہ بدین بارگاہ آوردہ ام ودر وقائع دوران این آستانہ ملجاے وملاذ خود ساختہ۔ بیت

جز آستانِ توام درجہان پناہے نیست سرِ مرا بجز این درحوالہ گاہے نیست

حالا چون خاکِ ہمین سر کوے را ملازم گرفتہ ام وآبروے خود در ملازمت این حریمِ حرمت دانستہ نہ بجور روے می تابم ونہ بجفا جاے دیگر می شتابم۔ فرد

گر بشمشیرِ سیاست ہمی نوازی حاکمی ور بتشریفِ غلامی می پذیری بندہ ام

موش گفت اے زاغ حیلہ را بگذار ودانہ فریب برروے دام زرق میفگن کہ من طبیعتِ بنی نوع ترا نیکو می شناسم وچون تو جنسِ من نیستی از صحبتِ تو می ہراسم۔ مصرعہ روح را صحبتِ ناجنس عذابیست الیم* بہیچ صورت من بر تو ایمن نیستم وہر کہ باکسے مصاحبت ورزد کہ برو ایمن نتواند بود بدو آن رسد کہ بدان کبک رسید۔ زاغ پرسید کہ چگونہ بودہ است آن*

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت۔ موش گفت آوردہ اند کہ کبکِ دری در دامنِ کوہے مستحر امید و غلغلۂ صدائے قہقہہ اش در گنبدِ سپہر می پیچید۔ قضارا بازے شکاری دران ہوا میگذشت چون باصرہ اش خرامیدنِ کبک رامشاہدہ نمود و آوازِ خندہ اش بر سامعۂ او مرور فرمود۔ دلِ باز بصحبتِ او مائل گشت و طرحِ مصاحبتِ او بر لوحِ خیال کشیدن گرفت با خود اندیشید کہ ہیچکس را درین عالم از مصاحبے مناسب چارہ نیست و از یارِ موافق و رفیقِ مہربان گزیرنہ و در امثال آمدہ است کہ ہر کہ بے یار بود پیوستہ بیمار بود۔ بیت

کسے کاندر جہان یارے ندارد درختِ عمر تنش بارے ندارد

و آین کبک یارے خوش منظر خندان روے شگفتہ روح شیرین زبان لطیف حرکاتست و دل در صحبتِ چنین رفیقے تازہ و خرم گردد و سینہ بصحبتِ این نوع مصاحبے منشرح و بیغم بود۔ رباعی

یارے باید چگونہ یارے باید یارے کہ گرہ ز کارِ من بکشاید
ہر گہ کہ جمالِ خویشتن بنماید ز آئینۂ دل غبارِ غم بزداید

پس آہستہ بجانبِ کبک مائل شد و کبک را نظر بروے افتاد حذر کنان خود را بشگافِ سنگے رسانید۔ باز از ہوا در آمدہ پیشِ آن سوراخ نشستہ صورتِ ماجرا باز نمود و گفت اے کبک پیش

بنیاد

صاف مرے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ازین از ہنرہاے تو غافل بودم و فضل و کمال تو بر من ظاہر نبود امروز بواسطۂ قہقہۂ تو انبساطے در دل من پدید آمد و خرامیدن دلفریب تو مرا صید کرده۔ توقع میدارم که من بعد از من ترسان و ہراسان نباشی و بمصاحبت و مواصلت من میل نمائی که مقدمۂ محبت نتیجۂ منفعت میدہد و شجرۂ وداد ثمرۂ مراد می آرد۔ فرد

نخلیست محبت که از و میوۂ مقصود ہر چند کسے بیش برد بیش بر آرد

کبک آواز داد که اے قہرمان کامگار دست ازین بیچارۂ محنت زده باز دار و یک کبک دیگر می خورده انکار۔ فرد

من و دیدار تو ہیہات چه فکریست خطا من و وصل تو عفا الله چه خیالیست محال

ہر گاه که آب و آتش بایکدیگر انضمام پذیرند مصاحبت من و تو تصور توان کرد۔ و ہر وقتیکه سایه و آفتاب باہم مجتمع شوند مرافقت من با تو خیال توان بست۔ مصرعه زین فکر درگذر که بجاے نمیرسد+

باز گفت اے عزیز با خود اندیشه کن که مرا غیر مہربانی چه بر آن میدارد که با چون توئی بتلطف سخن باید گفت نه چنگال من نقصانے دارد که از صید امثال تو باز مانده باشم و نه در منقار من فتورے و قصورے واقع شده که از طعمۂ خود عاجز آیم ہمین بیش نیست که داعیۂ ہمدمی و مجالست و تمناے ہمنشینی و موانست تو مرا بر تحریک سلسلۂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صحبتِ تو میدارد۔ و ترا از صحبتِ من فوائد بسیار متصورست اوّل
آنکه چون ابنائے جنسِ من ببینند که ترا در ظلالِ بالِ حمایتِ خود
پرورش میدہم دستِ تعدی از دامنِ تو کوتاه ساخته بدیدهٔ حرمت در تو
نگرند تو خوش بفراغتِ خاطر طوفِ کوه و صحرا مینمائے۔ دیگر آنکه ترا
باشیانهٔ خود رسانم تا بموضعِ رفیع و مسکنِ منیع بر آمده از بنی نوعِ خود
برفعتِ درجات ممتاز گردی و دیگر از طائفهٔ تو بجفتے ملائم نیکو صورت
که رغبتِ تو بمناکحتِ او صادق باشد بیارم تا با او دستِ معاشرت
در آغوش آورده روزگار بمرادِ دل بگذرانی۔ بیت

نه از زمانه جفا و نه از سپهر ملال　　امید حاصل و جام مرام مالامال

کبک گفت تو امیرِ مرغانی و عنانِ اختیارِ طیور بقبضهٔ اقتدارِ تست
و من یکے از رعایا و خراجگزارانِ توام و مثلِ ماکسان از مذلت و منقصتے
خالی نباشند و در آن وقت که من باتفاقِ تو مستظهر و باهتمامِ تو
امیدوار باشم ممکن که صورتے از من صادر گردد که ملائمِ طبعِ شریف
نباشد و سر پنجهٔ غضبِ خداوندی دمار از نهادِ من بر آرد۔ همان به
که با گوشهٔ خلوت در سازم و رایتِ ملازمتِ حکام که متضمنِ خطرات
کلی ست بر نیفرازم۔ بیت

تماشای رخِ خورشید حدِ خود نمی بینم　　همان بهتر که چون سایه پسِ دیوار بنشینم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باز هیچ بهانه که بدان قصد وی توان کرد نیافت آخر الامر بی طاقت شده
از روی غضب کبک را گفته روا باشد که من در آفتاب باشم انوار سهیلی
در سایه بسر بری کبک گفت ای امیر جهانگیر حالا شب نابینا
و همه عالم را سایهٔ ظلمت فرو گرفته شما از تاب کدام آ[illegible] نماید بیت
ترا برد [illegible] در سایه چه چیز استراحت دارم [illegible] عیب ترا دوست چه بیند هنر
نتوانم کشید و بچه باز [illegible] سفر یافت مشاهده مینمایم و رقم اقوال و احوال
دیدهٔ دوست عیب بین نبود و فعل ترا عیب [illegible] خطا خطا در گفت و شنید تو
تقریر کرد باز جوابهای معقول و دلپذیر در [illegible] آنم کرد. مصرعه
آخر بعهد و پیمان کبک را از سوراخ بیرون آورد و یکدیگر را [illegible] رهای پسندیده
بار دیگر معاهدهٔ محبت را بسوگند موکد ساختند و باز او را برداشته با آشیانهٔ
خود آورد و بایکدیگر خوش برآمده بعیش و طرب میگذرانیدند. چون دو
سه روز برین حال بگذشت و کبک از جانب باز ایمن شد طریق
گستاخی پیش گرفته سخنان دلیرانه گفتی و درمیان مکالمه
بی تقریب قهقهه زدی و باز بهمت عالی آنرا ناشنیده پنداشته
از سر انتقام درگذشتی اما کینهٔ آن در سینهٔ وی جا گرفتی تا
روزی باز را اندک ضعفی طاری شده چنانچه بجهت طعمه حرکت
نمیتوانست نمود همه روز در آشیانه بسر برد چون شب درآمد حوصله

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

از غذائی که ازو تر از صحبت من فوائد بسیار متصورست اوّل
آورد - و کینه های کبک جنس من بینند که ترا در ظلال بالِ حمایتِ خود
ساخت - هر چند ناصح خرد صورتِ حال تو کوتاه ساخته بدیدهٔ حرمت در تو
بگوشهٔ چشمِ قبول در آن نمی نگریست و بهیج صحت اعتنائی - دیگر آنکه ترا
کبک بهانه می جست کبک آثارِ غضب در بشرهٔ شنیع برآمده از بینی نوخ زده و
برای العین هلاکِ خود را آماده دیده آهی سرد از دلِ پر درد برآورد
و گفت نظم

چو عاشق میشدم گفتم که بردم گوهر مقصود — چه دانستم که این دریا چه موجِ خونفشان دارد

دریغ که از اولِ حال نظر بپایانِ کار نیفگندم و با غیر جنس خود در پیوستم
و موعظت بزرگان را مصرعه که از مصاحبتِ ناجنس احتراز کنید
فراموش کردم لاجرم امروز کشتی عمرم بگردابی در افتاده که ملاح تدبیر
از خلاصِ آن عاجز است و رشتهٔ حیاتم بوجهی گسیخته که سر انگشتِ
تفکر در پیوندِ آن متحیر بیت

نه از رفیق وفا و نه از حیات امید — نه از سپهر بشارت نه از زمانه نوید

با خود این نوع سخنان میگفت و باز بچنان مخلبِ آزار گشاده و منقارِ
خونخوار بنیتِ ستم آب داده بهانه جوئی پیش نهادِ کارِ خود ساخته بود چون
کبک از روی احتیاط ملاحظه کرد و شرطِ ادب مرعی میداشت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باز ہیچ بہانہ کہ بدان قصدِ وے توان کرد نیافت آخرالامر بطاقت شدہ
از روے غضب کبک راگفتہ روا باشد کہ من در آفتاب باشم و تو
در سایہ بسر بری۔ کبک گفت اے امیرِ جہانگیر حالا شب است
و ہمہ عالم را سایۂ ظلمت فروگرفتہ شما از تابِ کدام آفتاب بزحمت اید
و من در سایہ چہ چیز استراحت دارم۔ باز گفت اے بے ادب مرا
دروغگو می سازی و سخن مرا رد میکنی سزاے تو بدہم۔ گفتن ہمان بود
و او را از ہم بدریدن و خوردن ہمان **فرد**
دیدی آن قہقہۂ کبکِ خرامان حافظ کہ زسر پنجۂ شاہین قضا غافل بود
و این مثل براے آن آوردم تا بدانی کہ ہر کہ با غیر جنس خود صحبت دارد
و باکسیکہ از مضرتِ او ایمن نتوان بود روزگار گزارد مانندِ کبک دریں جہانِ
نازنین در سرِ کارِ مرافقت کردہ روزِ عمرش سپری گردد۔ و بہمین منوال
من طعمۂ توام و ہرگز از طمع تو ایمن نتوانم زیست۔ پس میانِ من و تو
راہ مجالست بچہ تاویل کشادہ گردد و اسبابِ موانست بچہ حساب آمادہ
شود۔ زاغ گفت اے زیرک بعقل خود رجوع کن و نیکو باز اندیش کہ
مرا در ایذاے تو چہ فائدہ باشد و خوردنِ تو چہ سیری آرد و در بقاے ذات
و حصولِ محبت تو ہزار فائدہ مقرر است و صد ہزار منفعت متصور نسزد
کہ من در طلبِ تو راہِ دور و دراز طے کردہ باشم و تو روے از من بگردانی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ودست رد بسینۂ امید من باز نهی و با این سیرت نیکو و سریرت پاکیزه که تو داری نزیبد که حق غربت من ضائع ماند و غریبے از آستانۂ تو نا امید بازگردد. فرد

تیمار غریبان سبب ذکر جمیل است
جنست که این قاعده در شهر شما نیست

و من از مکارم اخلاق که از تو مشاهده کرده ام گمان نبرم که مرا از کرم خود محروم مطلق سازی و مشام رجاے مرا برائحه روح پرور ملاطفت معطر نگردانی۔ ع از تو غریب کے بود رسم غریب پروری ٭ موش گفت ہیچ دشمنی آن مقدار اثر ندارد که عداوت ذاتی چه اگر میان دو تن عداوت عارضی پدید آید بادنی وسیله رفع آن ممکن باشد و بچیزے سببے دفع آن میسر گردد۔ اما اگر در اصل دشمنی افتاده باشد و از هر دو جانب اثر آن در ضمیرها متمکن شده و با آن عداوت قدیمی خصومت مجدد نیز منضم گشته و سوابق مجادلت با لواحق منازعت اقتران یافته ارتفاع آن بهیچ وجه در دائرۂ امکان داخل نیست واندفاع آن بهمه حال از حیز قوت بشری خارجست و عدم آن بانعدام ذات هر دو باز بسته خواهد بود مصرعه تا سر نرود خیالش از سر نرود ٭ و حکما گفته اند که دشمنی ذاتی دو نوعست یکے آنکه ضرر بر جانب یکے از آن دو خصم منحصر نیست گاهے این از آن متضرر میشود و گاهے آن ازین متاذی میگردد چنانچه دشمنی پیل و شیر که ملاقات ایشان بمحاربت امکان ندارد۔ و اما چنان نیست که

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نصرت در یک جانب مقرر باشد و هزیمت بر یک طرف متصور بلکه در بعضی
اوقات شیر ژیان ظفر یابد و در برخ از ازمنه پیل دمان فیروز آید۔ و
این نوع عداوت بدان مرتبه متاکد نیست که زخم آن مرهم پذیر نباشد بجهت آنکه
هرگاه نصرت در جانب او وجود گیرد و هر آئینه دلش تسلی خواهد بود۔ و نوع
دوم آنکه همیشه مضرت در یک جانب بود و منفعت بر جانبے دیگر چون
دشمنی موش و گربه و گرگ و گوسفند و جز آن که پیوسته مشقت بر یکطرف
منحصر است و راحت طرفے دیگر را لازم و این عداوت بمثابۂ تاکید یافته
که نه گردش چرخ آنرا تغییر تواند داد و نه اختلاف زمان عقدۂ آنرا تواند کشاد۔
و جائے که قصد جان از یک جانب معلوم شد بے آنکه از جانبے دیگر
آزار در ماضی سابقه بوده باشد یا در مستقبل ضررے صورت بندد آنجا
مصالحه بهیچ نوع ممکن باشد و ملاقات چگونه دست دهد۔ رباعی

آن لحظه که روز و شب بهم پیوندند — یا رشتۂ مهر و سایه برهم بندند
من با تو نشینیم و دران حالت نیز — ارباب خرد تمام بر من خندند

زاغ گفت بحمد الله که عداوت من با تو در اصل فطرت نبوده و اگر ابنای جنس
مارا با تو دشمنی عارضی ست آئینه دل من پاک از غبار مخالفت مبرا است
و مرآت خاطر بانعکاس اشعۂ مهر و محبت مهیا و هر آئینه چون قاعدۂ من القلب
الی القلب روزنه مقرر است امید دارم که دل بیغل آن یار عزیز بر صدق

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خلوصِ من اقامتِ شهادت نماید ع تو مپندار که دلبر ز دلت آگه نیست

موش گفت مبالغه از حد میگذرانی و مرا بدوستی تکلیف مینمائی و اگر در ان تکلفے کنم و تو نیز خود را بران داری ممکن که باندک سببے سررشتهٔ محبت گسسته خود بهمان عادت اصلی و عداوت جبلی بازگردی چنانچه آب هرچند مدتے مدید در موضعے بماند و رائحه و طعم آن متغیر گردد هنوز خاصیتِ او باقی باشد چون بر آتش ریزند از کشتنِ آن عاجز نیاید و مصاحبتِ دشمن چون مجاورتِ مارِ افعی اعتماد را نشاید و موانست با اعدا چون مخالطت با پلنگِ تیز چنگ بآزمایشے نیرزد و حکما گفته اند بقولِ دشمن فریفته نباید شد اگرچه دعوے مودت کند و بسخنِ او غره نباید گشت هرچند در اسبابِ مخالصت مبالغه نماید بیت

امید دوستی تو ز دشمنانِ کهن
چنان بود که طلب کردنِ گل از گلخن

و هر که بدشمن اعتماد کرده بترهاتِ او مغرور گردد و افسون و افسانهٔ او بگوش رضا استماع کند او را همان پیش آید که آن شترسوار را پیش آمد زاغ پرسید که چگونه بوده است آن. **حکایت** موش گفت آورده اند که شترسوارے در اثنائے سفر بموضعے رسید که آنجا کاروانیان آتش کرده بودند و بعد از رفتنِ ایشان مروحهٔ باد آن آتش را تحریک داده در مقامِ اشتعال آورده بود شررها از وجبه بهر طرف از اطرافِ بیابان در هیزمها افتاده و در هر گوشهٔ صحرا لاله‌زارے پدید آمده و در میانِ آن آتشهاے عظیم افعیِ بزرگ مانده و درمانده بهیچ جانب راه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نمی یافت و از ہیچ سوراخ خلاصی نداشت نزدیک بود کہ چون ماہی بر تابہ بریان شود و چون کبک کباب بر سر آتش از دیدۂ زہر بار خون چکان گردد۔ چون آن سوار را بدید استغاثہ نمودہ گفت۔ بیت

چہ شود گر بکرم مرحمتے فرمائی ۔ گرہ از کار فرو بستۂ ما بکشائی

سوار مردے بود خدا ترس و مہربان چون زاری مار بشنید و اضطراب بیچارگی او دید با خود اندیشہ کرد کہ اگرچہ مار دشمنِ آدمیان ست اما حالا درماندہ و حیران ست ہیچ بہ ازان نیست کہ بروے شفقت ورزم و تخمِ احسان کہ جز سعادت دنیا و کرامتِ آخرت بر ندہد درزمین عمل بکارم۔ پس توبرہ کہ داشت بر سر نیزہ تعبیہ کردہ آنجا فرستاد و مار غنیمت دانستہ در توبرہ رفت و سوار آنرا خیرے پنداشتہ ویرا از میانِ آتش برآورد پس سر توبرہ برکشاد۔ و مار را گفت برو ہر کجا خواہی و بشکرانہ آنکہ ازین بلا خلاص یافتی گوشۂ گیر و پیش ازین درمقام آزار مردم مباش کہ آزارندۂ خلق در دنیا بدنام است و در آخرت دشمن کام۔ بیت

بترس از خدا و میازار کس ۔ رہِ رستگاری ہمین ست و بس

مار گفت اے جوان ازین سخن درگذر کہ من ترا و شتر ترا تا زخمے نزنم نروم۔ سوار گفت نہ من با تو نیکوئی کردہ ام و ترا از میانِ آتش بیرون آوردہ جزاے من این و سزاے من چنین ست۔ فرد

از جانبِ من طرحِ وفاداری بود ۔ از پیشِ تو آئینِ جفا کاری چیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

مار گفت آری تو نیکو کردی اما در غیر محل واقع شد و شفقت ورزیدی ولی
با غیر مستحق وجود گرفت میدانی که من مظهر ضرر ام و از من به نسبت آدمیان
نفع متصور نیست پس چون در خلاصی من سعی کردی و با کسی که بدی
می بایست کرد نیکوئی بجای آوردی هر آئینه در مکافات آن اسلے
بتو باید رسانید چه نیکوئی با بدان همان حکم بدی دارد با نیکوان۔ قطعه

چنانچه در روش شرع و عقل ممنوع ست | بدی به نسبت پاکان و نیکوان کردن
بجای دون صفتان که مردم آزارند | بهیچ وجه نیکوئی نمی توان کردن

و دیگر آنکه بنص بَعْضُکُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ میان ما و شما عداوت قدیمی در سنت
و عاقبت اندیشی اقتضای آن میکند که دشمن را سر کوفته دارند و بحکم اُقْتُلُوا
الْاَسْوَدَیْنِ دفع ما بر شما لازم ست و فرمان آنکه بسلامت ما را رها نکنند۔ تو
درین ماده ترک شرع و حزم گرفتی و رحم پیش آوردی و من هر آئینه ترا زخم زنم۔
تا دیگرانرا تجربه باشد۔ سوار گفت ای مار انصاف در میان آر که در مکافات
نیکی بدی کردن در کدام مذهب درست باشد و صفای منفعت را بکدورت
مضرت پاداش دادن بچه طریق راست آید۔ مار گفت عادت شما آدمیان چنان
است و من هم بفتوای شما عمل میکنم و آنچه در بازار مکافات از شما خریده ام بشما
میفروشم۔ مصرع یک لحظه بخر آنچه فروشی همه سال * هر چند جوان مبالغه کرد بجای
نرسید۔ مار میگفت که زود ترا اختیار کن که نخست ترا زخم زنم یا ابتدا از شتر کنم۔

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جوان گفت ازین خیال بگذر کہ در مکافات نیکی بدی یمن ندارد - مار جواب داد
کہ این شیوۂ آدمیان است و من ہم بطریق آدمیان سلوک میکنم - سوار این
مدعا را انکار کرد و گفت اگر بہ بینہ ثابت گردانی و بر وفق دعوی خود گواہ بگذرانی
کہ بدین نوع مکافات کردن عادتِ آدمیانست من زخم ترا بجان خریداری
نمایم و بہلاکت خود راضی گردم - مار نگاہ کرد از دور گاؤمیشے دید کہ در صحرا میچرید
گفت بیا تا حقیقتِ این صورت از وے بپرسیم - پس مار و شتر سوار ہر دو نزدیک
گاومیش آمدند - مار زبان بکشاد کہ اے گاومیش جزاے نیکی چیست - گفت
اگر بمذہب آدمیان می پرسی سزاے نیکی بدی ست اینک من مدتے نزدیک
یکے از ایشان بودم ہر سال بچہ زادمی و خانۂ وے از شیر و روغن پر ساختمے بناے
کدخدائی و اساسِ معیشتِ او بر من بود - چون پیر شدم و از زادن باز ماندم
ترک تعہدِ من گرفت و مرا از خانہ بیرون کردہ سر بصحرا داد بعد از انکہ مدتے در
صحرا چریدم و بیکار بمرادِ دل گردیدم اندک فربہی بر من ظاہر شد دیروز صاحبِ
من اینجا گذر کرد و من بنظرِ او فربہ نمودم قصابے آورد و مرا بدو فروخت و امروز
مرا بدار السلخ می برند و داعیہ کشتنِ من دارند اینک مکافاتِ آن ہمہ نیکوئی کہ
تقریر کردم این بود - ع حالِ من اینست یاران با کہ گویم حالِ خود + مار گفت
اینک شنیدی زخم را زود تر آمادہ باش - شتر سوار گفت در شریعت بیک
گواہ حکم نکنند - گواہے دیگر بگذران و ہر چہ خواہی بجاے آر - مار درنگریست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

درختے بنظر وے درآمد گفت بیا تا ازان درخت پرسیم۔ پس باتفاق بپاے درخت آمدند۔ مار ازو بپرسید که مکافات نیکی چه باشد۔ گفت بمذهب آدمیان جزاے نیکی بدی باشد و پاداش منفعت مضرت۔ و دلیل برین آنکه من درختے ام درین بیابان رسته و خدمت آینده و رونده را بریک پاے ایستاده۔ چون آدمی زاد گرمازده و مانده از بیابان برآید ساعتے در سایهٔ من بیاساید و زمانے استراحتے فرماید آنگاه چون دیده بکشاید گوید فلان شاخ دستهٔ تبر را لائق ست و فلان وصله براے بیل مناسب و موافق از تنهٔ او چندین تختهٔ خوب توان برید و ازان چند در زیبا توان ساخت و اگر اره یا تبر داشته باشند از شاخ و تنهٔ من آنچه ایشان را خوش آید ببرند و میبرند و با آنکه از من راحت یافته اند این همه محنت بمن می پسندند۔ فرد

من در اندیشه که چون برسر او سایه کنم　　　او دران غم که چسان برکندم از بنیاد

مار گفت اینک دو گواه گذرانیده شد۔ اکنون تن در ده که ترا زخم زنم۔ مرد گفت جان بغایت عزیز است و تا مقدور دل از متاع زندگانی برکندن دشوار اگر یک تن دیگر درین قضیه گواهی دهد بمضائقه بدین بلا تن در داده بقضاے حق راضی شوم۔ و از عجائب اتفاقات این بود که روباهے نزدیک استاده در حال ایشان نظاره میکرد و مقالات ایشان را بگوش هوش استماع می نمود۔ مار گفت اینک ازان روباه بپرس تا چه جواب میگوید پیش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

از آنکه سوار از وے سوال کند روباہ بانگ برمرد زد کہ نمیدانی مکافات نیکی بدی باشد تو در حق این مار چہ نیکوئی کردہ کہ مستحق پاداش عقوبت شدہ جوان صورت حال باز راند۔ روباہ گفت تو مردے عاقل می نمائی سخن خلاف چرا میگوئی۔ بیت

زعاقل کے روا باشد سخنهای خطا گفتن ۔ نزیبد مرد دانا را خلاف ماجرا گفتن

مار گفت راست میگوید اینک توبرہ کہ مرا بدان از آتش بیرون آوردہ بر فتراک بستہ دارد۔ روباہ برآشفت کہ چگونہ این سخن باور توان کرد کہ مارے بدین بزرگی در توبرہ بدین خردی گنجد۔ مار گفت اگر تصدیق نمیکنی باز درین توبرہ روم تا معائنہ ببینی روباہ گفت اگر این صورت برای العین مشاہدہ کنم و صدق این مقالات مرا معلوم شود آن ہنگام میان شما حکمے کنم کہ از راستی در نگذرد و ریاد غرض را در و دخل نباشد۔ مرد سر توبرہ بکشاد و مار بسخن روباہ مغرور شدہ در توبرہ در شد روباہ گفت ای جوان چون دشمن را در بند یافتی امانش مدہ۔ فرد

دشمن چو بدست آمد و مغلوب تو شد ۔ حکم خرد آنست امانش ندہی

مرد سر توبرہ بربست و برزمین ہمیزد تا مار کشتہ شد و شر و شرار او منطفی گشتہ۔ خلائق از ضرر او ایمن شدند۔ ع آن چنان بد زندگانی کشتہ بہ۔ وفائدہ این حکایت آنست کہ خردمند باید کہ طریق حزم فرو نگذارد و بزاری خصم مغرور نگردد و بہیچ وجہ بر و اعتماد ننماید تا ببلاے او در نماند۔ رباعی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هر کس که بقول خصم مغرور شود شمع خردش تیره و بی نور شود
دشمن دانی در چه محل گردد دوست آن وقت که تیرگی ز شب دور شود

زاغ گفت این سخنانرا که از محض حکمت ادا کردی شنودم و بدین جواهر روشن که از معدن خرد بیرون آوردی دیدهٔ ضمیر منور گردانیدم و بکرم و فتوت و مردی و مروت تو آن لائق تر که از سر مضائقه و مبالغه درگذری و سخن مرا باور داشته طریق مواصلت مفتوح سازی و حکما گفته اند در کریمان گریزید و از لئیمان پرهیزید که کریم بیک ساعت آشنائی انواع شفقت و دلجوئی واجب دارد و از بیگانگی برطرف شده دوستی و موافقت را بغایت یگانگی رساند و لئیم حق صحبت قدیم نشناخته صد ساله یاری بطرفة العین محو گرداند و از ینجاست که آزادگان با مردمان زود دوست گردند و دیر دشمن شوند چون کوزهٔ زرین که دیر شکند و زود بصلاح آید و سفلگان دیر دوست شوند و زود بنای دوستی ایشان منهدم گردد چون کوزهٔ سفالین که زود شکند و هیچ روی مرمت نپذیرد و چه زیبا گفته اند مثنوی

دوستی باید از آن گونه جست کان ابد الدهر بماند درست
خانه که اساسش بود از خشت خام پست شود از دو سه باران تمام

و من از انجمله ام که دوستی من اعتماد را شاید و با اینهمه بهمنشینی تو محتاج ام و این درگاه را ملازم گرفته بهیچ باب باز نگردم و البته طعام و شراب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بچشم و آرام نگیرم تا مرا بصحبتِ خود عزیز نگردانی **فرد**

دامن چو تو نگارے بکف آسان ندہم — کہ بخونابۂ بسیار بدست آمدۂ

موش گفت موالاتِ ترا بجان خریدارم و اینہمہ دفع از برائے آن بود کہ اگر عذرے اندیشی مرا بنزدیکِ خرد عذرے باشد و تو ہم نگوئی کہ دوستے سست عنان و نرم شانہ یافتم و الا از اولِ مکالمہ بار دوستی ترا در دلِ خود می یابم و میلِ خاطر بصحبتِ تو زیادہ از حد می بینم **مثنوی**

چون درین دل برقِ مہرِ دوست جست — اندران دل دوستی میدان کہ ہست

ہیچ عاشق خود نباشد وصل جو — گر نہ معشوقش بود جویائے او

پس بیرون آمد و در پیشِ سوراخ بایستاد۔ زاغ گفت چہ مانع ست ازانکہ پیشتر آئی و بدیدارِ من موانستے طلبی مگر ہنوز خلجانے در خاطر می یابی۔ و دغدغۂ در دل مشاہدہ می نمائی۔ موش گفت ہرگاہ کہ کسے با دوستِ خود بجان مضایقہ نکند و نفسِ عزیزِ خود را فدائے یار نماید او را محبِ صادق و برادرِ موافق توان گفت و اگر ہمین در مصالح کارہائے دنیوی ملاطفتے فرماید و بجائے کہ دار د مواسات فرو نگذارد دوستے باشد متوسط الحال و مائل بجانبِ اعتدال و گفتہ اند آنکہ با دوست برائے مراعاتِ وقت و مصلحتِ زمان بمال و جاہ در میانست مانندِ صیادیست کہ دانہ برائے سعدِ خویش پراگندہ سازد نہ برائے سیری مرغ و چون این دوستی بغرضہا

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آمیختہ است ممکن کہ سرانجامِ آن بعداوت کشد۔ بیت

هر نفسے کان غرض آمیز شد | دوستی دشمنی انگیز شد

وآنکہ در راہِ دوستی جان فدا کند واز سرِ ہستی خود برخیزد یاریست کہ بدل ندارد۔ و درجۂ آنکہ جان بذل کند در مقامِ محبت عالی تر از انست کہ مال در بازد۔ ع اَلْجُوْدُ بِالنَّفْسِ غَایَۃُ الْجُوْدِ + بیت

هست جوانمرد درم صد ہزار | کار چو با جان فتد انجاست کار

و پوشیدہ نماند کہ در قبولِ موالاتِ تو و کشودنِ راہِ ملاقاتِ تو مرا خطرِ جانست و با اینہمہ در طریقِ مودت کار بدینجا رسیدہ کہ ع گر رسد کار بجان از سرِ جان برخیزم + واگر بدگمانی صورت بستے ہرگز این رغبت نیفتادے واز گوشۂ کاشانہ بیرون نیامدے ومن بدوستی تو واثق گشتہ ام و صدقِ تو در طلبِ مصاحبت از حدِ شک وشبہ درگذشتہ واز جانبِ من نیز باضعاف وآلاف آن خلوص وخصوصیت واقعست اما ترا یارانند کہ طبعِ ایشان در مخالفتِ من خلافِ طبعِ تست ورائے ایشان در مخالصتِ من موافقِ رائے تو نیست ترسم کہ کسے از ایشان مرا ببیند و قصدے اندیشد۔ زاغ گفت میانِ من و یاران شرطیست کہ با دوستِ من دوست باشند و دشمنانِ مرا دشمن دارند۔ موش گفت ہر آئینہ ہر کہ با دوستِ دشمن محبت ورزد و با دشمنِ دوست درآمیزد اورا در عدادِ اعدا داشتن لائق تر باشد۔ بیت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روی دل از دو طائفه بر تافتن نکوست — از دوستانِ دشمن و از دشمنانِ دوست

وازینجاست که حکما گفته اند دوستان سه گروه اند- دوستانِ خالص و دوستِ دوست و دشمنِ دشمن- و دشمنان نیز سه فرقه اند- دشمنِ ظاهر و دشمنِ دوست و دوستِ دشمن- فرد

از دشمنِ خود چنان نترسم — کز دشمنِ یار و یارِ دشمن

زاغ گفت مضمونِ سخنِ تو دانستم و امروز بحمد الله اسبابِ مودت و قواعدِ محبت میانِ من و تو چنان تاکیدے یافته و استحکامے پذیرفته که من یارِ خود آنرا دانم که یارِ تو باشد و دوستِ خود کسے را شناسم که در طلبِ رضاے تو کوشد و هر که بتو پیوندد پیوستنِ من بوے واجبست اگر همه اغیار باشد و هر که از تو بُرّد بریدنِ من ازوے لازمست اگر همه خویش و تبار بود- فرد

برخِ هر کس که نیست داغ غلامیِ یار — گر پدرِ من بود دشمن و اغیارِ من است

و عزیمتِ من در خلوصِ محبت و نیتِ من در صدقِ مودت چنانست که اگر از چشم و زبان که دیدبانِ تن و ترجمانِ دل اند خلافِ تو دریابم بیک اشارت هر دو را از ساحلِ وجود بگردابِ عدم افگنم- بیت

عضوے ز تو گر دوست شود با دشمن — دشمن دو شمر تیغ دو کش زخم دو زن

موش از استماعِ این سخن قوی دل گشته بیشتر آمد و زاغ را گرم پرسید و یکدیگر را کنار گرفته بساطِ نشاط بگستردند- ع میان بندید عشرت را که یار اندر کنار آمد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چون روزے چند برین حال بگذشت و موش بدان مقدار که مقدور او
بود مراسمِ ضیافت و شرائطِ مهمانداری بجاے آورد گفت اے برادر اگر
هم اینجا برگ اقامت بسازی و اهل و فرزندان را بدین منزل نقل کنی غایت
مکرمت باشد و منتے که از نعمتِ ملاقات تو بر جان دارم متضاعف شود
چه این بقعه که مسکنِ ما در و واقع شده موضع تازه و مقام دلکشاست زاغ
گفت در خوبی این موضع و بسیاری فضا و لطافتِ هواے او سخنے
نیست۔ لیکن بشارعِ عام نزدیکست و براه جاده متصل پیوسته از آمد و
شد راه گذریان توقعِ آسیبے و از هجومِ مسافران انتظار مکروہے واقع
خواهد بود و فلان جاے مرغزاریست از غایتِ صفا چون روضهٔ حور
پر نور و از صفائی هوا چون باغِ ارم محلِ بهجت و سرور۔ مثنوی

سبزه ها نو دمیده بر لبِ جوے — باد صبح از شگوفه عنبر بوے
زلفِ سنبل بحلقه هاے کمند — گردِ جعدِ بنفشه را دربند

سنگ پشتے از دوستانِ من در آنجا وطن دارد طعمهٔ من در آن حوالی بسیار
یافته میشود و فتنه بدان نواحی اندک میرسد۔ اگر رغبت نمائی باتفاق تو آنجا
رویم و بقیة العمر در فراغت و رفاهیت روزگار گذرانیم موش گفت۔ فرد

تا دامنِ کفن نکشم زیرِ پاے خاک — باور مکن که دست ز دامن بدارمت

هیچ آرزو باشرفِ مجاورتِ تو برابر نمیدانم و هیچ مراد از سعادتِ ملاقاتِ تو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نیکوتر می شناسم ہر جا کہ چون آفتاب میخرامی من چون سایہ بر عقب می آیم و بر
ہر زمین کہ آستین فشان میگذری مانند دامن در پایت می افتم و تا گریبانِ حیات
بچنگِ ہادمِ اللذات نیفتادہ دستِ ارادت از دامنِ صحبت باز نمیدارم۔ فرد

دامنِ دولتِ جاوید و گریبانِ امید   حیف باشد کہ بگیرند و دگر بگذارند

و این بقعہ کہ اینجا ساکنم وطنِ اصلی من نیست بلکہ بے اختیار بدینجا افتادہ ام و
قصۂ من اگرچہ درازست اما بر عجائب بسیار اشتمال دارد و چندانکہ قرارگاہ
مقرر گردد اگر خاطرِ عاطر میل نماید۔ ع اندکے باز گویم از بسیار + سخن
برین ختم شد و زاغ دمِ موش گرفتہ روئے بمقصد نہاد۔ قضارا سنگ پشت
بر حوالیِ چشمۂ کہ مستقرِ ایشان بود طوفے مینمود۔ چون از دور سیاہی زاغ
بدید ترس بر وے مستولی گشت و بہ آب فرو رفت۔ زاغ موش را آہستہ از ہوا بر
زمین نہاد و سنگ پشت را آواز داد۔ سنگ پشت صدائے آشنا شنیدہ
از آب بر آمد و دیدارِ یارِ گرامی دیدہ خروشِ شادی بر آسمان رسانید۔ قطعہ

یارِ غائب شدۂ من بسلامت برسید   بختِ برگشتۂ من باسرِ پیمان آمد
خستۂ خارِ عنا چند توان بود آخر   وقتِ شادیست کنون کان گلِ خندان آمد

پس یکدگر را گرم پرسیدند و سنگ پشت استفسار نمود کہ درین مدت کجا بودی
و حال بر چہ منوال گذشتہ زاغ قصۂ خویش از وقتِ در دام افتادنِ کبوتران
تا زمانِ استخلاصِ ایشان و تمنائے مصاحبتِ موش و تاکیدِ قواعدِ محبت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باوے تا هنگام رسیدن بمسکن مالوف تمامی باز گفت۔ سنگ پشت بر کماهی قصه
اطلاع یافته بدیدار موش بشاشتے هرچه تمامتر ظاهر کرد و گفت۔ بیت

بفالِ خیر رسیدی بدین خجسته مقام خوش آمدی تو علیک السلام والاکرام

حقا که سعادتِ بخت ما ترا بدین ناحیت کشید و قوتِ طالعِ ما کوکبِ جمالِ ترا از افقِ این نواحی طلوع داد۔ موش گفت عذرِ این الطاف که مینمائی چگونه توان خواست و شکرِ التفاتے که میفرمائی بکدام زبان تقریر توان کرد۔ و من از تابِ آفتابِ حوادث پناه بسایهٔ مرحمتِ شما آورده ام و حصولِ دولتِ وصال را نهایت امانی و آمال شمرده۔ بیت

این عنایت ازلی بود که ره پرسیدم وین هدایت ابدی گشت که رویت دیدم

چون از رنجِ راه برآسودند و دران مسکن که امن آباد بود از هجومِ لشکرِ فتنه سالم و از غبارِ کدورتِ اغیار صافی آرام گرفتند۔ زاغ روے بزیرک آورده التماس نمود که اگر مصلحت بینی آن اخبار و حکایات که مرا وعده کرده با سنگ پشت باز گوئی تا طرحِ موانست میانِ شما استحکام پذیرد و بمکالمتِ تو استراحتے هرچه تمامتر روے نماید۔ فرد

بکشا لب و زان حدیثِ شیرین کامِ دلِ ما پر از شکر کن

موش آغاز سخن کرده با سنگ پشت گفت اے برادر منشاے مولدِ من بشهرے بوده است از دیارِ هند که آنرا نادوت گویند و من دران شهر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بزاویۂ زاہدے مجرد جاے گرفتہ بودم و در گوشۂ صومعۂ او جہت خود کاشانۂ
ساختہ موشے چند ملازم من بودند روز بروز خدمت و متابعت می افزودند
مریدے صادق ہر صباح براے زاہد سفرۂ طعام آوردے زاہد قدرے ازان
در وظیفۂ چاشت بکار بردے باقی را براے شام ذخیرہ ساختے و من مترصد
آن می بودم کہ وے از خانہ بیرون رفتے تا فی الحال خود را در سفرہ افگندمے
و بکام دل لقمۂ چند کہ بایستے بخوردمے و باقی بر موشان دیگر ایثار کردمے زاہد
از براے دفع من حیلہا انگیخت مفید نیفتاد و بقصد جان من چارہا اندیشید
سود نیامد۔ تا شبے مہمانے عزیز بمنزل زاہد نزول کرد۔ چون مراسم سلام و
لوازم طعام پرداختند و مائدۂ پر فائدۂ کلام گسترده شد زاہد از وے خبر مولد
و مقصد و باعث سفر و موجب انتقال می پرسید و مہمان مردے بود
جہاندیدہ و تلخ و شیرین روزگار چشیدہ **بیت**

سفر کردہ در بحر و بر سالہا شدہ مطلع بر بسے سالہا

جواب زاہد بطریق صواب ادا میکرد و ہرچہ از عجائب امصار و غرائب ہر دیار
بدیدۂ شہود او در آمدہ بود۔ بتقریر دلپذیر باز می نمود و زاہد در اثناے مکالمت
ہر ساعت دست برہم میزد و غرض آنکہ موشان از آواز دست او رمیدہ
شوند مہمان ازان صوت کہ نشانۂ بیحرمتی داشت منفعل گشتہ و بدان
حرکت کہ از وظیفۂ ادب دوری نمود خشمناک شدہ گفت اے زاہد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در میانِ سخن دست برهم کوفتن گوینده را مسخره گرفتن باشد۔ صفتِ استهزا
و سمتِ سخریت مناسبِ حال تو نمیدانم و از جادۂ ادب بجانبِ هزل و
بازی میلان نمودن موافقِ طورِ تو نمی بینم۔ **قطعہ**

باستهزا و سخریت مکن میل — که آنها لائقِ آزادگان نیست
کسے کو هزل و بازی ساخت پیشه — از و بے آبروتر در جهان نیست

زاهد گفت حاشا که هرگز خارِ هزل در دامنِ حالِ من آویخته باشد و غبارِ
استهزا با هوائے صفائی دلِ من آمیخته این حرکت که مشاهده میکنی جهتِ رمانیدنِ
لشکرِ موشان است که بر مملکتِ سفره و خوانِ من مستولی شده اند و بر هر چه
ذخیره نهم دست غارت و تاراج دراز کرده نه از هجومِ ایشان نان در سفره
می یابم و نه از تعرضِ ایشان خوردنی در خانه محفوظ می ماند **فرد**

صد همچو من بجد نتوانند منع کرد — آن لحظهٔ که دست بیغما بر آورند

مهمان پرسید که همه ایشان چیره و خیره اند یا بعضے بیشتر جرأت می نمایند
زاهد گفت یکے از ایشان بمثابهٔ دلیر است که رو برو چیزے از سفره
می رباید و چشم بچشم در تاراجِ خوردنی خیرگی می نماید۔ مهمان گفت جرأتِ او را
سبیے خواهد بود و حکایتِ او بمان مزاج دارد که آن مرد با زنِ میزبان
مبالغه میکرد که آخر سبیے هست که کنجدِ مقشر با کنجدِ مقشر برابر میفروشی۔ زاهد
گفت اگر صلاح ما باشد با ما بگوے که چگونه بوده است آن۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

حکایت مهمان گفت درین راه که می آمدم شبانگاهی بقلان ده رسیده
بخانهٔ آشنائی نزول کردم و بعد ازان که شام خورده شد و صحبت بآخر رسید
از جهت من جامهٔ خواب بگسترانیدند و من بالای جامهٔ خواب تکیه زده بودم
اما در خواب نمی رفتم ـ مرد میزبان بنزدیک عیال خود رفت و میان من و ایشان
زیاده از بوریائی حجاب نبود بدین جهت مفاوضت و مکالمت ایشان
می شنیدم و گفت و شنودی که میرفت بتمام استماع میکردم ـ مرد گفت ای
زن میخواهم که فردا طائفه را از اکابر ده میخوانم و ایشان را برای این مهمان عزیز
که تحفه ایست از عالم غیب رسیده بنشانم و ضیافتی فراخور حال خود ترتیب
نمایم زن گفت من ازین متعجبم که ترا چندان چیزی که بخرج عیال وفا کند در خانه
موجود نیست بر یکدرم که سبزی و نمک توان خرید دسترس نداری و با چنین
دستگاهی قوی و سرمایهٔ بسیار اندیشهٔ مهمانداری در خاطر تو خطور میکند خیال
ضیافت ها برقاعده میپزی آخر امروز که قدرت جمع کردن داری جهت فردا
ذخیره بنه و برای زن و فرزند چیزی که بعد از تو محتاج کسی نشوند باقی بگذار مرد گفت خرد
نداشت چشم بصیرت که گرد کرد و نخورد ببرد گوی سعادت که خرج کرد و بداد
اگر توفیق احسانی و مجال شفقتی اتفاق افتد بدان ندامت نباید خورد که فی
الحقیقت ذخیرهٔ آخرت همان خواهد بود و هر که در دنیا ذخیره نهد بعاقبت وبال
جان او خواهد شد که جمع مال و ادخار آن نامبارک است و عاقبت آن ناپسندیده

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دیباچه بهارستان جامی

چو مرغِ امر ذی بالی ز آغاز | نه از بهرِ ثنا آید بپرواز
بمقصد نارسیده پر بریزد | فتد زینسان که دیگر بر نخیزد

هزاران داستانِ حمد و ثنا از زبانِ مرغانِ بهارستانِ عشق و وفا که از منابرِ اغصانِ فضل و احسان بحسنِ اصوات و طیبِ الحان علے الدوام خوانند و بمسامعِ مجامعِ قدس و ناظرانِ مناظرِ انس علے مر الشهور و الاعوام رسانند۔ **قطعه**

صانعے را که گلستانِ سپهر | باشد از گلشنِ صنعش ورقے
تا بود بهرِ ثنا خوانانش | پر نثار از در و گوهر طبقے

جَلَّتْ عَظَمَةُ جَلَالِهٖ وَعَلَتْ كَلِمَةُ كَمَالِهٖ هزار سرود تحیت و درود از گلوے عندلیبان بستانسرائے وصال وجود که مطربانِ بزمِ شهود و مغنیانِ عشرتخانهٔ وجد و جود اند۔ **قطعه**

بر گلِ روضهٔ ابلاغ که هست | گلِ این باغ ز رویش ورقے
نیست ز اوراقِ چمن مرغان را | بجز اوصافِ جمالش سبقے

وَعَلٰى صَحْبِهٖ وَاٰلِهِ الْمُقْتَبِسِيْنَ مِنْ مِشْكٰوةِ عُلُوْمِهٖ وَاَحْوَالِهٖ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

امابعد نموده ئی آید که چون درین وقت دلپسند فرزند ارجمند ضیاء الدین یوسف عصمه الله عما یفضیه الی التلهف والتاسف بآموختن مقدمات کلام عرب واندوختن قواعد فنون ادب اشتغال نموده پوشیده نماند که طفلان نورسیده و کودکان نادیده را از تعلیم اصطلاحاتی که مانوس طباع و مالوف سماع ایشان نیست بردل وحشتی و بر خاطر غبار دهشتی می نشیند از برای تلطیف سر و تشحیذ خاطر وی گاه گاهی کتاب گلستان متبرکه شیخ نامدار واستاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله تعالی علیه و رضی الله عنه **مثنوی**

نه گلستان که روضه ز بهشت — خار و خاشاک او عبیر سرشت
با بهایش بهشت را درها — فیض ده فصلهاش گوشه ها
نکتهایش نهفته در پرده — رشک حوران ناز پرورده
دلکش اشعار او بلند اشجار — از نم لطف تحتها الانهار

سطری چند خوانده میشد در آن اثنا بخاطر آمد که تبرکاً لالفاظه الشریفه و تتبعاً لاشعاره اللطیفه ورقی چند برین منوال و جزوی چند بران اسلوب پرداخته گردد تا حاضران را داستانی باشد و غائبان را ارمغانی و چون این معنی بانجام رسید و این صورت باتمام انجامید **قطعه**

باخرد گفتم چه سازم زیور این نو عروس — تا بچشم خواستگارانش فزاید زیب و زین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفت درہای ثنای شہریار کامگار نصرت دنیا معز الدین کہف الخافقین
اختر برج جلالت گوہر درج شرف شمع بزم دودۂ تیمور خان سلطان حسین
آسمان قدریکہ ہمچون خاک ذرات جہان باشد از چشم عنایت بدن او فرض عین
دین ان در ذمۂ جودش ہمہ حاجات خلق کم پسندد جود او بر ذمۂ خود عار دین

اَعَزَّ اللّٰہُ تَعَالیٰ اَنصَارَہٗ وَضَاعَفَ اِقتِدَارَہٗ وَاَدَامَ اَولَادَہٗ الکِرَامَ تَحتَ ظِلَالِ مُلکِہٖ وَسُلطَانِہٖ وَاَیَّامَ کَافَّۃِ الاَنَامِ فِی کَنَفِ عَدلِہٖ وَاِحسَانِہٖ۔

قطعہ

گلستان گرچہ سعدی کرد زین پیش بنام سعد بن زنگی تمامش
بہارستان من نام از کسے یافت کہ شاید سعد بن زنگی غلامش

قطعہ

گذرے کن برین بہارستان تا بہ بینی درو گلستانہا
در لطافت بہر گلستانے رستہ گلہا دمیدہ ریحانہا

و ترتیب این بہارستان بر ہشت روضہ اتفاق افتادہ ست ہر روضہ بہشت آئین مشتمل بر رنگے دیگر از شقائق و بوے دیگر از ریاحین نہ شقائقش را از پائمال خزان پژمردگی و نہ ریاحینش را از دست برد برد افسردگی

قطعہ

دمیدہ در مرغزارش در جوانب شگفتہ لالہ زارش در نواحی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ز شبنم لاله را خوی در بناگوش | ز باران غنچه را می در صراحی
غزیر الدمع من عین السواقی | کثیر الضحک عن ثغر الاقاحی
اشارت میکند نرگس که می نوش | فان العفو للزلات ماحی
همی ترسم که از لطف اشارت | کند پرهیزگارانرا مباحی

التماس از تماشائیان این ریاض که خالی از خار ملاحظهٔ اعتراض و خاشاک مطالبهٔ اغراض اند آنکه چون بقدم اهتمام برایشان بگذرند و بنظر اعتبار در اینها بنگرند باغبان را که در تربیت شان خون جگر خورده است - و در انشای آن جان شیرین بر لب آورده بدعائی یاد کنند و به ثنائی شاد گردانند

قطعه

هرکس ز نیکبختان زین تازه بوستان | در سایهٔ نشیند یا میوهٔ بچیند
آن به که پیش آرد آئین حق گزاری | راه کرم سپارد رسم دعا گزیند
گوید که بنده جامی کین روضه ساخت یارب | همواره از خدا پر و ز خود تهی نشیند
جز راه او نپوید جز وصل او نجوید | جز نام او نگوید جز روی او نه بیند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

انشای ابوالفضل

نامۂ حضرت شاہنشاہی بشرفاے کرام مکہ معظمہ منورہ صانہا اللہ تعالی عن ذمائم الانفس والآفاق

الحمد للہ وکفی وسلام علی سید المجتبے المصطفی وعلی عبادہ الذین اصطفی سیما علی معشر الشرفاء الخفار چون ہمگی توجہ اشرف اقدس مصروف بران است کہ طوائف انام از خواص وعوام وکافہ برایا وسائر رعایا کہ ودائع بدائع حضرت منعم اند جلت نعماؤہ مرفہ الحال ومنشرح البال بودہ دراداے مراسم عبادت ولوازم طاعت مواظبت نمایند وبوجہ من الوجوہ دست تسلط وتعدی ابناے روزگار بحال خلق اللہ خصوصاً عجزہ وفقرا دراز نگردد۔ وخلائق بقدر میسور بوسیلۂ جمیلۂ ما از موائد نعم وافرہ کہ بعنایت الہی تقسیم آن مفوض بما شدہ محظوظ ومتلذذ باشند۔ سیما ساکنان آن خیر البلاد ومستوطنان آن احسن البقاع علی الخصوص زمرۂ منتسبان خاصۂ آن موقف مقدس کہ محل ورود جنود ملائک وغائت مقصد ومقصود صدر نشینان مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ است مشمول فیوض وعواطف ما باشند بناءً علی ہذا قرار یافتہ کہ ہر سال یکے از ملازمان درگاہ خلائق پناہ راکہ بمزید حسن ظن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

متصف بوده باشد میرحاج ساخته ادرارات وانعامات از نقود واجناس
بقدرِ تفاوت درجات وتناسب طبقات میفرستاده باشیم - چون درسن
تسع وثمانین وتسعمائه بعضی نمکحرامان قدم از جادهٔ اطاعت بیرون نهاده
طریق بغی بیهوده بودند وباعثِ تفرقهٔ خاطر عباد الله گشته بنا بر آن بجهت
دفع ورفع فئهٔ باغیه وتخلیص عجزه از مکائدِ اشرار متوجه صوبه ممالک پنجاب
وکابل شده بودیم بتائیدات الٰهی وتوفیقات نامتناهی باعساکر بسیار
واقبال بیشمار تا کابل سیر واقع شد - وروزی چند کابل مخیم سرادقات
عزو جلال گشت - الحمد لله که تادیب وتنبیه مخالفان باحسن طریق کرده
شد - وهرکس هرجا که بخبثِ باطن وقبح سریرت خود خیال فتنه کرده بود
بکتم عدم رفت - مجدداً بمقتضای مراحمِ ذاتیه ومراسمِ جبلیه عفو جرائم
محمد حکیم مرزا نموده کابل را باو عنایت فرمودیم بشرطیکه در احیای مراسمِ شریعتِ غرا
مساعی جمیله نماید ودر ترفیهٔ احوال عباد الله نهایت جد وجهد بجا آورد -
واز آنجا مراجعت فرموده دار الخلافة العالیه مستقرِ رایاتِ ظفر آیات
شد - وبواسطه کعوبت وشماتت این طائفهٔ باغیه درسال مذکور از ارسالِ
خیرات مبرات حرمان دست داد امید که من بعد قضای این معنی نشود -
ودیگر مصحوب شیخ عبد النبی ومخدوم الملک وحکیم الملک جدا جدا سوای
مبلغی که در طومار مرقوم شده بود که بشرفای عظام وقضاتِ کرام وبعضی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مصارف شریفه دیگر بے مشارکت احدے بالسر والکتمان رسانند
باید که تفصیل آن مبلغ بکیفیتے که مشار الیهم رسانیده باشند بمهر شرفا و
قضات نویسانیده فرستند که ملاحظه نموده شود۔ و چون حکم شده بود که
بعضے از اشیاے غریبه و نفیسه که در نظر آید و مبلغ وافی که بعضے مبلغ
معهود را صرف آن کرده ابتیاع خواهند نمود بنا بر آن تعین آن مبلغ نشده۔
دیگر چنان بمسامع علیا رسید که بعضے اشرار فجار نسبت فضائل مآب
کمالات اکتساب شیخ معین الدین محمد هاشمی شیرازی بمقتضاے بغض و
عداوت و حسد تهمتے کرده در مقام ایذا و اهانت مشار الیه شده بودند۔ و
دران اثنا مذکور نموده بودند که در رساله که بنام نامی ما موشح ساخته
فرستاده بود بعضے سخنان که موافق شریعت اطهر و موافق ملت اظهر
نبوده مندرج بود مخفی و محتجب نباشد که آن محض افترا و بهتان و عین کذب
و طغیان بود نعوذ بالله من شرور انفسهم اصلاً و قطعاً از مشار الیه امرے
و حرفے که مخالف معقول و منقول بوده باشد بسمع اشرف اقدس نرسیده۔
و دران باز که بعتبه بوسی مشرف شده بغیر از صلاح و تقوی و اتباع شریعت
محمد مصطفے صلی الله علیه و سلم امرے دیگر معلوم خاطر اقدس نشده باید که
آن شرذمه فجره و حسدهٔ مرده را تنبیه و تادیب نمایند و مشار الیه را از
دست ظلم و ستم اهل فتنه و فساد نجات بخشند۔ و عجب از بعضے ناقصان

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

که این افتراہاے صریح که بلہ و صبیان تصدیق ننمایند اصغا نموده در صدد آزار این نوع مردم میشوند - باید که امثال این مردم را ازان امکنۂ شریفه بیرون آورده دور راه ندهند - و خاطر اشرف ما را متوجه انتظام احوال ستوده مآل خود دانسته دران بقعۂ قدسیه بادعیۂ ماثوره اشتغال نموده تا هنگام ملاقات حقائق احوال و سوانح ایام رامی نوشته باشند که هر آئینه باعث مزید توجه عالی خواهد بود - والسلام

مفاوضۂ حضرتِ شاهنشاهی بدانایان فرنگ

سپاس بقیاس نثار بارگاه بادشاهِ حقیقی که مملکتش مصئون از صدمۂ زوال است و سلطنتش مأمون از لطمۂ انتقال - فضاے بدیع تمامی زمین و آسمان گوشۂ ایست از اقطاعِ ابداع او و بیداے ناپیداے لا امکان قطعۂ ایست از جهانِ اختراع او - مدبرے که انتظامِ عالم و نظام بنی آدم بدستیاری عقل بادشاهانِ عدالت پیشه و پایمردی عدل شهریارانِ نصفت اندیشه منوط و مربوط ساخته - مقدرے که برابطۂ محبت و ضابطۂ مودت طنطنۂ ایتلاف و التیام و دبدبۂ امتزاج و استیناس در افرادِ کائنات و انواع مکونات انداخته - و درود نامحدود هدیۂ ارواحِ طیبۂ معاشر انبیاء و رسل علی نبینا و علیهم الصلوٰة والسلام که سالکانِ اصوب طرق و هادیان اصلح سُبُل اند عموماً و خصوصاً باد بعد بر ضمائر اربابِ بصائر

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کہ مقتبس از انوار ولایت از اشعۂ حکمت و درایت اند مخفی و محتجب نیست
کہ درین عالم ناسوت کہ مرآتِ عالمِ لاہوت است ہیچ چیزے بر محبت
فائق نیست و ہیچ امرے چون مودت لائق نے چہ مدار صلاح عالم و
نظام کون را بر تودد و تالّف نہادہ اند و در ہر دلے کہ آفتاب محبت پرتو
انداز د جہان جان و عالم روح و روان را از ظلمتِ بشری می پرداز د۔
فکیف وقتے کہ در سلاطین کہ صلاحِ این طائفہ صلاحِ عالم و عالمیان است
متحقق شود بنا بر علی ہذا ہمگی ہمت عالی نہمت بآن مصروفست کہ روابط
محبت و وداد و ضوابط ارتباط و اتحاد میان عباد اللہ موکد و مشید باشد سیما
در طائفہ علیا ملوک کہ بمزید عنایتِ الٰہی بشرفِ اختصاص دارند خصوصاً
بآن سلطنت مآب خلافت قباب موردِ تجلیات معنوی محی مراسم عیسوی
الغنیؑ عن التعریف والتوصیفِ کہ تفوقِ نسبت بوساطت ہمسائگی
متحقق است و رعایت حقوقِ جوار و محبت بآن عمدہ سلاطین نامدار
محقق و موکد و از اشرف مقتضیات محبت جانی و اکمل موجبات مودتِ
روحانی تالف صوری و تانس ظاہریست۔ چون بواسطۂ موانع عظمیٰ
و بواعث کبریٰ احرازِ مشاہدۂ جسمانی در پردۂ توقف میماند امرے کہ
خلفِ آن شرف تواند شد ارسال رسل و رسائل است کہ ارباب
فطنت و ذکا آنرا قائم مقام مکالمہ و نائب مناب محادبہ میدانند امید کہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

علی التواتر والتوالی ابواب رسل و رسائل از جانبین مفتوح باشد و سوانح
احوال ولطائفِ آمال از طرفین مبین و منشرح گردد۔ و بر ضمیر منیر واضح
خواہد بود کہ باتفاق جمیع ارباب ملل و نحل واصحاب دین و دول نشاتین
دینی و دنیوی و عالم صوری و معنوی مشخص و معین و مدلل و مبرہن ست
کہ نشاء صوری و نیوی دربرابر نشاء معنوی اخروی چہ قدر دارد۔ و عقلای
روزگار و کبرای ہر دیار در تحمیل این حالتِ فانیہ ظاہریہ چہ قدر مساعی جمیلہ
و دواعی جزئیہ باقدام میرسانند۔ و خلاصۂ اعمار و زبدۂ اوقات را در استحصال
مقاصد صوریہ بچہ طریق صرف می سازند۔ و در مستلذات سریع الزوالِ
و مشتہیات قریب الانتقال چگونہ مضمحل و منہمک اند۔ اللہ تعالے مارا محض
عنایت ازلی و ہدایت لم یزلی خود باچندین مشاغل و عوائق و روابط و علائق
ظاہری در طلبِ خود کرامت فرمودہ و باآنکہ ممالکِ چندین سلاطینِ عالی
مقدار را در حوزۂ تصرفِ ما در آوردہ و بمقتضای عقل در انتظام و التیامِ
این ممالک بر نہجیکہ جمیع رعایا و کافۂ برایا مرفہ الحال و منشرح البال باشند
سعی باید نمود و توجہ برین باید داشت۔ اما الحمد للہ کہ استرضای الٰہی و شوق
ماہو الحق سرہمہ مطالب و فاتحۂ ہمہ مآرب است۔ و چون اکثر ابنای روزگار
اسیر ربقۂ تقلید اند ہر کہ طریقۂ آبا و اجداد و اقارب و معارف مشاہدہ مینماید بی آنکہ
تامل در دلائل و براہین نماید آن کیش کہ در اہل آن نشو و نما یافتہ اختیار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

میکند و از شرف تحقیق که علت غائی ایجاد عقل است محروم میماند بنا بر آن در
اوقات طیبه با دانایان جمیع ادیان صحبت داشته از کلمات نفیسه و مقاصد
عالیه هر کدام مستفید و مستفیض میشویم ـ چون تباین السنه و تغایر لغات درمیان
است لائق آنکه بارسال این طور کسے که آن مطالب عالیه با حسن عبارت
خاطرنشان کند مسرور سازند و بسمع همایون رسیده که کتب سماوی مثل
توریت و انجیل و زبور بزبان عربی و فارسی در آورده اند اگر آن کتب مترجم
یا غیر آن که نفع آن عام و فائده آن تام باشد دران ولایت بوده باشد
فرستند ـ درینولا بجهت تاکید مراسم وداد و تشئید مبانی اتحاد سیادت
مآب فضائل اکتساب صادق العقیدت والاخلاص سید مظفر را که بمزید
التفات و عنایت سرفراز و مخصوص بوده فرستادیم سخنے چند بالمشافهه
خواهد گفت اعتماد نمایند و همواره ابواب مکاتبات و مراسلات مفتوح
دارند ـ والسلام علی من اتبع الهدیٰ ؁

بشهر ربیع الاول سنه نهصد و نود نگاشته شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

روزنامهٔ سفر شاه ذیجاه ایران

روزنامهٔ سفرِ فرنگستانست که بمیمنت و مبارکی بخواستِ خداوند تعالیٰ و قادرِ بے ہمتا و بخشندهٔ مهربان بشرطِ سلامت مزاج می نویسیم ÷ از طهران الی انزلی را سابقًا در سیاحتِ گیلان بتفصیل نوشته بودیم درینجا بشرح و تفصیل حاجت نیست - مگر خروج از دار الخلافت طهران را با وقائعیکه تا انزلی روے میدهد انشاء الله تعالیٰ می نویسم بعد ازان از روز جلوس در کشتی تفصیل همراهان در طے روزنامهٔ کشتی نوشته خواهد شد - بعون الله تعالے و حسن توفیقه -

روز شنبه بست و یکم شهر صفر المظفر ۱۲۹۰ھ

از طهران بعزمِ سیاحتِ فرنگستان برخواستیم - حال یک سال تمام است که اخبارِ سفرِ فرنگستان شده است و چندے روز هم بود که سینه درد و زکام شدیدے عارض شده و هیچ احوالم خوب نبود کسالت و ضعفِ بنیه بسر حد کمال بود بطورے که هرگز خود را بآن کسالت ندیده بودم متوکلاً علی الله تعالیٰ بیرون آمدیم - صدر اعظم وغیره بودند قدرے ایستاده رفتیم و اندر کوچهٔ شمس العماره سوار کالسکه شدیم جمعیت زیادے بود در داخل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وخارج شہر درراہ وبیراہ راندیم بطرف اسپ دوانی امروز اسب دوانی ہم
ہست رفتیم بالاخانہ افواج وجمعیت زیادی از مردوزن حاضر شدہ
بودند۔ نہار آوردند بہ بیمیلی قدرسے صرف نمودیم۔ امیر آخور تیمور میرزا
حسام الدولہ حاجی آقا اسمعیل وسائر پیش خدمتہا بودند۔ امین حضور
کہ چندروز بود کہ ناخوش بود امروز آمدہ بود۔ بعد از نہار اسپہا را دواندند۔
اسپہاے مراد بیگ نائب کہ از اسپہاے اصطبل خاصہ است چہار
برق اول را برداشتہ۔ یک بیرق اول را ہم اسپ وجیہ اللہ میرزا
برداشت۔ اسپ اقبال مہدی قلیخان بیرق چہارم را در دورۂ آخر
برداشت۔ بعد از اتمام اسپ دوانی سفراے خارجہ بجہت وداع
بحضور آمدند۔ صدر اعظم وسائرین ہم بودند۔ بعد سوار کالسکہ شدہ
بطرف قریۂ کن راندیم۔ سراپردہ ہاے تازہ کہ ہمہ ترمہ وزرہی وغیرہ
بود کنار رودخانہ زدہ بودند۔ بعد از ساعتے مہد علیا بکن آمدند۔ والدۂ
شاہ را دیدیم ایشان دو شب در آنجا ماندند۔ باد شدیدسے ہم ہمہ روز می آمد۔

روز سہ شنبہ بیست وچہارم

رفتیم بعمارت دولتے کن وہمان روز سوار شدہ بجہت شکار بماہور ہاے
حوالی کن رفتیم۔ نائب السلطنت در رکاب بود۔ از پیش خدمتان ادیب
الممالک۔ صنیع الدولہ۔ محمد باقر خان۔ حسین خان۔ اسد اللہ خان بودند۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

میرشکار از شہر آمدہ و شکار پیدا کردہ بود۔ قبل از نہار یک تکہ دو سالہ با چہار پارہ زدم۔ الحمدللہ خوش گذشت با لاحت بمنزل مراجعت کردم۔ بحمداللہ مزاجم در نہایت صحت و سلامت است و کسالت بالمرۃ رفع شد۔ حالا فصل آلوچہ تازہ است یعنی سیب خیلے کوچک است و ہنوز خوردنی نشدہ۔ چغالہ و شگوفہ ہم در شمرانات قریب باتمام است گل زردو گلسرخ ہم تک تک دیدہ میشود۔ مہدی قلیخان یک شب بشہر رفتہ با حالت ناخوش برگشت۔

روز چہارشنبہ بیست و پنجم

در عمارت کن توقف شد امین الدولہ غلام حسین خان محقق حکیم طولوزان وجیہ اللہ مرزا از شہر آمدہ اند۔

روز پنجشنبہ بیست و ششم

رفتیم قوری چای نہار را آنجا صرف کردیم۔ آب زیادے می آمد عضدالملک عکاس باشی و سائر پیش خدمتان حاضر بودند۔ آفتاب گردون را در کوہ می زدہ بودند بسیار ہوا گرم بود۔ عصر مراجعت بمنزل شد۔ انیس الدولہ از شہر آمد۔ تکسر مزاجی دارد۔

جمعہ بیست و ہفتم

صبح در کن بودیم جمعیت زیادے از پیش خدمتان و غیرہ از شہر آمدہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بودند۔ صدر اعظم ہم آمدہ است امروز منیف آفندی ایلچی دولت عثمانی کہ تازہ وارد شدہ است باید بحضور بیاید در ہمان یورت اولی چادر ترمہ وغیرہ افراشتہ اند چہار ساعت و نیم بغروب ماندہ بجا در رفتیم صدر اعظم آمد معتمد الملک ہم بود۔ نصرۃ الدولہ معتمد الدولہ۔ اعتضاد السلطنۃ عماد الدولہ۔ لطف اللہ میرزا در سلام خاص شمشیر نگاہداشتہ بودند۔ الحمد للہ باد نمی وزید ایلچی آمد دو نفر ہم نائب سفارت ہمراہ داشت۔ ناظم آفندی شارژ دفر ہم ہمراہ او آمدہ بود مرخص شدہ بمملکت خود برود۔ منیف آفندی زبان فرانسہ میداند بخصوص فارسی را خوب حرف میزند۔ سناً متوسط است۔ آصف الدولہ وارد شد +

شنبہ بیست و ہشتم

صبح سوار شدہ رفتیم بہ تنگۂ سولقان دست چپ راہ آبشار خوبے دارد بقدر یک سنگ آب جاری بود آفتاب گردان زدند آنجا نہار خوردیم۔ نائب السلطنت در رکاب بود از پیش خدمتان امین الدولہ ادیب الملک وغیرہ نیز بودند +

یکشنبہ بیست و نہم

اشخاصیکہ امروز از شہر آمدہ بودند خسرو میرزا۔ وقائع نگار حسام الدولہ بترتیب فوج خاصہ وزیر امور خارجہ با حالت نقاہت شرفیاب حضور شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نیف آفندی مجدداً امروز بحضور آمد جناب آقا سید اسمعیل مجتہد بہبہانی
بدیدن آمده بودند - خازن الملک جواہر آلاتیکہ باید ہمراه برد آورده بود

سہ شنبہ غرہ شہر ربیع الاول

صبح اشخاصیکه از شہر آمده بودند از شاہزادگان وغیره ہمہ بحضور آمدند - امام جمعہ آمده بود دعاے سفر را خواندند - پسر امام جمعۂ اصفہان ہم آمده بود - پنج راس اسپیکه از عربستان بجہت اصطبل خاصہ آورده بودند از سان حضور گذراندند پس بجانب کرج حرکت کردیم در عرض راه صدر اعظم ہم از شہر رسیده اخبار خوب از سیستان داشت عرض کرد - دبیر الملک ہم سوار اسپ دراز ترکمانی با صدر اعظم آمده بود - نائب السلطنۃ از نزدیکی کن مرخص شده بشہر معاودت نموده - از شاہزادگان کہ ہمراه بودند - معتمد الدولہ - حسام السلطنۃ - عماد الدولہ - نصرۃ الدولہ بود - معتمد الدولہ از قوری چاے مرخص شده بشہر معاودت نمود - مسیو بکر وزیر مختار دولت روس کہ تا انزلی بایستے بیاید ہمراه بود چہار ساعت بغروب مانده وارد کرج شدیم - منزل در عمارت است - صنیع الدولہ عکاس باشی - غلام حسین خان از شہر آمده بودند - حکیم طولوزان ہم امروز از شہر آمد - مہدی قلیخان امروز شکار رفتہ بود - یک آہوے ماده شکار کرده است ❖

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چہارشنبہ دوم شہر ربیع الاول

از کرج بقاسم آباد حرکت کردیم - پنج فرسنگ راہ است - ہوا گرم و گرد و خاک بسیار بود - معیر الممالک امروز مرخص شدہ بشہر رفت حاجب الدولہ الی انزلی در رکاب ست - عضد الملک دیشب از شہر آمد - ناصر الملک ہم از شہر آمدہ بود آنجا مرخص شدہ بشہر معاودت نمود - قراولی اردو تا انزلی با فوج دوم است - بیوک خان اقبال الملک از کن بشہر مراجعت کرد -

پنجشنبہ سوم ربیع الاول

صباح سوار اسپ شدہ صدر اعظم و شاہزادگان و حسن علیخان وزیر فوائد و میرزا قہرمان امین لشکر و غیرہم ملتزم رکاب بودند - محمد تقی خان حاجب الدولہ شصت راس اسپ بجہت اصطبل توپخانہ آذربایجان خریدہ بود - از سان حضور گذرانید - یک صد نفر سوارہ مکری بسرکردگی حاجی آقا بیگ از سان گذشتند - قدرے از راہ با صدر اعظم صحبت کنان راندیم - بعد از ان بکالسکہ نشستیم منزل امروز کازران سنگ است مسافت راہ سہ فرسنگ است - نہار را در منزل خوردیم - اردو را در چمن بسیار خوب باصفائی زدہ بودند ہمہ جا سبزہ و مرغزار ست - صاری اصلان کہ از شہر آمدہ بود دیدہ شد ٭

روز جمعہ چہارم ربیع الاول

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صبح سوار کالسکه شده بطرف عبدالله آباد روانه گشتیم پنج فرسنگ راه است هوا گرم و گرد و خاک بسیار بود در آخر زراعت قشلاق نهار خوردیم قبل از نهار تفنگ دست گرفته در اطراف و حوالی گردش میکردم یک خرگوش و یک بلدرچین با یک قطعه زرد دره صید کردم امروز حکیم دیکسون و مسیو طومسون نائب سفارت خانه انگلیس را دیدم که بفرنگستان می آیند - میرزا عیسی وزیر دار الخلافه و معاون الملک مرخص شده بشهر رفتند میرزا موسی رئیس دفتر لشکر هم امروز مرخص شده بشهر رفتند +

روز شنبه پنجم ربیع الاول

امروز روز ورود بقزوین است یعنی در هزار جریب که قریب بشهر است اردو زده اند - پنج فرسنگ مسافت راه است - از دهات خاک علی و غیره گذشتیم - صبح که سوار شدم صدر اعظم وزیر مختار دولت روس را با گرنل مترجم دم کالسکه آورده قدرے صحبت داشتیم سواره ایلات سی صد نفر ایستاده بودند - صاحب دیوان که آذربایجان آمده بود بحضور آمد - محمد صادق خان قراباغی نائب اجودان همراه او بود - بعد بعضی شاهزادگان متوقف قزوین مثل اسحق میرزا و سلطان سلیم میرزا و یعقوب میرزا و علماء قزوین و اعیان و اشراف و کلان تر و کدخدایان شهر و غیره متوسط ایلخانی حاکم قزوین دسته دسته بحضور آمده معرفی شدند - نهار درین راه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صرف شد بعد از نهار باد شدیدے می وزید این خلوت که عقب مانده بود
بجاپاری رسیده بار دو ملحق شد سواره ابو الجمعی اسد خان قراباغی که جزء
غلام خانه هستند با صاحب دیوان از آذربایجان که بطهران رفته سان دیدند
پسر اسد خان که سرکردهٔ سوار است جوانِ خوبیست نزدیک بشهر سوار
اسپ شده با صدر اعظم صحبت کنان وارد اردو شدیم صدر اعظم
مرخص شده بشهر رفت باد سخت سردی می آمد شب گذشته بسیار کم
خوابیده بودم امشب زودتر میل باستراحت کردم

روز یکشنبه ششم ربیع الاول

امروز منزل آقابابا است صبح باران شدیدے می آمد و با اینکه مدتے
باریده بود باز میبارید۔ این باران برای قزوین بسیار نافع است ایلخانی میرزا
ابوتراب عموی میرزا بزرگ حکیم مرحوم را بحضور آورد خیلے معمر است۔
بعد سوار شده با صدر اعظم صحبت کنان از کنار شهر گذشته افتادیم
بجادهٔ آقابابا ے۔ دبیر الملک از اینجا مرخص شد بشهر رفت هوا ے امروز
برخلافِ سائر روزها خوش بود نسیم ملائم خنکی می آید صحرا اکثر گل و سبزه است
در باغاتِ قزوین یک نوع گل ورگ دیده شد بسیار خوب و مطبوع شبیه
بگل زرد گفتم از ریشه و تخم آن بیاورند و در طهران بکارند نهار را در دیه
قریه محمود آباد شیخ الاسلام مرحوم صرف نمودیم۔ باد سردے می وزید۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نهار در کالسکه خورده شد- از پیش خدمتان مشکوة الملک وغیره بودند- چهار ساعت بغروب مانده وارد منزل شدیم- باد بسیار سرد شدیدی می آمد- وشدت باد بطوری بود که کل تجیرها وچادرها را انداخت- تا صبح متصل می آمد وهیچ کس را قدرت بیرون رفتن نبود- واز شدت سرما همه افسرده واز کار مانده بودند-

روز دوشنبه هفتم ربیع الاول

باید بخزران رفت ولی باد وسرما بطوری بود که هرگز در زمستانهای سخت بلکه در هیچ وقت دیده وشنیده نشده بود- دو فرسنگ از راه را سوار کالسکه شدیم- بعد چون راه کالسکه بد بود سوار اسب شده کالسکه را برگرداندند- صحرا امروز همه سبزه وگل بود- اما سرما بهیچ وجه نمی گذاشت کسی احساس چیزی کند- یا ملتفت خضرت وطراوت صحرا شود- با اینکه کلیجه وسرداری خز پوشیده بودم از شدت سرما معلوم نبود که هیچ لباسی دارم- زیر اکدوک خزران دره بود که آب کمی می آمد- نهار آنجا صرف شد- باد قدری ساکت شده بود- عضد الملک امین حضور صنیع الدوله عکاس باشی حکیم طولوزان محقق وغیره بودند- بعد از نهار از کتل مزبور بالا رفتیم- این کوه خرزان سنگ ندارد همه خاک نرم است وهمه جا گل وسبزه وریاحین- اغلب جاها زراعت دیمی کاشته بودند- زراعت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این کوه را طائفهٔ غیاث وند میگویند حسن علیخان جنرال که جزء همراهان است امروز وارد شد. با صدراعظم صحبت کنان میرفتم بالای کوه ده بنظرم می آمد گمان کردم که خزران است بعد از تحقیق معلوم شد. اسمعیل خان غیاث وند سر کرده سوار غیاثوند احداث و آباد کرده است خوب جای را آباد کرده که همه زراعت آن دیم است. از اسمعیل آباد یک فرسنگ و نیم راندیم تا بخزران رسیدیم. اعتضاد السلطنت نصرة الدوله. نصرة الملک را در راه دیدم. نصرة الدوله که شکایت زیاد از سرما و باد و لیشب داشت می گفت خیلی صدمه خوردیم. الحمد لله وارد منزل شدیم. باد نبود اما مهٔ غلیظی در هوا بود که گاه گاه هم می بارید. چو هر سرما طوری بود که آب مانند زمستان یخ می بست.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سوانح عمری شیخ علی حزین

لراقمہٖ

یارائے زبان کو کہ ثنائے تو کنیم	توصیفِ کمالِ کبریائے تو کنیم
چیزے ببساطِ ماتہیدستان نیست	جانے کہ تو دادۂ فدائے تو کنیم

چون انسان را بہین ثمرہ و گزین سرمایہ در کارگاہ آفرینش تحصیل عبرت است وازاین ست کہ گروہے از دانشمندان و قدر وقت شناسان بتدوینِ کتبِ تواریخ و تحریرِ احوال بد و نیک پرداختہ برخے از روزگارِ خود را دران کار بپایان بردہ اند۔ و بالجملہ تصفّح سیر و اخبار را نسبت بطبقاتِ انام علی اختلاف مراتبہم فوائد بیشمار است۔ و چون این سرگشتہ عمر باشفتگی تلف کردہ بچشمِ حقیقت ملاحظۂ احوال خود نمود۔ سرگذشتِ ایام گذشتہ را برائے نگرندگان خالی از فائدۂ عبرتے ندید۔ و در نقلِ احوال دیگران بسا باشد کہ ناقل را بنابر سببہا تخلیط و اشتباہ افتد۔ اما در شرحِ احوال خویش مجال آن نیست۔ خواست کہ بذکر شمۂ از حالات و واقعاتِ خود کہ درین عجالہ بخاطر ماندہ پردازد۔ و دران رعایت ایجاز و اختصار نماید تا طولِ مقال و آرائش عبارت مورثِ ملالِ خردپژوہان نگردد۔ و دوستان را

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یادگارے و آیندگان را تذکارے باشد۔ مامول از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و ترحم نگرند۔ و بطلب مغفرت این محروم کوے سعادت را معاونت فرمایند۔

اجداد راقم

و انا المستمد بمواهب المواهب محمد المدعو بعلی بن ابی طالب بن عبد اللہ بن علی بن عطاء اللہ بن اسمٰعیل ابن اسحاق بن نور الدین محمد بن شهاب الدین علی بن علی بن یعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدین محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین علی بن شیخ الاجل قدوة العارفین تاج الدین ابراهیم المعروف بزاهد الجیلانی قدس اللہ ارواحهم و ختم لی بالحسنیٰ۔

از اجداد این فقیر شیخ شهاب الدین علی بلدهٔ استارا که موطن و مدفن شیخ است گذاشته بدار السلطنت لاهیجان که احسن بلادِ گیلانست سکنیٰ نمود۔ و ازان زمان باز لاهیجان موطن اجداد گردید۔ و جد فقیر شیخ علی بن عطاء اللہ از معارفِ علماء زمانِ خود بود۔ خان احمد خان پادشاهِ گیلان نظر باستعدادے که داشته در تعظیم او مبالغه نمودے و بعض مراتبِ علمیه را از ایشان استفاده نموده۔ در دار السلطنتِ قزوین بصحبتِ شیخ جلیل بهاء الدین محمد العاملی علیه الرحمة رسیده موانست تمام باهم داشتند۔ چنانکه در شرح حدیثِ معراج که از تحقیقاتِ عالیهٔ ایشانست بتقریبے در فواتح آن ذکرِ صحبتِ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خود با شیخ علیہ الرحمۃ نمودہ۔ و آز مصنفات ایشان ست شرح فارسی بر کلیاتِ قانون کہ بالتماس خان احمد خان نوشتہ و رسالہ اثباتِ واجب کہ مقدارِ دانش او ازان معلوم تواند شد۔ و رسالہ حل شبہ جذر اصم و این ہر دو نسخہ بخطِ ایشان در کتابخانۂ والد علامۂ طاب ثراہ بنظرِ فقیر رسیدہ و حاشیہ مبسوطہ بر فصوص فارابی و غیرہا۔ تحصیلِ علوم در خدمتِ سید المحققین امیر فخر الدین سماکی استرآبادی نمودہ۔ و بگفتن شعر رغبت داشتہ وحدت تخلص ایشان است و الحق سخنان عاشقانہ اش در کیفیت و حسنِ بلاغت بے نظیر افتادہ۔ دیوان قریب دو ہزار بیت بنظم رسیدہ ازان جملہ است۔

غزل

خوبست محبت اثرے داشتہ باشد — معشوق ز عاشق خبرے داشتہ باشد

دل رفت بآتشکدۂ عشق و نیامد — می آمد اگر بال و پرے داشتہ باشد

مردیم ز بس ثابت و سیارہ شمردیم — آیا شب ہجران سحرے داشتہ باشد

وله

دل را بطاق ابروے جانانہ سوختیم — قندیلِ کعبہ را بصنم خانہ سوختیم

وحدت چہ حالتست کہ خوابت نمیبرد — ما خود نفس ز گفتنِ افسانہ سوختیم

ولدِ ایشان منحصر بشیخ عبد اللہ بود۔ کسبِ فنونِ علم از والدِ خود نمودہ بتقوی و انقطاع از دنیا اتصاف داشتہ۔ انچہ از وجہِ معاش و

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

املاکِ موروثی حاصل آمدے بقلیلے قناعت نمودے و باقی را صرف
دوستان و محتاجان کردے۔ سہ پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء اللہ
و شیخ ابوطالب و شیخ ابراہیم۔ شیخ عطاء اللہ کہ ولدِ اکبر بود در فقہ و حدیث
اعلمِ علماء آن دیار و در زہد و کثرتِ عبادت درجۂ عالی داشت۔ در سنِ
کہولت درگذشت و اولاد ازو نماند۔ شیخ ابراہیم کہ کہترین برادران بود۔
از مستعدانِ روزگار و بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشت۔ مراتب متداولۂ
علمیہ را اکتساب نمودہ سر آمد اقران گردید۔ و بہفت قلم غایت نیکو نوشتے
و خطِ اُستادان را چنان تتبع کردے کہ تمیز درمیانہ دشوار شدے مصحفِ
مجید و صحیفۂ کاملہ مترجم باتمام رسانیدہ جہت والد مرحوم باصفہان
فرستادہ بود۔ ہر دو را بفقیر شفقت نمودہ بودند۔ خوش نویسانِ مشہورِ
اصفہان از دیدنِ آن بہرہا می بردند۔ و در ترسل و انشا مہارت تمام
داشت منشآتِ ایشان در سفائنِ مستعدان مسطور و مشہور ست و در
شعر و معما سلیقۂ درست داشت و احیاناً بگفتن میل نمودے۔ این
چند بیت از ایشانست۔ رباعی

باده خونِ جگرِ ماست ز مینا مطلب | گوہر از چشمِ ترِ ماست ز دریا مطلب
بے لیلی نتوان گشت چو مجنون در دشت | انچہ در سینہ توان یافت ز صحرا مطلب

ولہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در گلشنِ دهر محرمِ راز نبود — در بزمِ زمانه نغمه پرواز نبود
پنهان نتوان زمزمه پردازی کرد — بستیم زبان کسے ہم آواز نبود

فقیر در اصغر سن که در خدمت والد بلاهیجان رسیدم سعادتِ ملاقاتِ آن عمِ عالی مقدار دریافتم۔ حقا که در محاسنِ صفات و حسنِ اخلاق و شگفتگی و مجلس آرائی تا امروز مثلِ او کمتر دیده ام۔ ده سال پیش از والدِ علامه در لاهیجان برحمتِ ایزدی پیوست۔ یک پسر مسمّی بشیخ سعید و دو صبیه از ایشان مانده بود۔ پسر ہم پس از چندے در اول شباب درگذشت

مجمل احوال والد مرحوم

اما والد مرحوم در سنِ بست سالگی بعد از تحصیل بسیارے از مطالبِ علمیه نزدِ مولانائے فاضل ملا حسن شیخ الاسلام گیلانی بشوق ادراکِ صحبتِ فضلائے عراق باصفهان آمده در مدرس اُستاد العلماء آقا حسین خوانساری علیه الرحمة که سائر فضائل و مناقبتش از غایتِ اشتهار بے نیاز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون ریاضیه را در خدمتِ بطلیموسِ زمان علامی مولانا محمد رفیع که برفیعائے یزدی مشهور است تکمیل نموده چنان استغراقے در مطالعه و مباحثه یافتند که محصلین را کمتر میسر آمده باشد۔ و تا آواخرِ عمر برهمان منهاج بود۔ جماعتے کثیر از اصحابِ تحصیل ببرکتِ تربیتِ ایشان بمراتبِ عالیه رسیدند و در کتابخانه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ایشان کہ زیادہ از پنجہزار مجلد بود ہیچ کتاب علمے بنظر در نیامد کہ از اول تا باآخر بتصحیح ایشان در نیامدہ باشد۔ واکثر محشی بخط ایشان بود و قریب بہفتاد مجلد را کہ از آن جملہ تفسیر بیضاوی۔ وقاموس اللغۃ۔ وشرح لمعہ وتمام تہذیب حدیث۔ وامثال ذلک بود۔ بقلم خود کتابت نمودہ بود میفرمود کہ من مکرر در شمار ورزے یک ہزار بیت وزیادہ نوشتہ ام۔ خطے بغایت زیبا واضح داشتند از ایشان شنیدہ ام کہ میفرمودند۔ والدم درحیات بود کہ باصفہان آمدم وباین سبب کہ مبادا توطن اختیار کنم زیادہ برداشتم قدر مصارف ضروریہ بجہت من نمیفرستادند۔ وآنرا ہم درعرض سال بچند دفعہ میرسانیدند لہٰذا آن قدر کہ میخواستم برائے ابتیاع کتاب زر مقدور نبود بسیار را خود می نوشتم۔ بعد از چندیکہ والد رحلت کرد اندیشۂ معاودت بلا بجان از خاطر محو شد۔

بالجملہ در اصفہان مکانے خریدہ بر عمارتش افزودند وعازم سفر حجاز شدہ از راہ شام بطواف بیت اللہ الحرام مشرف شدہ بغداد باز گشتند و چندے در مشاہد متبرکۂ عراق بسر بردہ باز باصفہان مراجعت نمودند۔ واز اہالی آنجا حاجی عنایت اللہ اصفہانی را کہ از اتقیا واخیار بود بایشان موافقت پدید آمد وصبیہ خود را بایشان تزویج نمود واولاد منحصر در چہار پسر بود۔ مولود نخستین این ہمقدار است وسہ برادر دیگر یکے در کودکی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ودو در عنفوانِ شباب درگذشتند۔
مجملاً اگر در محاسنِ صفات و اخلاقِ کاملہ و علو ہمت و فطرت و قوت ایمان و کمالِ فضل و دانشِ آن علامہ تحریر خوض رود سخن بدرازی کشد۔ و بسا باشد کہ حمل بر مبالغہ و حسن اخلاق این خاکسار کنند۔ ہیچ فن از فنون علوم نبود کہ مہارتش بکمال نباشد و با این حال ہرگز مباہات بعلم چنانکہ رسمِ علماست نداشتے و با ادنی کسے از اہل تحصیل و فرومایگان مصاحبانہ سلوک کردے و با اینکہ طول عمر بمباحثہ و افادہ گذراندے از جدل بغایت محترز بودے و این شیوہ را مکروہ داشتے۔ ہیچ یک از افاضل را بحسن تقریر و شگفتہ طبعی ایشان ندیدہ ام علو نفسش چنانکہ در نظرِ ہمتش دنیا را قدرِ کفِ خاکے نبود ہرگز ہمت بر تحصیلِ مال و جاہِ دنیوی کہ ادنی تلمیذِ او را باندک مسامحہ بوجہ اکمل میسر بود نگماشت و در طبع اندیشۂ فزونی و تن آسانی نداشت۔ بارہا شنیدہ ام کہ میفرمود لقمۂ نانِ حلالے کہ رازقِ عباد قسمت ساختہ ما را کافیست و داعی بر تحصیلِ دنیا اگر پرورشِ دیگران و ایثار بر خواہندگان است بے ذلتِ نفس مومنہ میسر نیست۔ و نزدِ من سرِ سخاوتہا قطعِ نظر کردن و واگذاشتنِ آن چیز است کہ در دستہای مردم ست۔ ہرگز مبادرت باشنائیٔ ارباب دول نکردے و با جمعے از امرا و اکابر و اعیان کہ اخلاص

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

داشتند و نہایت آداب مرعی میداشتند۔ بزرگانہ سلوک نمودے بعبادت
و ورعش بمثابۂ بود کہ در عرض بیست و پنج سال کہ با ایشان بسر بردہ ام
ہر گز فعلے کہ در شرع مکروہ باشد از ایشان ندیدہ ام و بعد از نیم شب در
ہیچ حال چہ در صحت و چہ در مرض او را بر استراحت نیافتہ ام۔ شش
ہفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمدہ ترک
مباحثہ و معاشرت نمود۔ و اصلا پیرامونِ انتظامِ امور معاشِ اہلِ خانہ
نمیگردید۔ و این فقیر را دران باب مختار ساختہ گاہے بمطالعہ مشغول
می شد و بیشتر اوقات گریان بود و اکثر لیالی را بعبادت احیا مینمود
سخن با کسے زیادہ بر ضرورت نگفتے و سخن گفتن کسے را ہم خوش
نداشتے تا آنکہ در سال ہزار و یکصد و بیست و ہفت ہجری در سنِ شصت و نہ
سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد۔ صباحے کہ چاشتگاہ
آن رحلت کرد مرا طلبیدہ سفارشِ باز ماندگان و نیکوکاری با ایشان
نمود۔ پس فرمود چنانکہ مرا خوشنود داشتی۔ خدائے از تو خوشنود باد۔
وصیتِ من بتو این ست کہ ہر چند اوضاعِ دنیا او را بر وفقِ مرام نہ بینی و زمانہ
ناسازگار افتد باید کہ بمذلت رضا ندہی و طبیعت دنبالہ روی اختیار نکنی۔
چہ عمر قلیل قابلِ آن نیست۔ و در اصفہان اگر توانی زیادہ توقف مکن کہ
شاید از ما کسے باقی ماند۔ و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال کہ فتنہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وخرابی اصفهان پدید آمد۔ پس فرمود در لیالی وایام متبرکہ بہرچہ دست دہد ویسر آید مارا فراموش مکن۔ بعد از ساعتے چند بعالم بقا ارتحال فرمودند۔ مدفن ایشان در مقابر مشہورہ بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی مولانا حسن دانشمند گیلانی است افاض اللہ تعالی علیہ شآبیب الرحمۃ والغفران واسکنہ فی فرادیس الجنان۔ چند بیت از مرثیہ کہ در فوت آن عالی مقام بقلم آمدہ بود ثبت افتاد غزل

سپہر از مرگت ای صاف حقیقت بے صفا گشتہ نمیماند بسر کیفیت مینای خالی را
کشیدی تا ز من دست نوازش ای چمن پیرا مثل چون بید مجنون گشتہ ام آشفتہ حالی را
تو در بیرانہ سر رفتی و من ہم در غمت پیرم بحسرت میکنم ہر لحظہ یاد خوردسالی را
نہان ای عرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت ندانستم کہ پوشد خاک سافل کوہ عالی را
گسستی تا ز ہم شیرازۂ تالیف جسمانی مثالے نیست در عالم سویدا بیمثالی را
بدل آہ رسائی دارم از مجموعۂ آتش ز خاطر بردہ ام یکبارہ مصرعہای خالی را

ولادت راقم

اما مجمل احوال این بیمقدار ولادت در روز دوشنبہ بیست وہفتم شہر ربیع الآخر بسال ہزار ویکصد وسہ ہجریہ در دار السلطنت اصفہان اتفاق افتادہ وہنوز چیزے از احوال ایام رضاع بیاد ماندہ۔ چون چہار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت بتعلیم نمود۔ دران آوان مولانا ے اعظم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملا شاہ محمد شیرازی علیہ الرحمۃ کہ از اعلام روزگار بود وارد اصفہان شد و
روزے کہ در منزل والد علامہ مہمان بود فقیر را بخدمت ایشان برائے
شروع تعلیم از روئے تیمن حاضر نمودند۔ مولانائے مزبور بعد از بسملہ
این آیات راسہ نوبت تلقین فرمود "رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي
أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي"
و فاتحہ خواندہ نوازش فرمود۔ در دو سال سواد خوانی و خطی میسر آمدہ و شوقے
مفرط بتحصیل حاصل شدہ ہیچ شغلے نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن
نبود۔ کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم برسائل صرف و نحو و فقہ مشغول
ساختند و بزودی فراگرفتم۔ رسالہ چند از منطق تعلیم کردند۔ مرا بآن فن زیادہ
شوق پدید آمد و درست اخذ کردم اُستادیکہ داشتم از ذکا و شوق من
تعجب مینمود و تحسین میفرمود شوق افزونی میگرفت۔ چون طبیعت موزون
بود از شعر لذتے عظیم می یافتم و بگفتن میل میشد۔ و مدتے مخفی بود۔
چون اُستاد مطلع شد مرا از آن منع نمودے و والد مرحوم نیز مبالغہ
در ترک آن داشتے و مرا صرف طبیعت یکبارہ ازان ممکن نبود چیزیکہ
وارد خاطر می شد می نوشتم و پنہان میداشتم +

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تقریظ جناب مولانا مولوی امام بخش صہبائی

برکتاب آثار الصنادید

رنگینی معنیم صفحه را رشکِ نگارستانِ چین کرده۔ و شادابی الفاظم کاغذ را بتازگی پیرہنِ گل پرورده۔ دل تا دیده دکانِ رنگِ معانی چیده ام۔ و سینه تا زبان خوانِ الوانِ سخن کشیده۔ نه فکر را از ترتیبِ مقدماتِ شعری یک نفس فارغ نشستن۔ و نه اندیشه را از گرد آوری سازِ نثر یک دم رشتهٔ سعی گسستن۔ نفس تار سازیست صرفِ نغمه طرازیہائے بیان۔ و دہن حلقهٔ بزمیست وقفِ ترانهٔ زبان۔ رشتهٔ انفاس در گلدسته بندی ریاحینِ افکار مصروف۔ و عنانِ توجه در صیدِ وحشیانِ معانی معطوف۔ ہمانا خیالِ ستایش نگارینِ نامهٔ بلاغت نظام آثار الصنادید نام که نتیجهٔ سخن طرازی خامهٔ گوہر بار معنی آفرینیست که حسنِ گلوسوز معانی پروردهٔ مشاطهٔ طبعِ ارجمند اوست۔ و جلوهٔ شہسوار معارف در پردهٔ گرد انگیزیہائے افکارِ بلند او۔ یعنی رنگِ چہرهٔ کمال آبِ گوہرِ جلال تہ نشینِ گوہرِ محیطِ وقار۔ رسا نشئهٔ صہبائے اعتبار آبیارِ گلشنِ قبول و اقبال۔ نخلبندِ حدائقِ فضل و افضال۔ دودهٔ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سیادت را از بلند پایگی نسبتش فرق بکنگرهٔ عرش سودن - و خانوادهٔ
نجابت را از والای نژادش به رفعتِ فلک افتخار نمودن رنگِ
بهار بریدهٔ معنیهای رنگینِ اوست - و نکهتِ گل واکشیدهٔ اخلاقِ
دلنشینِ او - عروجِ مراتب همت اولین پایهٔ سلمِ کمالش - و بلندی مدارجِ
حشمت نازلترین درجهٔ ایوان جلالش - بچمن پیرائی عدلش صبا از پیشِ
گل بیصرفه نتواند دوید - تا تیزی نوکِ خار دامن نزاکتش ندرد - و هیزم
افروزی انصافش شعله از بالای شمع بی اختیار سر نتواند کشید - تا شوخی
وضع بی احتیاطش با بالِ پروانه برنخورد - خمِ کمندِ فکرش طوقِ گردنِ وحشی
غزالان حقائق - و رسائی پالهنگ اندیشه اش مرسلهٔ گلوی دقائق - فروغِ
معانی پرتوِ شمعی ست از فانوسِ صفای سینه اش بیرون دویده - و شوخی
نکات برقِ تبسمی ست از پردهٔ لبهای اخلاقش درخشیده - تار و پودِ الفاظش
صرفِ قصبِ بافیهای کارگاه سخن - و رنگ آمیزی خیالش در کار
شفق سازی رنگینی های چمن - گاه ادای شوخی ناز در کسوتِ جنبشِ
خامه اش جلوه فروش - و گاه بیقراری ناله بناز از پردهٔ صریرِ قلمش
در خروش - ترانهٔ سخنش با دعوی فصاحت بیانهای بلبل
حرفی است گلوگیر - و زمزمهٔ بیانش با لاف سنجی نوای قمری
جوابی ست دلپذیر - خرده کاری طراحِ خامه اش طول و عرض هزار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

صفحہ را از پردۂ یک نقطہ جلوہ تواند داد۔ و وسعت حوصلۂ دستگاهش
تنگی ظرف حباب را باکشاد جبہ ہزار محیط مقابل تواند نهاد۔ نشو و نمای
ریاحین بهار با سنبل رسائی زبان قلمش بر طبع ارباب نظر خوردہ
وطراوت اوراق نسرین با تازگی عبارت نامہ اش از نم شبنم عرق کردہ
گنجینۂ ضمیرش چون لوح تقدیر مخزن جواہر اسرار۔ و خامۂ اندیشہ اش
چون اوامر قضا متصدی ظهور آثار۔ کثرت را از فیض صحبتش گرمی
هنگامۂ چہرہ کشا۔ و ہم وحدت از اثر تجریدش جامہ ساز تعلق قبا۔

اشعار

بر خاتم جم خط نگینش
بارم در کبریا ز بینش

جاهش کہ بہ بخت کام دادہ
رفعت بسپهر وام دادہ

بر بارگهش ز مهر پر نور
صد سجدہ و یک نظارہ از دور

برگرد سرای دولت او
بینندہ فلک بحشمت او

بر فرق مراتب کمالش
گردندہ سپهر از جلالش

عقلی کہ چراغ دل فروزد
ق وین خلوت آب و گل فروزد

مالیدہ برخ غبارش از راہ
تا گشت چراغ ہفت خرگاہ

خورشید کہ فرۂ بلندیش
ق باراست نشان ارجمندیش

سر سودہ بر آستانۂ او
تا شد فلک آشیانۂ او

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

رفعت کہ بفرقِ چرخ زد گام
جست از درِ بارگاہِ او کام

طبعش کہ بہاد ہد سخن را
گُل کردہ بہارِ صد چمن را

آید بنوازِ خامۂ او
چون پردۂ ساز نامۂ او

کوک از نفسش چو بانگِ بلبل
ہر حرف بپیرد ہاے صد گل

بسپردہ برنگِ چشم عشاق
گلدستۂ صد چمن باوراق

سپہر کمال را اوج - و محیط افضال را موج - کوکبہ آراے عزائمِ بلند مرحلہ پیماے مدارجِ ارجمند - طراز مسند تفاخر - جواد الدولہ سید احمد خان بہادر کہ امروز چار بالش منصبِ منصفی این سواد بطراز وجودش بر سریر سلیمان نازش دارد - دماغ اندیشہ میخارد و فکر افسردہ را بجوش می آرد - اگر گرد تعصب زنگِ آئینۂ انصاف نباشد - و زنگ آمیزی اعتساف نقشِ بی امتیازی نتراشد - راہِ این تحقیق توانند شتافت و سراغِ این منزل توانند یافت کہ سایہ پروردگانِ گلشنِ قدس تا بتردد جادۂ خیال خو کردہ اند جاے نفس راست کردن بہ ازین سرِ منزلِ آسایش بکف نیاوردہ اند - قدرتِ وہم در ایجاد نظیرش واماندہ تر از سعی مایوس - و جرأت تصور در سراغِ مثلش نارساتر از پاے محبوس نسرین را با شگفتگی عباراتش برگ برگ لب بست از شبنم در زیر دندان حسرت ولالہ را با رنگینی معانیش بر داغ اخگرے ست افروختہ دامن زنہیاے غیرت

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طرۂ سنبل بر آتش رشکِ سطورش چون موے در پیچتاب۔ و موجِ
سبزہ از بادِ غیرتِ رقومش چون موجۂ آب در اضطراب رشتۂ خطوطش
از طراوتِ الفاظ رگِ ابرے است طوفان خیز۔ و ریشۂ حروفش از
از پرتوِ معنی تابش برقے است آتش انگیز۔ صفائی اوراقش از صباحتِ
مضامین آئینۂ یوسف نما۔ و بیاضِ صفحاتش از فروغِ معنی صبحے از
چہرۂ خورشید نقاب کشا۔ بین السطورش را چون فرقِ سرِ نیکوان
گیسوے حروف از دو طرف فروہشتن سازِ دلفریبی نظارگیان۔
و سادگی کاغذش را چون چہرۂ دلبران بخط و خالِ رقم آراستن تکلیفِ
ناشکیبی تماشائیان۔ اثر پروردگان کلماتش در ذکر خامش نفسان
مکتبِ عدم خون پالاے پردۂ چشمِ عبرت نگاہان۔ و نشتر فروشان
حروفش در نوحۂ خاک بسر کردگانِ زیرِ زمین جگر کاوِ حوصلۂ تمکین
دستگاہان۔ اثر رنگ نگاران گردۂ تصویر از رنگ چہرۂ شاہدان
دست بطرحِ گل بردہ اند۔ و بلعلی خونِ عاشقان رنگی لبِ سیاہ قلم داغ لالہ
سپردہ۔ نگاہ در تماشاگاہ مقابرش از گسستگیہاے تار و پودِ کفن
عبرت گیر۔ و نظر در سیرِ حصارش از حسرت بیزیِ خاکِ گور بند پذیر۔

مثنوی

گردِ رہِ او بکن شمارہ ‏ ‏ ‏ از رنگِ پریدۂ نظارہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ہر ذرہ کہ او بتابد از دور
از داغ دلے گرفتہ صد نور

زان قطرہ کہ از جگر گشادند
صد نقطہ بہر ورق نہادند

تا حرفے ازین کتاب خیزد
دل خون شود و سنجاک ریزد

تا یک رقمش بخون نگارند
بر صفحۂ دل جنون نگارند

ہر کس بکتابتش نظر داشت
در خامہ چکیدۂ جگر داشت

چندین دل تشنہ بر شکستند
تا طرح سراب نقش بستند

رنگ از رخ شاہدان بریدند
تا نقش چمن بر و کشیدند

خمیازۂ حسرت شکر خواب
در مقبر ہاش صرف محراب

باشد بکف خرد پسندان
چون ساغر می بدست رندان

سطرست کہ نقش بر ورق بست
یا زلف نگار در کف مست

صد لطف بہر کشودن اوست
چون بند قبا کشودن دوست

عجز تمثالی آئینۂ احوال صہبائی از التفات شفقت نگاہان بے بہرہ نخواہد بود کہ بہار آرائے این حدیقہ از جذبۂ تازگیہائے نگاہ لطف رنگ پریدۂ عجز مال را نہ آن ہمہ باز گردانیدہ کہ پر طاؤس از غیرت رنگ بست آن داغ بر دل نسوزد۔ وبال تدرو از بہار بیخزانش چہرہ نیفروزد۔ تعداد مراتب الطافش رخش محاسبہ بر رشحات سحاب راندن۔ وحصر مدارج اشفاقش متاع محیط د ظرف حباب گنجاندن تا بادہ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در ساغرِ انگور از خم آفتاب ریزد و پرتوِ خورشید آتش از پردۂ آئینہ انگیزد گرمی نگاہ مہرش بزم افروز اہل وفاق و شعلۂ سورتِ قہرش جانسوز ارباب نفاق باد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کیمیای سعادت

اصل سوم در علاج شرہ سخن گفتن و آفتِ زبان ست

بدانکه زبان از عجائب صنع حق تعالیٰ ست که بصورت پارهٔ گوشت است و بحقیقت هرچه در وجود است در تحت تصرف اوست بلکه آنچه نیز در عدم ست نیز چه او هم از عدم عبارت کند و هم از وجود بلکه او نائب عقل است و هیچ چیز از احاطتِ عقل بیرون نیست۔ و هرچه در عقل و وهم و خیال آید زبان ازان عبارت کند دیگر اعضا چنین نیست۔ چه جز الوان و اشکال در ولایتِ چشم نیست۔ و جز آواز در ولایت گوش نیست و دیگر اعضا همچنین۔ ولایت هر یکے بر یک گوشهٔ مملکت بیش نیست و ولایتِ زبان در همه مملکت روانست همچو ولایتِ دل و چون او در مقابلت دل ست که صورتها از دل میگیرد و عبارت میکند همچنین صورتها نیز بدل میرساند و از هرچه او گوید دل ازان صفتے میگیرد مثلاً چون زبان تضرع و زاری کند و کلماتِ آن گفتن گیرد و الفاظِ نوحه گری راندن گیرد دل ازو وے صفت رقت و سوز و اندوه گرفتن گیرد و بخارِ آتشِ دل قصدِ دماغ کردن گیرد و از چشم بیرون آمدن گیرد۔ و چون الفاظ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

طرب وصفت نیکو بآن گفتن گیرد در دل حرکت نشاط و شادی
پدید آمدن گیرد و شهوت حرکت کردن گیرد- و همچنین از هر کلمہ کہ بر وے
برود صفتے بروفق آن در دل پیدا آید تا چون سخنہاے زشت گوید دل
تاریک شود و چون سخنِ حق گوید دل روشن شود- چون سخنِ دروغ و
کژ گوید دل نیز کور گردد تا چیز ہا راست نہ بیند ہمچو آئینہ کہ کور شود و باین
سبب است کہ خوابِ شاعر و دروغزن بیشتر آن بود کہ راست
نہ آید کہ درونِ او کور شد از سخنِ دروغ- و ہر کہ راست گفتن عادت گیرد
خوابِ او راست بود و درست- و ہمچنین دروغزن کہ خواب راست
نہ بیند چون بآن جہان رود و حضرتِ الٰہیت کہ مشاہدتِ او غائت
ہمہ لذتہاست در دلِ او کور نماید و راست نہ بیند و از سعادتِ آن
لذت محروم ماند بلکہ چنانکہ روے نیکو در آئینۂ کور زشت شود و چنانکہ
چون در پہناے شمشیر یا در درازی آن نگرد جمال صورت باطل شود-
کارہاے آن جہان و حقیقت کارہاے الٰہی ہمچنین بود- پس
راستی و کوری دل تابع راستی و کوری زبانست و براے این گفت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ایمان مستقیم و راست نبود تا دل راست نباشد و دل
راست نبود تا زبان راست نباشد- پس از شر و آفت زبان حذر کردن از مہمات
دین است و ما درین اصل فضل خاموشی بگوئیم- آنگاہ آفت بسیار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گفتن و فضول گفتن و آفتِ جدل و خصومت کردن و آفتِ فحش و دشنام و زبان درازی و آفتِ لعنت کردن۔ و مزاح و سخریت کردن۔ و آفتِ دروغ و غیبت و سخن چیدن و دوروئی کردن۔ و آفتِ ہجو و مدح و آنچه تعلق بآن دارد جمله شرح کنیم و علاجِ آن بگوییم ان شاء الله تعالےٰ۔

پیدا کردن ثواب خاموشی

بدانکه چون آفتِ زبان بسیار است و خود را ازان نگاهداشتن دشوار است و ہیچ تدبیر نیکو از خاموشی نیست چندانکه بتوان۔ پس باید که آدمی سخن جز بقدرِ ضرورت نگوید۔ و چنین گفته اند که ابدال آن باشند که گفتن و خوردن و خفتنِ ایشان بر قدرِ ضرورت بود و حق تعالیٰ بیان فرمود "لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ" گفت سخن در پنہان خیر نیست مگر فرمان دادن بصدقه و فرمودن بخیر و صلح دادن میان مردمان و رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت "مَنْ صَمَتَ نَجَا" ہر که خاموش شد رست و گفت ہر کرا از شرِ شکم و فرج و زبان نگاهداشتند نگاهداشته تمام ست۔ و معاذ پرسید از رسول صلی الله علیه و آله سلم که کدام عمل فاضلتر۔ زبان از دہان بیرون آورد و انگشت بر آن نہاد و یعنی خاموشی۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وعمر گفت رضی اللہ عنہ کہ ابوبکر رضی اللہ عنہ را دیدم کہ زبان بانگشت
گرفتہ بود ومی کشید ومیمالید گفتم یا خلیفۂ رسول اللہ چہ میکنی گفت
این مرا در کارہا افگندہ است ورسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
گفت کہ بیشتر خطاہاے بنی آدم در زبانِ اوست۔ وگفت خبر
دہیم شمارا از آسان ترین عبادتہا زبانِ خاموش وخوے نیکو۔
وگفت ہرکہ بخداے تعالیٰ وبقیامت ایمان دارد گو جز نیکو مگوے
یا خاموش باش۔ وعیسیٰ علیہ السلام را گفتند۔ مارا چیزے بیاموز کہ
بآن بہشت رسیم۔ گفت۔ ہرگز حدیث مکنید۔ گفتند کہ نتوانیم۔ گفت
پس جز حدیثِ خیر مکنید۔ ورسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت۔ چون مومنے
خاموش وباوقار بینید بوے نزدیک شوید کہ اوبے حکمت
نباشد۔ وعیسیٰ علیہ السلام گفت عبادت دہ است نہ خاموشی ست
ویکے گریختن از مردمان۔ ورسول صلے اللہ علیہ وسلم گفت
ہرکہ بسیار سخن بود بسیار سقط بود ہرکہ بسیار سقط بود بسیار
گناہ بود وآتش بوے اولیٰ تر۔ وازین بود کہ ابوبکر رضی اللہ عنہ
سنگے در دہان نہادہ بودے تا سخن نتوان گفت۔ ابن مسعود رض گوید
ہیچ بزندان اولیٰ تر از زبان نیست۔ ویونس بن عبید گوید ہیچکس را
ندیدم کہ گوش بزبان داشت کہ نہ در ہمہ اعمال او پیدا آمد۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ونزدیک معاویہ رحمۃ سخن میگفتند و احنف خاموش بود۔ گفت چرا سخن
نمیگوئی۔ گفت اگر دروغ گویم از خدا ترسم و اگر راست گویم از شما۔ ربیع
بن خیثم بیست سال حدیثِ دنیا نکرد چون بامداد برخاستے قلم و کاغذ
بنهادے و ہر سخن کہ گفتے نوشتے شبانگاہ حسابِ آن با خود کردے
و بدانکہ این ہمہ فضل خاموشی از آنست کہ آفاتِ زبان بسیار ست و ہمیشہ
بیہودہ از سرِ زبان بجہد و گفتنِ آن خوش و آسان بود و تمیز کردن میان
بد و نیک دشوار بود۔ و بخاموشی از وبالِ آن سلامت یابد و دل و ہمت
جمع باشد و بفکر و ذکر پردازد۔ و بدانکہ سخن گفتن چہار قسم است۔ یکے
آنست کہ ہمہ ضرر بود۔ و یکے آنست کہ در آن ہم ضرر بود و ہم منفعت۔
و یکے آنست کہ نہ ضرر دارد و نہ منفعت و آن سخنِ فضول بود و ضررِ
آن ہمان کفایتست کہ روزگار ضائع کند و قسم چہارم آنست کہ منفعت
محض است پس سہ ربع از سخن ناگفتنی است و ربع گفتنی و این آنست
کہ حق تعالیٰ گفت "اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوْفٍ" الایۃ و حقیقتِ
این سخن کہ رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفت ہر کہ خاموش بود سلامت
یافت۔ ندانی و نشناسی تا آفتِ زبان ندانی و ما آنرا شرح دہیم و یک
یک بگوییم انشاء اللہ تعالیٰ + آفتِ اول آنکہ سخنے گوئی کہ از آن مستغنی
باشی کہ اگر نگوئی ہیچ ضرر نبود بر تو در دین و دنیا و بچنین سخن از حسن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اسلام بیرون آمده باشی که رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میگوید "مِنْ حُسْنِ
اِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْکُهُ مَالَا یَعْنِیْهِ" هرچه ازان گزیر بود دست داشتن ازان
از حسنِ اسلام بود ومثل این چنین سخن آن بود که باقومے نشینی وحکایتِ
سفر خود کنی کوه وباغ وبستان واحوالے که گذشته باشد چنانکه
زیادت ونقصان بآن راه نیابد اینهمه فضول بود وازین گزیر باشد
که اگر نگوئی هیچ ضرر نبود. وهمچنین اگر کسے را بینی وازوے چیزے
پرسی که ترا با آن کارے نبود واین وقتے باشد که آفتے نبود در سوال
اما اگر پرسی که روزه داری مثلاً اگر راست گوید عبادت اظهار کرده باشد
واگر دروغ گوید بزه کار شود وبسبب تو بوده باشد این خود ناشایسته
بود. وهمچنین اگر پرسی که از کجا می آئی وچه میکنی وچه میکردی باشد که
آشکارا نتواند گفت ودر دروغے افتد واین خود باطل بود. و
فضولِ آن بود که درآن هیچ باطل نبود. وگویند لقمان یکسال
نزدیک داؤد علیه السلام نمی رفت واو زره میکرد لقمان میخواست که
بداند که چیست نمی پرسید تا تمام کرد ودر پوشید وگفت این نیک جامه است
حرب را لقمان بشناخت وگفت خاموشی حکمت است ولیکن کسے را
دران رغبت نیست. وسبب چنین سوال آن باشد که خواهد که احوالِ مردم
بداند تا راهِ سخن کشاده شود یا با کسے اظهار دوستی کند وعلاجِ این

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

آنست که بداند که مرگ در پیش است و نزدیک است و هر تسبیح و ذکری
که کند گنجی بود که نهاده باشد چون ضائع کند زیان کرده بود و علاجِ علمی
این است و علاج عملی آنکه یا عزلت گیرد یا سنگی در دهان نهد۔ و در خبر است
که در روز حرب اُحد برنائی شهید شد او را یافتند سنگی بر شکم بسته از
گرسنگی مادرِ او خاک از روی او پاک کرد و گفت هَنِیْئًا لَکَ
الْجَنَّةُ خوشت بادا بهشت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت
چه دانی باشد که بخیلی کرده باشد بچیزی که او را بکار نمی آید یا سخن گفته باشد
در چیزی که او را با آن کار نبوده باشد و معنی این آنست که حسابِ
آن از وی طلب کنند و خوش دهنی آن بود که در آن هیچ رنج و حساب نباشد
دیگر روز رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت۔ که این ساعت مردی از
اهل بهشت از در درآید پس عبداللہ بن سلام از در درآمد او را خبر دادند
و بپرسیدند که عمل تو چیست۔ گفت عملِ من اندک است۔ اما هر چه مرا با آن
کار نباشد گرد آن نگردم و بهر دمان بد نخواهم۔ و بدانکه هر چه با کسی بیک کلمه
توان گفت چون دراز کنی بدو کلمه گوئی آن کلمهٔ دوم فضول باشد و بر تو وبال
بود۔ یکی از صحابه می گوید که کس باشد که با من سخن گوید که جوابِ آن نزد من
خوشتر بود از آب سرد نزد تشنه و جواب ندهم از بیم آنکه فضول بود۔ مطرف
بن عبداللہ می گوید باید که جلال حق تعالی در دلِ شما بزرگتر از آن بود که نام او

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بریدد رہر سخنے چنانکہ ستور وگربہ را گویند خدایت چنین وچنان کناد
درسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت خنک آن کس کہ سخن زیادتی در باقی
کرد ومال زیادتی داد یعنی کہ بند از سر کیسہ برگرفت وبر سر زبان نہاد
وگفت ہیچ چیز ندادہ اند آدمی را بدتر از زبان دراز و بدانکہ ہرچہ می گوئی بر تو
بنویسند "مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيْبٌ عَتِيْدٌ" اگر چنان
بودے کہ فرشتگان رایگان ننوشتندے ودر حالِ نوشتن مزد
خواستندے از بیم آن از دہ سخن یکے آوردندے وزیان ضائع شدن
روزگار در بسیار گفتن بیشتر از زیانِ اجرت نسخ است کہ از تو خواستندے

آفت دوم سخن گفتن در باطل ومعصیت - اما باطل آن بود کہ در
بدعتہاے سخن گوید ومعصیت آن بود کہ حکایت فسق وفسادِ خود گوید - و
از ان دیگران ہم بگویند - ومجالس شراب وفساد حکایت کند یا در
مجلسے کہ در آن مناظرہ رفتہ باشد میان دو کس کہ یکدیگر را فحش گفتہ باشند
ورنجانیدہ باشند یا احوالے را حکایت کند در فحش کہ از آن خندہ آید این ہمہ
معصیت بود - نہ چون آفتِ اول کہ آن نقصانِ درجہ باشد رسول صلی
اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت کس بود کہ یک سخن بگوید کہ خود از ان
باک ندارد و آنرا قدرے نشناسد وآن او را می برد تا بقعر دوزخ -
وکس باشد کہ سخنے بگوید کہ بآن باک ندارد وآن او را می برد تا بہشت -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

آفت سوم خلاف کردن در سخن وجدل کردن وآن را مراء گویند وکس بود که عادت او آن بود که هرکه سخنے گوید بر وے رد کند وگوید نه چنین است ومعنی آن این بود که تو احمقی ونادان ودروغ زن ومن زیرک وعاقل وراست گوے وباین یک کلمه دو صفت مهلک را قوت داده باشد- یکے تکبر- ویکے سبعیت که در کسے افتد- وبراے این گفت رسول صلی الله علیه وسلم هرکه از خلاف وخصومت درحدیث دست بدارد وانچه باطل بود نگوید اورا خانه در بهشت بنا کنند- واگر انچه حق بود نگوید خانه در اعلی بهشت وے را بنا کنند وثواب این زیادت ازان است که صبر کردن بر محال ودروغ دشوار تر بود- و گفت ایمان مردم تمام نشود تا آنگاه که از خلاف دست بدارد- اگرچه بر حق بود- وبدانکه این خلاف نه همه در مذاهب بود بلکه اگر کسے گوید که این انار شیرین است وتو گوئی که ترش است- یا گوید فلان جاے نزدیک هست وتو گوئی نیست اینهمه مذموم است ورسول صلی الله علیه وآله وسلم گفته کفارت هر لجاجے که با کسے کنی دو رکعت نماز ست- و از جمله لجاج آن بود که کسے سخنے گوید خطا بر وے گیری وخلل آن بوے نمائی واین همه حرام است که ازان رنجانیدن حاصل آید- وهیچ مسلمان را رنجانیدن بے ضرورتے نشاید- وخطا در چنین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چیزها باز نمودن فریضه نیست بلکه خاموش بودن از کمال ایمانست اما
چون در مذاهب بود آنرا جدل گویند و این نیز مذموم است مگر آنکه بطریق
نصیحت در خلوت وجه حق کشف کنی چون امید قبول بود و چون نباشد
خاموش باشی - رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت هیچ قوم گمراه نشدند
که نه جدل برایشان غالب شد - لقمان پسر خود را گفت با علما جدل مکن
که دشمن گیرند ترا - وبدانکه هیچ چیز آن قوت نخواهد که بر محال و باطل خاموش
باشی و این از فضائل مجاهدات ست - داؤد طائی عزلت گرفت
ابوحنیفه گفت چرا بیرون نمی آئی - گفت بمجاهدت خود را از جدل گفتن
باز میدارم - گفت بمجالس مناظرت بیا و بشنو و سخن مگو - گفت چنان
کردم و هیچ مجاهدت صعب تر از آن نکشیدم - هیچ آفت بیش از آن
نبود که در شهرے تعصب مذهب بود و گروہے که طلب جاه و تبع
می کنند چنان نمایند که جدل گفتن از دین ست در طبع سبعیت و
تکبر خود تقاضاے آن میکند چون پندارد که آن از دین است چنان شره
آن در وے محکم شود که البته از آن صبر نتواند کرد که نفس را در آن چند
نوع شرب و لذت بود - مالک ابن انس میگوید که جدل از دین نیست
وهمه سلف از جدل منع کرده اند - اما اگر مبتدعی بوده است با آیات
قرآن و اخبار با وے سخن گفته اند بے لجاج و بے تطویل و چون سود نداشته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اعراض کرده اند۔ **آفت چہارم** خصومت در مال که در پیش
قاضی رود یا جاے دیگر و آفتِ این عظیم است۔ رسول صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم میگوید هر که بے علم باکسے خصومت کند در سخط حق تعالی بود
تا آنگاه که خاموش شود۔ و چنین گفته اند که هیچ چیز نیست که دل پراگنده
کند و لذتِ عیش ببرد و مروت دین را بکاهد چنانکه خصومت در مال۔ و
گفته اند که هیچ ورع خصومت نکرده در مال بآن سبب که بے زیادت
گفتن خصومت بسر نشود۔ و ورع زیادت نگوید۔ و اگر هیچ چیز نبود
بارے با خصم سخنِ خوش نتواند گفت و فضلِ سخنِ خوش گفتن بسیارست
پس هر کرا خصومتے بود اگر بتواند مهم باشد دست داشتن و اگر نتواند
باید که جز راست نگوید و قصد رنجانیدن نکند و سخن درشت و زیادت
نگوید که این همه هلاکِ دین بود۔

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سکندر نامه

خراج خواستن دارا از سکندر و جواب دادن او

بیا تا ز بیداد شوئیم دست	۱	که بیداد نتوان ز بیداد رست
چه بندیم دل در جهان سال و ماه	۲	که هم دیو خانه است و هم غول راه
جهان وامِ خویش از تو یکسر برد	۳	بجرعه فرستد بساغر برد
چو باران که یک یک مهیا شود	۴	شود سیل وانگه بدریا شود
بیا تا خوریم آنچه داریم شاد	۵	درم بر درم چند باید نهاد
نهنگی بما بر گذر کرده گیر	۶	همان گنج ناخورده را خورده گیر
ازان گنج کاورد قارون بدست	۷	سرانجام در خاک بین چون نشست
چه باید نهادن برین خاک دل	۸	کزو گنج قارون فروشد بگل
ازان خشت زرین شداد عاد	۹	چه آمد بجز مردنِ نامراد
درین باغ رنگین درختی درست	۱۰	که ماند از قفای تبرزن درست
گزارش کنِ زیورِ تاج و تخت	۱۱	چنین گفت کان شاهِ فیروز بخت
یکی روز فارغ دل و شاد بهر	۱۲	بر آسوده بود از هوسهای دهر
می ناب در جام شاهنشهی	۱۳	گهی پر همی کرد و گاهی تهی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۴ حکیمان ہشیار دل پیش او — خردمند مونس خرد خویش او

۱۵ بہر نسبتے کامد از بانگِ چنگ — سخن شد بسے بر نمطہای تنگ

۱۶ بہر جرعۂ کہ شہ می فشاند — مہندس درختے درو می نشاند

۱۷ درخشان شدہ می چو روشن دُرخش — قدح شکر افشان و می نوش بخش

۱۸ دماغ نیوشندگان سرگران — ز نوشِ می و رودِ رامشگران

۱۹ سرشکِ قدح نالۂ ارغنون — روان کرد از دیدہا رودِ خون

۲۰ زہے زخم کز زخمۂ چون شکر — شود رودِ خشکے بدو رُودِ تر

۲۱ دران بزم آراستہ چون بہشت — گل افشان تر از ماہ اُردی بہشت

۲۲ سکندر جہان جوے فرخ سریر — نشستہ چو بر چرخ بدرِ منیر

۲۳ ز دارا در آمد فرستادۂ — سخنگوے روشندل آزادہ

۲۴ چو خسرو پرستان پرستش نمود — ہم او را و ہم شاہِ خود را ستود

۲۵ چو کرد آفرین بر جہان پہلوان — شنیدہ سخن کرد با او روان

۲۶ ز دارا درود آوریدش نخست — نداده خراجِ کہن باز جُست

۲۷ کہ چون بود کز گوہرین تخت و تاج — ز درگاہِ ما وا گرفتے خراج

۲۸ زبونی چہ دیدی تو در کارِ ما — کہ بردی سر از خطِ پرگارِ ما

۲۹ ہمان رسمِ دیرینہ را کار بند — مکن سرکشی تا نیابی گزند

۳۰ سکندر ز گرمی چنان برفروخت — کہ از آتشِ دل زبانش بسوخت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۳۱ کمان گوشهٔ ابروش خم گرفت ز تندیش گوینده را دم گرفت
۳۲ چنان دید در قاصدِ راه سنج که از جوشِ دل مغزش آمد برنج
۳۳ زبان چون بگرمی برآشفته شد سخنهاے ناگفتنی گفته شد
۳۴ ز گفت نخستے سخنهاے سخت چو گوید خداوند شمشیر و تخت
۳۵ گر او در خرد راے باشد بلند نگوید سخنهاے ناسودمند
۳۶ زبان گر بگرمی صبوری کند ز دوری کنِ خویش دوری کند
۳۷ سخن گرچه با او زبانزده بود ناگفتن هم از گفتنش به بود
۳۸ چه خوش گفت فرزانهٔ پیش بین زبان گوشتین است و تیغ آهنین
۳۹ نباشد نکو در برِ کسے مهربان که گوید هر آنچه آیدش بر زبان
۴۰ گزارنده درّ کیانی سرشت گزارش چنین کرد ازان سرنوشت
۴۱ که وقتے که از گوهر تیغ و تاج ز یونان شدے پیشِ دارا خراج
۴۲ دران گوهرین گنجِ بن ناپدید بُدے خایهٔ زر خدا آفرید
۴۳ منقش یکے خسروانی بساط که بیننده را تازه کردے نشاط
۴۴ چو قاصد زبان تیغِ پولاد کرد خراجِ کهن گشته را یاد کرد
۴۵ بر و بانگ زد شهریارِ دلیر که نتوان ستد غارت از تند شیر
۴۶ زمانه دگرگونه آئین نهاد شد آن مرغ کو خایهٔ زرین نهاد
۴۷ سپهر آن بساطِ کهن در نوشت بساطے دگر ملک را تازه گشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

همه ساله گوهر نخیزد ز سنگ	۴۸	گهی صلح سازد جهان گاه جنگ
بگردن کشی بر میاور نفس	۴۹	بشمشیر با من سخنگوی و بس
ترا آن کفایت که شمشیر من	۵۰	نیارد سر تخت تو زیر من
چو من پارکابی که بر داشتم	۵۱	عنان جهان بر تو بگذاشتم
تو با آنکه داری چنان توشهٔ	۵۲	رها کن مرا در چنین گوشهٔ
بر آنم میاور که عزم آورم	۵۳	بهم پنجگی با تو رزم آورم
بیک سو نهم مهر و آزرم را	۵۴	بجوش آورم کینهٔ گرم را
مگر شه نداند که در روز جنگ	۵۵	چه سرها بریدم در اقصای زنگ
بیک تاختن تا کجا تاختم	۵۶	چه گردن کشان را سر انداختم
کسی کارمغانی دهد طوق و تاج	۵۷	چو زنهاریان چون فرستد خراج
ز من مصر باید نه زر خواستن	۵۸	سخن چون زر مصری آراستن
ببین پایگاه مرا تا کجاست	۵۹	بدین پایه باید ز من مایه خواست
غرور جوانی بر آن آردت	۶۰	که گردن بشمشیر من خاردت
میانگیز فتنه میفروز کین	۶۱	خرابی میاور در ایران زمین
ترا ملکی آسوده و بیداغ و رنج	۶۲	مکن ناسپاسی در آن مال و گنج
مسوزان بخودکامی ایام را	۶۳	قلم درکش اندیشهٔ خام را
ز من آنچه برناید آن را مخواه	۶۴	چنان باش با من که با شاه شاه

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

فرستاده کین داستان گوش کرد	۶۵	سخنهاے خود را فراموش کرد
سوے شاه شد داغ بر دل کشان	۶۶	شتابنده چون برق آتش فشان
ز دو گفت پیغامهاے درشت	۶۷	کزو سرو بن را دو تا گشت پشت
چو دارا جوابِ سکندر شنید	۶۸	یکے دور باش از جگر بر کشید
به تندی یکے داستان یاد کرد	۶۹	کز آن شد نیوشنده را روے زرد
که بے سکۂ راج یارا بود	۷۰	که هم سکۂ نام دارا بود
بخندید و گفت اندران زهر خند	۷۱	که افسوس بر کار چرخ بلند
فلک بین چه ظلم آشکارا کند	۷۲	که اسکندر آهنگِ دارا کند
سکندر نه خود گر بود کوهِ قاف	۷۳	که باشد که با من شود هم مصاف
چنان پشۂ را بجنگِ عقاب	۷۴	کم از قطره دان پیشِ دریای آب
بسے قاصدے را بدرگاهِ او	۷۵	فرستاده شد چشم در راهِ او
یکے گوے و چوگان بقاصد سپرد	۷۶	قفیزے پر از کنجدِ ناشمرد
در آموختش راز آن پیشکش	۷۷	بدان تعبیه شد دلِ شاه خوش
سوِے روم شد قاصدِ تیز گام	۷۸	ز دارا پذیرفته با خود پیام
زره چون در آمد برِ شاهِ روم	۷۹	فروزنده شد همچو آتش ز موم
سر افگند در پایۂ بندگی	۸۰	نمودش نشانِ پرستندگی
نخستین گره کز سخن باز کرد	۸۱	سخن را بچربی سر آغاز کرد

که فرماندهان حاکم جان شدند ۸۲ فرستادگان بنده فرمان شدند
چه فرمایدم شاه فیروز رای ۸۳ که فرمان فرمانده آرم بجای
سکندر بدانست کان عذرخواه ۸۴ پیام درشت آرد از نزد شاه
به پیغاره گفتا بیاور پیام ۸۵ پیام آور از بند بگشاد گام
متاعی که در هنگ خویش داشت ۸۶ برآورده یک یک فرا پیش داشت
چو آورد پیش سکندر نهاد ۸۷ به پیغام دارا زبان برگشاد
ز چوگان و گو اندر آمد نخست ۸۸ که تو طفل بازی بدین کن درست
وگر آرزوی نبرد آیدت ۸۹ ز بیهودگی دل بدرد آیدت
همان گنجد ناشمرده فشاند ۹۰ کزین بیش خواهم سپه بر تو راند
سکندر جهان داور هوشمند ۹۱ درین فالها دید فتح بلند
مثل زد که هر گو گریزد ز پیش ۹۲ بچوگان کشیدن توان سوی خویش
مگر شاه از آن داد چوگان بمن ۹۳ که تا زو کشم ملک بر خویشتن
همان گوی را مرد اختر شناس ۹۴ بشکل زمین می نهد در قیاس
چو گوی زمین شاه ما را سپرد ۹۵ بدین گوی خواهم از و گوی برد
چو زین گونه کرد آن گزارشگری ۹۶ بگنجد در آمد در داوری
فرو ریخت گنجد بصحن سرای ۹۷ طلب کرد مرغان گنجد ربای
بیک لحظه مرغان در و تاختند ۹۸ زمین را ز گنجد بپرداختند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جوابست گفتا درین رهنمون	٩٩	چو روغن که از کنجد آید برون
اگر لشکر از کنجد انگیخت شاه	١٠٠	مرا مرغ کنجد خور آمد سپاه
پس آنگه قفیزی سپندان خرد	١٠١	بپاداش کنجد بقاصد سپرد
که شه گر کشد لشکری زین قیاس	١٠٢	سپاه مرا هم بدین سان شناس
چو قاصد جوابی چنین دید سخت	١٠٣	به پشت خر خویش بربست رخت
بدارا رساند از سکندر جواب	١٠٤	جوابی گلوگیر چون زهر ناب
برآشفت ازان تیرگی شاه را	١٠٥	که حجت قوی دید بدخواه را
جهاندار دارا بدان داوری	١٠٦	طلب کرد از ایرانیان یاوری
ز چین و ز خوارزم و غزنین و غور	١٠٧	زمین آهنی شد ز نعل ستور
سپاهی بهم کرد چون کوه قاف	١٠٨	همه سنگ فرسای و آهن شکاف
چو عارض شمار سپه برگرفت	١٠٩	فرو ماند عقل از شمردن شگفت
ز جنگی سواران چابک رکاب	١١٠	بنهصد هزار آمد اندر حساب
جهانجوی چون دید کز لشکرش	١١١	همی موج دریا زند کشورش
سپاهی چو آتش سوی روم راند	١١٢	کجا او شد آن بوم را بوم خواند
به ارمن درآمد چو دریای تند	١١٣	صبا را شد از گرد او پای کند
زمین بر زمین تا باقصای روم	١١٤	بجوشید دریا بلرزید بوم
علف در زمین گشت چون گنج گم	١١٥	ز نعل ستوران بیکانه سم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

پی شاه اگر آفتابی کند	۱۱۶	بهر جا که آید خرابی کند
بیا ساقی آن راوقِ روح بخش	۱۱۷	بکامِ دلم بر فشان چون درخش
من او را خورم دل بفیروزی بود	۱۱۸	مرا او خورد خاک روزی بود

ترتیب کردن سکندر لشکر بحرب دارا

چه نیکو متاعیست کار آگهی	۱	کزین نقد عالم مبادا تهی
بعالم کسی سر برآرد بلند	۲	که در کارِ عالم بود هوشمند
ببازی نه پیماید این راه را	۳	نگهدار داز دزد بنگاه را
نیندازد آن آلت از بارِ خویش	۴	کز و روزی آسان کند کارِ خویش
میفگن کوَل گرچه عار آیدت	۵	که هنگامِ سرما بکار آیدت
خری بر گریوه ز سختی بمرد	۶	که از کاهلی جل باخود نبرد
گزارندهٔ شرح شاهنشهی	۷	چنین داد پرسنده را آگهی
که دارا چو لشکر بارمن کشید	۸	تو گفتی که آمد قیامت پدید
نبود آگه اسکندر از کارِ او	۹	که آرد قیامت به پیکارِ او
رسیدند زنهاریان خیل خیل	۱۰	که طوفان بدریا در آورد سیل
شبیخونِ دارا در آمد ز راه	۱۱	ز پولاد پوشان زمین شد سیاه
پژوهندهٔ گفت بد خواهِ مست	۱۲	شب و روز غافل شد آنجا که هست
بر و شاه اگر یک شبیخون کند	۱۳	ز ملکش همانا که بیرون کند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۴ سکندر بخندید و دادش جواب — که پنهان نگیرد جهان آفتاب

۱۵ ملک را بوقتِ عنان تافتن — بدزدی نشاید ظفر یافتن

۱۶ پژوهنده دیگر آغاز کرد — که دارا بچندان سپه ساز کرد

۱۷ که آنرا شمردن توان در قیاس — کسانیکه هستند لشکر شناس

۱۸ سکندر بدو گفت یک تیغ تیز — کند چرم صد گاو را ریز ریز

۱۹ یکی گرگ را کو بود خشمناک — ز بسیاری گوسفندان چه باک

۲۰ سپه را جوابِ چنان ارجمند — پسند آمد از شهریار بلند

۲۱ خبر گرم تر شد همی هر زمان — که آمد بروم اژدهای دمان

۲۲ سکندر چو دانست کان تند میغ — به تندی برآرد همی برق تیغ

۲۳ فرستاد تا لشکر از هر دیار — روانه شود بر درِ شهریار

۲۴ ز مصر و ز افرنجه و روم و روس — شد آراسته لشکری چون عروس

۲۵ چو انبوه شد لشکرِ بیکران — عدد خواست از نام نام آوران

۲۶ خبر داد عارض که ششصد هزار — برآمد دلیرانِ مغفر سوار

۲۷ چو شد ساخته کارِ لشکر تمام — یکی انجمن ساخت بے رود و جام

۲۸ نشستند بیدار مغزانِ روم — بمهر ملک نرم کردند موم

۲۹ شه از کارِ دارا و پیکارِ او — سخن راند و پیچید در کار او

۳۰ چنین گفت کین نامور شهریار — کمر بست بر جستنِ کارزار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۳۱ چه سازیم تدبیرش از صلح و جنگ — که آمد بآویزش این کار تنگ

۳۲ اگر برنیاریم تیغ از نیام — بگردی زما برنیارند نام

۳۳ وگر تاج بستانم از تاجور — به بیدادِ خود بسته باشم کمر

۳۴ کیان را کی از ملک بیرون کنم — من این رهزنی با کیان چون کنم

۳۵ بهر رسم که آخر باین تیرگی — بداندیشِ ما را دهد چیرگی

۳۶ چه تدبیر باشد درین رسم و راه — کزو کارِ ما برنگردد تباه

۳۷ باندیشهٔ خوب و رای صواب — پدید آورید این سخن را جواب

۳۸ جهاندیده پیرانِ بیدار هوش — چو گفتارِ گوینده کردند گوش

۳۹ بپاسخ گشادند یکسر زبان — دعا تازه کردند بر مرزبان

۴۰ که سرسبز باد آن همایون درخت — که نامش بلندست و نیروش سخت

۴۱ بتاج و بتختش جهان تازه باد — سرِ خصمِ او تاجِ دروازه باد

۴۲ همه رای تو هست چون دین درست — درستی چه باید زما بازجست

۴۳ ولیکن ز فرمانِ تو نگذریم — بجز راهِ فرمانِ تو نسپریم

۴۴ چنان در دل آید جهاندیده را — همان زیرکانِ پسندیده را

۴۵ که چون کینه ورزد دلِ کینه خواه — همه خارِ وحشت برآید ز راه

۴۶ تو نیز آتشِ کینه را بر فروز — که فرخ بود آتشِ کینه سوز

۴۷ تو سروِ نوی خصم بیدِ کهن — کجا سر کشد بید با سرو بن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۴۸ کهن باغ را وقتِ نو کردن است — نوان را حسابِ درو کردن است

۴۹ بدیباے این دولتِ تازه عهد — عروسِ جهان را برآراے مهد

۵۰ بد اندیشِ تو هست بیدادگر — به پیچد رعیت ز بیداد سر

۵۱ چه باید پے اسپیدنت زان کسے — که دارد همه از خانهٔ دشمن بسے

۵۲ قلم در کش آئینِ بیداد را — کفایت کن از خلق فریاد را

۵۳ ز خصمِ تو چون مملکت گشت سیر — بخصم افگنی باے ورنه دلیر

۵۴ تنورے چنین گرم در بند نان — ره انجام را گرم تر کن عنان

۵۵ کجا شاه را پاے ما را سرست — ولے کو گزین داوری بر ترست

۵۶ تمناے شه را که برهم زند — گراز بهره باشد که این دم زند

۵۷ بران خصم شد رخصتِ رهنمون — که شه بیشد سستی نیارد بخون

۵۸ نگهدار داز روم تختِ کیان — بخونریزی اول نه بندد میان

۵۹ سکندر چو در حکمِ این داوری — ز لشکر کشان یافت آن یاوری

۶۰ بدستوری رخصتِ راستان — بلشکر کشی گشت همداستان

۶۱ یکے روز کز گردشِ روزگار — بدست آمدش طالعِ کامگار

۶۲ بفالِ همایون بترتیب راه — بفرمود کز جاے جنبد سپاه

۶۳ عنان تاب شد شاهِ فیروز جنگ — میان بست بر کینِ بدخواه تنگ

۶۴ ز شمشیرِ پولاد چون شیرِ مست — بکشور کشائی کلیدے بدست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

سیاهی چو زنبور پر نیشتر ۶۵ زغوغای زنبور هم بیشتر
نشانها ز جست از درفش بلند ۶۶ که ماند از فریدون فیروزمند
بوقتی که آن وقت سازنده بود ۶۷ فلک دوستان را نوازنده بود
بسی برتر از کاویانی درفش ۶۸ بمنجوق برزد پرند بنفش
صنوبر ستونی ز پنجه ارش ۶۹ بخون جگر یافته پرورش
بر و اژدها پیکری از حریر ۷۰ که بیننده را زو برآید نفیر
زده بر سر از جعد پرچم کلاه ۷۱ چو بر قلّهٔ کوه ابر سیاه
بفرسنگها بود پیدا ز دور ۷۲ عقابی سیه پر و بالش ز نور
شد آن اژدها با چنین لشکری ۷۳ بسر بر چنان اژدها پیکری
جهان گرد ز آشوب خود گرد ناگ ۷۴ ز بهر چه از بهر یک مشت خاک
ازین گربه گون خاک تا چند چند ۷۵ بشیری توان کردنش گرگ بند
جهان یک نوالست پیچیده سر ۷۶ درو گاه حلوا بود گه جگر
فلک بر بلندی زمین در مغاک ۷۷ یکی طشت خون شد یکی طشت خاک
نبشته برین هر دو آلوده طشت ۷۸ زخون سیاوش بسی سرگذشت
زمین گر بضاعت برون آورد ۷۹ همه خاک در زیر خون آورد
نیفتد درین طشت فریادرس ۸۰ که بربسته شد راه فریادرس
چو فریاد را بر گلو بسته راه ۸۱ گلو بسته به مرد فریادخواه

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به از پردهٔ خود حصارے کنی	۸۲	بخاموشی خویش کارے کنی
بیا ساقی آن آتش توبه سوز	۸۳	بآتشگهٔ مغز من بر فروز
بمجلس فروزی دلم خوش بود	۸۴	که چون شمع بر فرقم آتش بود

رای زدن دارا در کار اسکندر با خاصان خویش

		را ایمن آباد او ست
		دانا خردمند نیست
		ایه کوے نابخرد ست
		ستانِ خرد کم زنی
		ن زد دهقانی آزاد کرد
		ن زبان بر نیاری خروش
		بودِ خود سودِ خود بر تراش
		ے شو از خویشتن ساز برگ
		ن شد انگشت فی کرد باز
		ن چنین کرد با بخردان
		تیغ در دست وهم خواسته
خبر گرم شد در همه مرز و بوم	۱۲	که آمد برون اژدهاے ز روم
بپرخاشِ دارا سر افراخته	۱۳	همه آلتِ داوری ساخته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سیاہے چو زنبور پر نیشتر	۶۵	ز غوغاے زنبور ہم بیشتر
نشان ہا ز جست از درفشِ بلند	۶۶	کہ ماند از فریدونِ فیروزمند
بوقتے کہ آن وقت سازندہ بود	۶۷	فلک دوستان را نوازندہ بود
بسے برتر از ک…		
صنوبر ستو…		
بر و اژدہا پیکر…		
زدہ بر سر از…		
بفر سنگہا بو…		
شد آن اژدہا…		
جہان گرد ز آشوب…		
ازین گر بہ گون خا…		
جہان یک نوا ال…		
فلک بر بلندی زمین…		
نبشتہ برین ہر دو آ…		
زمین گر بضاعت برون آورد	۷۹	ہمہ خاک در زیر خون آورد
نیفتد درین طشت فریادِ کس	۸۰	کہ بربستہ شد راہ فریادرس
چو فریاد را بر گلو بستہ راہ	۸۱	گلو بستہ بہ مرد فریاد خواہ

OM, P, B, A.
Y, RAJAH, K. P. H.
" "
AHMEDABAD.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

به از پردهٔ خود حصارے کنی	۸۲	بخاموشی خویش کارے کنی
بیا ساقی آن آتشِ توبه سوز	۸۳	بآتشگهٔ مغزِ من بر فروز
بمجلس فروزی دلم خوش بود	۸۴	که چون شمع بر فرقم آتش بود

راے زدن دارا در کارِ اسکندر با خاصانِ خویش

خردمند را خوبی از داد اوست	۱	پناهِ خدا ایمن آبادِ اوست
کسے کو بدین ملک خرسند نیست	۲	بنزدیکِ دانا خردمند نیست
خرد نیک همسایه شد زان بدست	۳	که همسایهٔ کوے نابخرد ست
چو در کوے نابخردان دم زنی	۴	به از داستانِ خرد کم زنی
درین ره کسے خانه آباد کرد	۵	که گردن ز دهقانی آزاد کرد
تو نیز ار نهی بارِ گردن ز دوش	۶	ز گردن زنان بر نیاری خروش
چو دریا بسرمایهٔ خویش باش	۷	هم از بودِ خود سودِ خود بر تراش
بمهمانیٔ خویش تا روزِ مرگ	۸	درختے شو از خویشتن ساز برگ
چو پیله ز برگِ کسان خورده گاز	۹	همه تن شد انگشت وقی کرد باز
گزارنده پیرے هم از موبدان	۱۰	گزارش چنین کرد با بخردان
که چون شاهِ روم آمد آراسته	۱۱	همش تیغ در دست و هم خواسته
خبر گرم شد در همه مرز و بوم	۱۲	که آمد برون اژدهاے ز روم
بپرخاشِ دارا سر افراخته	۱۳	همه آلتِ داوری ساخته

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جهان را بدین مژده نوروز بود	۱۴	که بیداد دارا جهانسوز بود
از و بوم و کشور بیکبارگی	۱۵	ستوه آمدند از ستمگارگی
ز دارا پرستی دلش خاسته	۱۶	بمهر سکندر بیاراسته
چو دارای دریادل آگاه گشت	۱۷	که موج سکندر ز دریا گذشت
ز پیران روشندل و رای زن	۱۸	برآراست پنهان یکی انجمن
ز هر کاردانی برای درست	۱۹	دران داوری چارهٔ کار جست
که بدخواه را چون در آرد شکست	۲۰	پل چرخ را چون کند پای بست
چه افسون در آموزد از رهنمون	۲۱	که آید ز کار سکندر برون
چو در جنگ پیروزیش دیده بود	۲۲	ز پیروز جنگیش ترسیده بود
نکردش دران کار کس چارهٔ	۲۳	نخوردش غمی هیچ غمخوارهٔ
چو دانسته بودند کو سرکش ست	۲۴	بسوزندگی گرم چون آتش ست
سخنهای کس در نیارد بگوش	۲۵	دران کار بودند یکسر خموش
بتخمه در از زنگه شاوران	۲۶	سری بود نامی ز نام آوران
فرابرز نامی که از فر و برز	۲۷	تنش جوشنی بود بازوش گرز
به بیعت در آن انجمن گاه بود	۲۸	از احوال پیشینه آگاه بود
ثنا گفت بر شاه و بر بزم شاه	۲۹	که آباد باد از تو این بزمگاه
مبادا تهی عالم از نام تو	۳۰	همان جنبش دور ز آرام تو

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گذشته نیاسی من از عهدِ پیش	۳۱	چنین گفت با من در اندرز خویش
که چون گرد گیتی سر و آهنگِ غار	۳۲	خبر داد ازان جام گوهرنگار
که در طالعِ ملکِ ما تا بدیر	۳۳	فرود آید اختر ز بالا بزیر
برون آید از روم گردنکشی	۳۴	زند در هر آتشکده آتشی
همه ملک ایران بدست آورد	۳۵	بتختِ کیان بر نشست آورد
جهانگیر داو هم نماند بجای	۳۶	سر انجام او هم در آید ز پای
مبادا که آن مرد رومی نژاد	۳۷	درین قالب افتد که هرگز مباد
به ارشاه بریخ زند نامِ او	۳۸	نیارد درین کشور آرامِ او
نباید کزو دولت آید برنج	۳۹	که مفلس بجان کوشد از بهر گنج
فریبی فرستش که طاعت کند	۴۰	بیک دم تنها قناعت کند
فریبِ خوش از خشمِ ناخوش به است	۴۱	برافشاندنِ آب ز آتش به است
مکن تکیه بر زورِ بازوی خویش	۴۲	نگهدار وزنِ ترازوی خویش
بر آتش مپاور که کین آورد	۴۳	سگ آهن بآهن کمین آورد
اگر سیمِ شیری بیفتد ز شیر	۴۴	حرون اشتری مغزش آرد بزیر
بناموس باید جهان داشتن	۴۵	وز انجاست رایت برافراشتن
برون آرش از دعوی همسری	۴۶	گزین پایه یابد کند سروری
هر آن جو که باز ربود هم عیار	۴۷	بنرخِ زرِ آزندش اندر شمار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسا شیر درنده و سهمناک	۴۸	که از نوک خاری درآید بخاک
چو با گژدم گرم کینی کنی	۴۹	مبین خرده گر خرده بینی کنی
بیندیش ازان پشهٔ نیشدار	۵۰	که نمرود را گفت سرپیشدار
جهان آن کسی راست کو دربرُد	۵۱	پی مرد بگذاشت بر هیچ مرد
گرسنه چو با شیر خاید کباب	۵۲	بقهر به ترین لقمه آرد شتاب
ز بیگانه گر هست فرزند و زن	۵۳	که هم جامه گردد شود جامه کن
چو شد جامه بر قدِ فرزند راست	۵۴	نباید دگر مهرِ فرزند خواست
چو بالا برآرد گیاهِ بلند	۵۵	سهی سرو را باشد از وی گزند
ز پندِ بزرگان نباید گذشت	۵۶	سخن را ورق در نباید نوشت
که چون آزموده شود روزگار	۵۷	بیاد آیدت پندِ آموزگار
سگالشگری کو نصیحت شنید	۵۸	درِ چاره را در کف آرد کلید
شه از پند آن هر دو پالوده مغز	۵۹	هراسان شد از کارِ آن پای لغز
ولیکن نگشت آتشِ گرم را	۶۰	بسر کوچکی داشت آزرم را
شد از گفتهٔ رای زن خشمناک	۶۱	به پیچید چون مار بر روی خاک
گره بر زد ابروی پیوسته را	۶۲	گشاد از گره خشمِ سربسته را
در و دیده چون اژدها در گوزن	۶۳	بخشمیکه دور افتد از سنگ و زن
که در من چه نرم آهنی دیدهٔ	۶۴	که پولاد او را پسندیدهٔ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

نمائی بمن مردی اهل روم ۶۵ رهِ گورهٔ آتش برآری بموم
بکه برگ ساکن کنی باد را ۶۶ هراسانی از بید پولاد را
عقابان ببازی و کبکان بجنگ ۶۷ سرِ نازنینان درآرد بسنگ
چه بندم کمر در مصافِ کسی ۶۸ که دارم کمربسته چون او بسی
دلیری کند بر من آن نادلیر ۶۹ چو گورِ گرازنده با شرزه شیر
سرش لیکن آنگه درآید ز خواب ۷۰ که شیر از تنش خورده باشد کباب
چو من بر سرِ خسروان افسرم ۷۱ چه اندیشه باشد ز اسکندرم
بود خایهٔ مرغ سخت و گران ۷۲ نه چون پتک و خایسکِ آهنگران
که دانست کین کودکِ خرد سال ۷۳ شود با بزرگان چنین بدسگال
باوّل قدح دردی آرد به پیش ۷۴ گذارد شکوهِ من و شرمِ خویش
بخود ننگ راهنمونی کنم ۷۵ که پیشِ زبونان زبونی کنم
اگر خود شود غرقه در زهرِ مار ۷۶ نخواهد نهنگ از وزغ زینهار
ز رومی کجا خیزد آن دست زور ۷۷ که کشتی برون راند از آبِ شور
بشوراند اورنگِ خورشید را ۷۸ تمنا کند جای جمشید را
بتاراجِ ایران برآرد علم ۷۹ برد تختِ کیخسرو و جامِ جم
شکوه کیان پیش باید نهاد ۸۰ قدم در خورِ خویش باید نهاد
سگِ کیست روباهِ نازورمند ۸۱ که شیرِ ژیان را رساند گزند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

٨٢ زشیران بود روبهان را نوا — نخندد زمین تا نگرید هوا
٨٣ تهیدست گر مایه داری کند — چو لنگی ست کو راهواری کند
٨٤ تو خود نیک دانی که با این شکوه — ز یک طفل رومی ندارم ستوه
٨٥ بدستِ غلامانِ ستیش دهم — بچوب شبانان شکستش دهم
٨٦ هزبرے که از سگ زبونی کند — خرِ پیر با او حرونی کند
٨٧ عقابے که از پشه گیرد گریز — گر افتادنش هست گو بر مخیز
٨٨ پلنگے که ترسد ز روباه نیز — بسوزاد مغزش بسر سام تیز
٨٩ به بینی که فردا منِ پیل زور — سرش چون سپارم بسمِّ ستور
٩٠ که باشد زبونی خراج آوری — که همسر بود با بلند افسری
٩١ نشینندهٔ بر تختگاهِ کیان — منم تاج بر سر کمر در میان
٩٢ گرا یارهٔ کز سرِ گفتگو — زمن جاے آبا کند جستجو
٩٣ کلاهِ کیان هم کیان را سزد — درین خرتنِ رومیان کے خرد
٩٤ من انجمهٔ بهمن و پشتِ کے — چرا ترسم از رومیِ سستِ پے
٩٥ ز روئین تن درع اسفندیار — بر اورنگِ زرین منم یادگار
٩٦ اگر باز گردد به پیشینه راه — بر ورز و رز روشن نگردد تباه
٩٧ و گر گشتی آرد بدریاے من — سرے بیند افتاده در پای من
٩٨ چو دریا بتلخی جوابش دهم — ز خاکش ستانم بآبش دهم

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۹۹	ازان ابر عاصی چنان ریزم آب	که نارد دگر دست بر آفتاب
۱۰۰	ستیزنده چون روستائی بود	شکستن به از مومیائی بود
۱۰۱	خر از زین زر به که پالان کشد	که تا رخت جوینده آسان کشد
۱۰۲	من آن صید را کرده ام سربلند	نمش باز در گردن آرم کمند
۱۰۳	تو اے مغز پوسیدهٔ سالخورد	ز گستاخی خسروان باز گرد
۱۰۴	نه چابک شد این چابکی خواستن	کمندے بکوہے در انداختن
۱۰۵	چراغے بصحرا بر افروختن	فلک را جهانداری آموختن
۱۰۶	مکش جز باندیشهٔ خویش پاے	که هر جوهرے را پدیدست جاے
۱۰۷	قبا گونه درخورد بالا بود	همانا که دزدیده کالا بود
۱۰۸	ترا فترت پیری از جاے برد	کهن گشتنت از سر راے برد
۱۰۹	چو پیر کهن گردد آزرده پشت	ز نیزه عصا به که گیرد بمشت
۱۱۰	ز پیری نمونه شود پاے لغز	فراموش کاری در آرد بمغز
۱۱۱	ز پیران دو چیزست بازیب و ساز	یکے در ستودن یکے در نماز
۱۱۲	جهان بر جوانان جنگ آزماے	رها کن فروگش تو پیرانه پاے
۱۱۳	تن ناتوان کے سواری کند	سلاح شکسته چه یاری کند
۱۱۴	سپه به که برنا بود زانکه پیر	میانجی کند چون رسد تیغ و تیر
۱۱۵	بهنگام خود گفت باید سخن	که بے وقت برنا وردنار بن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خروسے که بیگه نوا برکشید	۱۱۶	سرش را بگه باز باید برید
زبان بند کن تا سر آری بسر	۱۱۷	زبان خشک به یا گلو گاه تر
سر بے زبان گو بخون تر بود	۱۱۸	به است از زبانیکه بے سر بود
زبان به که او کامداری کند	۱۱۹	چو کامش رسد کامگاری کند
زبان را نگهدار در کامِ خویش	۱۲۰	نفس بر مزن جز بهنگامِ خویش
زبانِ ترازو که شد راست نام	۱۲۱	ازان شد که بیرون نیاید ز کام
چو از کامِ خود گامے آید برون	۱۲۲	بهر سو که جنبد شود سرنگون
بسا گفتنیها که باشد نهفت	۱۲۳	بدیگر زبان بایدش باز گفت
بگفتن کسے کو شود سخت کوش	۱۲۴	نیوشنده را در نیاید بگوش
سخن به که با صاحب تاج و تخت	۱۲۵	بگویند سخته نگویند سخت
چو زانگونه تندی بسے کرد شاه	۱۲۶	پشیمان شد آن پیر شد عذرخواه
خطرهاست در کارِ شاهان بسے	۱۲۷	که با شاه خویشی ندارد کسے
چو از کینهٔ بر فروزند چهر	۱۲۸	بفرزند خود بر نیارند مهر
همانا که پیوند شاه آتش است	۱۲۹	بآتش دراز دور دیدن خوش است
نصیحت موافق بود شاه را	۱۳۰	که از کبر خالی کند راه را
نصیحت گری با خداوند زور	۱۳۱	بود تخم افگنده در خاکِ شور
چو آگاه گشت آن نصیحت گزار	۱۳۲	که از پندِ او گرم شد شهریار

گرش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

سخن را دگرگونه بنیاد کرد ۱۳۳ بشیرین زبان شاه را یاد کرد
که دارای دور آشکارا توئی ۱۳۴ مخالف چه باشد که دارا توئی
که باشد سکندر که آرد سپاه ۱۳۵ ز دارای دولت ستاند کلاه
ترا این کله آسمان دوخته است ۱۳۶ ستاره چراغ تو افروخته است
کلوخی که باکوه سازد نبرد ۱۳۷ بسنگی توان زو برآورد گرد
درخت کدو تا نه بس روزگار ۱۳۸ کند دعوی همسری با چنار
چو گردد ز دولابه تاک سیر ۱۳۹ رسن باز در گردن آید بزیر
کدوئیست وگردن افراخته ۱۴۰ ز ساق گیاهی رسن ساخته
رسن زود پوسد چو باشد گیاه ۱۴۱ دگر بار دلوش در افتد بچاه
چو خورشید مشعل در آرد بباغ ۱۴۲ بپروانگی پیش میرد چراغ
بهنگام سرپنجه روباه لنگ ۱۴۳ چگونه نهد پای پیش پلنگ
گره زابروی خویش بر گوشه نه ۱۴۴ که در گوشه بهتر کمان را گره
بآهستگی کار عالم برآر ۱۴۵ که در کار گرمی نه آید بکار
چراغ ار بگرمی نیفروختی ۱۴۶ نه خود را نه پروانه را سوختی
خمیر آمد و آتش اندر تنور ۱۴۷ نباشد ز نان تا دهان راه دور
شکیب آورد بندها را کلید ۱۴۸ شکیبنده را کس پشیمان ندید
نه نیکوست شطرنج بد باختن ۱۴۹ فرس در تنگ فیل در تاختن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بسا رود کز زخمه گردن شکست	۱۵۰	که تا زخمهٔ رودے آرد بدست
تو شاهی قیاسِ تو افزون کنم	۱۵۱	حسابِ تو با دیگران چون کنم
بتعظیمِ دارا جهاندیده مرد	۱۵۲	بسے زین نمط داستان یاد کرد
جهاندار دارائے جوشیده مغز	۱۵۳	نشد نرم دل زان سخنهاے نغز
دران تندی و آتش افروختن	۱۵۴	گزو خواست مغز سخن سوختن
طلب کرد کاید ز دیوان دبیر	۱۵۵	بکار آورد مشک را بر حریر
دبیر نویسنده آمد چو باد	۱۵۶	نوشت آنکه دارا برو کرد یاد
روان کرد کلکِ شبه رنگ را	۱۵۷	ببرد آبِ مانی و ارژنگ را
یکے نامهٔ نغز پیکر نوشت	۱۵۸	بنغزے بکردار باغِ بهشت
سخنهاے از تیغِ پولاد تر	۱۵۹	زبان از سخن سخت بنیاد تر
چو شد نامهٔ نغز پرداخته	۱۶۰	برو مهرِ شاهانه شد ساخته
رسانندهٔ نامهٔ خسروان	۱۶۱	ز دارا با سکندر آمد دوان
بدو داد نامه چو سر باز کرد	۱۶۲	دبیر آمد و خواندن آغاز کرد
بده ساقی آن جامِ جمشید را	۱۶۳	شبِ تیره رخشنده خورشید را
مے کز فروغش شبِ زاغ چهر	۱۶۴	ستاره عقیقی کند بر سپهر

نامهٔ دارا با سکندر بتهدید و عتاب

بنامِ بزرگ ایزدِ داد بخش	۱	که ما را ز هر دانش او داد بخش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

خداوند روزی ده و دستگیر	۲	پناهنده را از درش ناگزیر
فروزندهٔ کوکب تابناک	۳	منور کن مردم از تیره خاک
توانا و دانا بهر بودنی	۴	گنه بخش و بسیار بخشودنی
از و هر زمان روح را مایهٔ	۵	خرد را دگرگونه پیرایهٔ
یکے را چنان تنگی آرد به پیش	۶	که نانے نه بیند در انبان خویش
یکے را بدست افگند کوهِ گنج	۷	نسنجیده ها می دهد کوه سنج
نشاید سر از حکم او تافتن	۸	جز او جایگی کے توان یافتن
نه آنکس گنه کرد کو رنج یافت	۹	نه سعئے نمود آنکه او گنج یافت
کند هر چه خواهد بر و حکم نیست	۱۰	که جان دادن و کشتن ورا یکی است
درودِ خدا باد بر بندهٔ	۱۱	که افگنده شد با سر افگندهٔ
چه سود است کین قوم ناحق شناس	۱۲	کنند آفرین را بنفرین قیاس
بجائے که بدخواه خونی بود	۱۳	تواضع نمودن زبونی بود
نکو داستانے زد آن شیر مست	۱۴	که با زیر دستان مشو زیر دست
تو اے طفل ناپخته و خام راے	۱۵	مزن پنجه با شیر جنگ آزماے
بهم پنجگی با هنت یار کو	۱۶	سپاهت کجا و سپهدار کو
چو کژدم بوئ مار خوئ کنی	۱۷	که با اژدها جنگ جوئ کنی
اگر کردی این خوے ماران ها	۱۸	وگرنه من و تیغ چون اژدها

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۹ چنانت دهم مالش از تیغ تیز / که یا مرگ خواهی ز من یا گریز

۲۰ برخشنده آتش بأستا و زند / بخورشید روشن بچرخ بلند

۲۱ بروم اندر آرم ز گرد سپاه / کنم چشم خورشید روشن سیاه

۲۲ بیزدان که آهن منش دشمن است / بزردشت کو خصم آهرمن است

۲۳ که از روم و رومی نمانم نشان / شوم بر سر هر دو آتش فشان

۲۴ ترا آن به ای سرور رومیان / که بندی چو هندو بخدمت میان

۲۵ گرفتم همه آهن آری ز روم / در آتشکده ما چه آهن چه موم

۲۶ ز رومی چه برخیزد و لشکرش / بپای ستوران برم کشورش

۲۷ گر آری بخروارها درع و ترگ / کجا باشدت برگ یک بید برگ

۲۸ مگر تیر ترکان یغمای من / نخوردی که تندی بغوغای من

۲۹ سر گوسر بخش دارا کنی / به اریش دارا مدارا کنی

۳۰ کمان بشکنی بر بریزی ز تیر / زره در نوردی بپوشی حریر

۳۱ وگرنه چنانت دهم گوش پیچ / که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ

۳۲ حذر کن ز خشم جگر جوش من / مباش ایمن از خواب خرگوش من

۳۳ بخرگوش خفته مبین زینهار / که چندانکه خسپید دو وقت کار

۳۴ ببین شیر گردون جهان چون گرفت / که خرگوش با ماه گردون گرفت

۳۵ توانم که من با تو ای خام خوی / کنم پختگی گر دم آزرم جوی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ولیک این مثل است باشد که شاه	۳۶	به از وقت خواری در افتد بچاه
بده جزیه از ما بسر کینه را	۳۷	قلم در مکش رسم دیرینه را
نشاید همه سال گرگینه دوخت	۳۸	خز ورشته یکبار باید فروخت
مزن رخنه در خاندان کهن	۳۹	تو در رخنه باشی دلیری مکن
بجائے میاور که جنبم ز جاے	۴۰	ندارد دم پشه بر پیل پاے
بملکِ خداداده خرسند باش	۴۱	مکن زاهنی جنگ شیران تراش
کلاغی تگِ کبک در گوش کرد	۴۲	تگِ خویشتن را فراموش کرد
بساز انجمن کانجم آمد فراز	۴۳	فرشته در آسمان کرد باز
ندانم که و بیم کیخسروی	۴۴	ز فرقِ که خواهد گرفتن نوی
زمانه گر از کارسازی کند	۴۵	ستاره بجانِ که بازی کند
ز خاکِ که بر آسمان افگنی	۴۶	سر و چشمِ خود را زیان افگنی
منم سر دگر سروران پا و دست	۴۷	سرِ خویشتن را چه باید شکست
طپانچه بر اعضاے خود میزنی	۴۸	سرِ تیشه بر پاے خود میزنی
غرورِ جوانی بر آن آردت	۴۹	که گردن بشمشیرِ من خاردت
خلافم نه تنها ترا کرد پست	۵۰	بسا گردنان را که گردن شکست
مرا زیبد از خسروانِ عجم	۵۱	سرِ تختِ کاوس واکلیلِ جم
بسختی کشتی سخت چون آهنم	۵۲	که از پشتِ شاهانِ روئین تنم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زباران کجا ترسد آن گرگ پیر	۵۳	که گر گینه پوشد بجاے حریر
ز دارنده نتوان ستد بخت را	۵۴	نشاید خرید افسر و تخت را
گر اسفندیار از جهان رخت برد	۵۵	نسب نامهٔ خود به بهمن سپرد
وگر بهمن از بادشاهی گذشت	۵۶	جهان پادشاهی بمن بازگشت
بجز من که دارد گه کارزار	۵۷	دلِ بهمن و زورِ اسفندیار
بمن ختم شد بازوِ بهمنی	۵۸	که اسفندیارم برؤیین تنی
نژاده منم دیگران زیردست	۵۹	نژادِ کیان را که آرد شکست
در اندازهٔ من غلط بودهٔ	۶۰	که بازوے بهمن نه پیمودهٔ
خداوندِ ملکم به پیوند خویش	۶۱	مشو عاصی اندر خداوندِ خویش
پشیمان کنون شو که چون کار بود	۶۲	ندارد پشیمانی آنگاه سود
جوانی مکن گرچه هستی دلیر	۶۳	منه پاے گستاخ در کامِ شیر
درشتی رها کن بنرمی گراے	۶۴	ز جایم مبر تا بمانی بجاے
به تندی بغارت برم کشورت	۶۵	بخواهش دهم کشورِ دیگرت
من از سلکنے هستم آن کوه سنگ	۶۶	که در جنبش آهسته دارم درنگ
صف لشکرت گر شود دشمنم	۶۷	اگر کوهِ آهن بود بشکنم
مجنبان مرا تا نه جنبد زمین	۶۸	همین گو ممیت باز گویم همین
چو خوانندهٔ نامهٔ شهریار	۶۹	بپرداخت آن نامهٔ چون نگار

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

سکندر بفرمود کاردشتاب	۷۰	سزای نبشته نویسد جواب
دبیر قلمزن قلم برگرفت	۷۱	همه نامه در گنج و گوهر گرفت
جوابی نوشت آنچنان دلپسند	۷۲	که بوسید دستش سپهر بلند
چو سر بسته شد نامهٔ دلنواز	۷۳	رساننده را داد تا برد باز
دبیر آمد و نامه را برگشاد	۷۴	ز هر نکته صد گنج را برگشاد
فرو خواند نامه ز سر تا به بن	۷۵	برآموده چون دُر سخن در سخن
بیا ساقی از بهر دفع خمار	۷۶	دوای دل دردمندان بیار
ازان می کزو شادمانی کنم	۷۷	اگرچند مستم جوانی کنم

جواب نامهٔ سکندر بدارا

سرِ نامه نامِ جهاندار پاک	۱	برآرندهٔ رستنیها ز خاک
بلندی دهِ آسمانِ بلند	۲	گشایندهٔ دیدهٔ هوشمند
جهان آفرین و ز جهان بی‌نیاز	۳	بهنگامِ بیچارگی چاره‌ساز
زمین را بمردم برآراست چهر	۴	کمر بست گردش ز گردان سپهر
نیامِ زمین راز شمشیرِ آب	۵	برافروخت چون چشمهٔ آفتاب
خداوندِ بی‌نسبتِ بندگی	۶	نه پیری درونه پراگندگی
یکی گونه مانندهٔ هر یکی ست	۷	همه هستی از ملکِ او اندکی ست
قوی حجت از هر چه گیری شمار	۸	بری حاجت از هر چه آید بکار

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مراد ترا مایه باید نخست	۹	که تا زو بسازیم چیزی درست
هر آنچه آفرید او باسباب نیست	۱۰	بدریافتش عقل را تاب نیست
خرد دانش آموز تعلیم اوست	۱۱	دل از داغداران تسلیم اوست
پر از حکمت و حکم او شد جهان	۱۲	بحکم آشکارا بحکمت نهان
فرشته و شان را درین ساده دشت	۱۳	ازو آمدن هم بدو بازگشت
دل و دیده را روشنائی ازوست	۱۴	مراد ترا پادشائی ازدست
ز فرمان او نیست کس را گزیر	۱۵	خدا اوست ما بنده فرمان پذیر
مرا گر کند در جهان تاجدار	۱۶	عجب نیست از بخشش کردگار
تو نیز ای جهاندار فیروز بخت	۱۷	نه از مادر آورده تاج و تخت
خدا دادت این چیره دستی که هست	۱۸	مشو با خدا دادگان چیره دست
سپاس خدا کن که بر ناسپاس	۱۹	نگوید ثنا مرد ایزد شناس
مبادا بهشیاری و بیهشی	۲۰	کسی را ز فرمان او فرمشی
مرا گر خداوند یاری دهد	۲۱	عجب نیست گر شهریاری دهد
توانم که گردن فرازی کنم	۲۲	بشمشیر با شیر بازی کنم
به تیغ افسر و گاه خواهم گرفت	۲۳	بدین اژدها ماه خواهم گرفت
نخواندی ز تاریخ جمشید شاه	۲۴	که آن اژدها چون فرو برد ماه
فریدون با آن اژدها پاره مرد	۲۵	هم از قوت اژدهائی چه کرد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۲۶ بدارندهٔ آسمان و زمین — کزو مایه دارد همان و همین
۲۷ خدائی که زو هر که آگاه نیست — خرد را بآن بی‌خرد راه نیست
۲۸ براهِ نیاگانِ پیشین ما — که بودند پیغمبر دین ما
۲۹ بصحفِ براهیم ایزدشناس — کزان دین کنم پیش یزدان سپاس
۳۰ که گر دست یابم بایرانیان — برم دین زردشت را از میان
۳۱ نه آتش گذارم نه آتشکده — شود هر دو از دستم آتش زده
۳۲ چنین رسمِ پاکیزه و راهِ راست — رهِ ما و رسمِ نیاگانِ ماست
۳۳ برین مشک خاشاک نتوان فشاند — که بوی خوشِ مشکِ پنهان نماند
۳۴ کسی راست خرما ز نخلِ بلند — که بر نخلِ خرما رساند کمند
۳۵ به بستان گلی راست گردن دراز — که بوئی و رنگی دهد دلنواز
۳۶ ز گوران سرفراز گوری بود — که با مخلبش دست زوری بود
۳۷ ز شیران همان شیر خونریزتر — که دندان و چنگش بود تیزتر
۳۸ دو شیر گرسنه و یک ران گور — کباب آنکسی هست کو راست زور
۳۹ دو پیلانِ خرطوم درهم کشان — ز هر دو یکی برد خواهد نشان
۴۰ تو مردی و من مرد وقتِ نبرد — بمردی پدید آید از مرد مرد
۴۱ من آنگه عنان باز پیچم ز راه — که یا سر دهم یا ستانم کلاه
۴۲ چه پنداشتی در جهان نیست کس — جهاندار تنها تو باشی و بس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بهر زیر برگے گشا بنده ایست	۴۳	بهر منزلے راه پا بنده ایست
بمارے چو من مهره بازی مکن	۴۴	بپرداز نیرنگ سازی مکن
ز ملکِ من اقطاعِ من میدهی	۴۵	براتِ سهیل از یمن میدهی
بنیر آب دادن نشاید بمیش	۴۶	که باید درو قطرهٔ خونِ خویش
مزن بیش ازین لاف گردنکشی	۴۷	که خاکی بگوهر نه از آتشے
بیارام و تندی رها کن ز دست	۴۸	که الماس زآن زیر باید شکست
همان شیشهٔ می که داری بچنگ	۴۹	نگهدار و مستیز با خاره سنگ
جهانے چنین پر ز نفط سپید	۵۰	ز طوفانِ آتش نگهدار بید
بر آسودگی عیش خود میگذار	۵۱	جهانجوے را با جزیره چه کار
بکے داد باغے به بے توشهٔ	۵۲	ندادش ز باغ آن دگر خوشهٔ
زبون تر ز من صیدے آور بزیر	۵۳	که چربی نخیزد ز پهلوے شیر
بشاخے چه باید درآویختن	۵۴	که نتوان ازو میوهٔ ریختن
تمنا ے شه آنگه آید بدست	۵۵	که بر روے دریا توان پل بست
چه باید غرورے برآراستن	۵۶	نه بر جاے خویش آرزو خواستن
چو بهمن جوانی بر آن آردت	۵۷	که تند اژدهائے بیازاردت
ز ندیو راهست چو اسفندیار	۵۸	که با رستم آئی بهِ کارزار
چو با دیو دارد سلیمان نشست	۵۹	کند یاوه انگشتری از دست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۶۰	بترس از غلط کاری روزگار	که چون ماه سی را غلط کرد کار
۶۱	حسابی که با خود برانداختی	چنان نیست بازی غلط باختی
۶۲	عنان بازکش زین تمنای خام	که سیمرغ را کس نیارد بدام
۶۳	ز زنگی نه آدمی خوارتر	نه از بربری مردم آزارتر
۶۴	به بین تا بهنگام کین گستری	چه خون راندم از زنگی و بربری
۶۵	مدارا کن از کین کشی بازگرد	که مردم نیازارد از نیک مرد
۶۶	نه من بستم اول باین کین کمر	تو افگندی از سلهٔ مار سر
۶۷	بخونریز من لشکری ساختی	شبیخون کنان سوی من تاختی
۶۸	بدان تا بهم برزنی رای من	ستانی ز من ملک آبای من
۶۹	مرا نیز بایست برخاستن	کمر بستن و لشکر آراستن
۷۰	سپه راندن از ژرف دریا برون	گشادن ز شمشیر دریای خون
۷۱	تو گر هوشیاری نه من بیخودم	همان هوشیارم همان بخردم
۷۲	گر افگند بر کار تو بخت نور	من از بختیاری نیم نیز دور
۷۳	جهان گر ترا داد کاری بدست	مرا نیز دستی درین کار هست
۷۴	ترا تاج یاور مرا تیغ یار	منم تیغ زن گر توئی تاجدار
۷۵	مزن تکیه بر مسند و تخت خویش	که هر تخت را تختهٔ هست پیش
۷۶	ببین گنبد کوه را سنگ بست	مگو سنگ را کو درآید شکست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

چو آرد زمین لرزه گاه نبرد	۷۷	برآرد بآسانی از کوه گرد
چو دوران ملکی بپایان رسد	۷۸	بدو دستِ جوینده آسان رسد
جهان چون نباشد بجان آمده	۷۹	سُنی و توئی درمیان آمده
جزین با منت هیچ درخواست نیست	۸۰	که دریک ترازو دو من راست نیست
بهم سنگی خود مرا بر مسنج	۸۱	که از اژدها بهمن آمد برنج
گرم سنگ و آبی دهی در جواب	۸۲	چو کوه افگنم سنگ خود را در آب
زره پوشم ار تیغ بازی کنی	۸۳	کمر بندم ار صلح سازی کنی
بهر چه آن نمائی تو از گرم و سرد	۸۴	پذیرنده ام زآشتی وز نبرد
بیا تا چه داری ز شمشیر و جام	۸۵	که دارم درین هر دو دستی تمام
جهاندار چون نامه را کرد گوش	۸۶	دماغش ز گرمی درآمد بجوش
فرستاده بر جنگ تعجیل جست	۸۷	سکندر نیامد در آن کار سست
درآورد لشکر به پیگار تنگ	۸۸	برآراسته یک بیک کار جنگ
چو دارا خبر یافت کان اژدها	۸۹	نخواهد پسِ شیر کردن رها
بجنبید جنبیدنِ با شکوه	۹۰	چو از زلزله کالبدهای کوه
رسیدند لشکر بلشکر فراز	۹۱	زمانه درِ کینه بگشاد باز
زمینِ جزیره که از موصل است	۹۲	خوش آرامگاهست خوشبو گلست
مصافِ دو خسرو دران مرز بود	۹۳	کز آشوبِ شان کوه در لرزه بود

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هنوز ار بجویند زان خسروان	۹۵	توان یافتن در زمین استخوان
بیا ساقی از باده بردار بند	۹۶	به پیمانے پیمودن باد چند
خرابم کن از بادهٔ جام خاص	۹۷	مگر زین خرابات یابم خلاص

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر	۱	همان گرد برگشتن ماه و مهر
مپندار کز بهر بازیگری ست	۲	سراپردهٔ اینچنین سرسری ست
درین پرده یک رشته بیکار نیست	۳	سر رشته بر ما پدیدار نیست
که داند که فردا چه خواهد رسید	۴	ز دیده که خواهد شدن ناپدید
گرا مرده از خانه بر در نهند	۵	گرا تاج اقبال بر سر نهند
گزارندهٔ نیک و بدهای خاک	۶	سخن گفت ازان پادشاهان پاک
که چون صبح را شاه چین بار داد	۷	عروس عدن در بدینار داد
رسیدند لشکر بجای مصاف	۸	دو پرگار بستند چون کوه قاف
خسک برگذرگاه کین ریختند	۹	نقیبان خروشیدن انگیختند
یزک بر یزک سو بسو در شتاب	۱۰	نه در دل سکونت نه در دیده خواب
ز بسیاری لشکر از هر دو جای	۱۱	فرو بست کوشنده را دست و پای
دو رویه ستادند در جای جنگ	۱۲	نمودند در پیشه سستی درنگ
مگر در میان صلحی آید پدید	۱۳	که شمشیرشان بر نباید کشید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چو بود از جوانی دگر دن کشی ۱۴ همان جانب آبی همین آتشی

پدید آمد از بردباری ستیز ۱۵ دل کینه ور گشت بر کینه تیز

ازان پس که بر کینه ره یافتند ۱۶ سر از جستن مهر بر تافتند

در آمد بغریدن آواز کوس ۱۷ فلک بر دهان دهل داده بوس

شغبهای آئینهٔ پیل مست ۱۸ همی شانه بر پشت پیلان شکست

چنان آمد از نای ترکی خروش ۱۹ که از نای ترکان بر آورد جوش

بر آورد خرمهره آواز شیر ۲۰ دماغ از دم گاودم گشت سیر

طراقی که از مقرعه خاسته ۲۱ برون رفت زین طاق آراسته

روا رو بر آمد ز راه نبرد ۲۲ هزاهز در آمد بمردان مرد

زمین گفتی از یکدگر بر درید ۲۳ سرافیل صور قیامت دمید

غبار زمین بر هوا راه بست ۲۴ عنان سلامت برون شد ز دست

زبس گرد بر تارک ترک زین ۲۵ زمین آسمان آسمان شد زمین

فرو رفت و بر رفت راه نبرد ۲۶ نم خون بماهی و بر ماه گرد

ز سم ستوران دران پهن دشت ۲۷ زمین شش شد و آسمان گشت هشت

جگر تاب شد نعرهای بلند ۲۸ گلوگیر شد حلقهای کمند

ز تاب نفس در هوا بسته میغ ۲۹ جهان سوخت از آتش برق تیغ

زبس عطسهٔ تیغ بر خون و خاک ۳۰ دماغ هوا پر شد از جان پاک

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۳۱ سپهدار ایران هم از صبح بام — برآراست لشکر بسازِ تمام
۳۲ نخستین صفِ میمنه ساز کرد — ز تیغ اژدها را دهن باز کرد
۳۳ صف میسره هم برآراست چست — یکے کوه گفتی ز پولاد رست
۳۵ جناح آنچنان بست در پیشگاه — که پوشیده شد روی خورشید و ماه
۳۶ ز قلبے که چون کوه پولاد بود — پناهنده را قلعه آباد بود
۳۷ ز دیگر طرف لشکر آرای روم — برآراست لشکر چو نخلے ز موم
۳۸ سلاح و سلب داد خواهنده را — قوی کرد پشتِ پناهنده را
۳۹ چپ و راست آراست از ترک و تیغ — چو آرایشِ گلبن از اشک میغ
۴۰ پس و پیش را گرد چون خاره کوه — برانگیخت قلبِ ثریا شکوه
۴۱ چو از هر دو سو لشکر آراستند — یلان سو بسو مردمی خواستند
۴۲ سیاست در آمد بگردن زنی — ز چشمِ جهان دور شد روشنی
۴۳ ز بس خون که گرد آمد اندر مغاک — چو گوگردِ سرخ آتشین گشت خاک
۴۴ ز شمشیر برگشته جائے نبود — که در غارِ او اژدهائے نبود
۴۵ نهنگِ خدنگ از کمین کمان — نیاسود بر یک زمین یک زمان
۴۶ کمند اژدهائے مسلسل شکنج — دهن باز کرده بتاراج گنج
۴۷ ز غریدنِ زنده پیلان مست — گره در گلوے هزبران شکست
۴۸ ز بس تیغ برگردن انداختن — نیارست کس گردن افراختن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۴۹ پدر با پسر کین برآراسته … محابا شده مهر برخاسته
۵۰ ستون علم جامه در خون زده … نجات از جهان خیمه بیرون زده
۵۱ ز بس خستهٔ تیر پیکان فشان … شده آبله دست پیکان کشان
۵۲ چنان گرم گشت آتش کارزار … که از نعل اسپان برآمد شرار
۵۳ جهانجوی دارا ز قلب سپاه … برآشفت چون شیر شرزه سیاه
۵۴ ز دشمن گزائی و خصم افگنی … گشاده برو بازوِ بهمنی
۵۵ بهر جا که بازو برافراختی … سر خصم در پایش انداختی
۵۶ نشد بر تنی تا نیر داغتش … نزد بر سری تا نینداختش
۵۷ ز بس خون رومی در آن ترکتاز … هزار اطلس رومی افگنده باز
۵۸ وزین سو سکندر بشمشیر تیز … برانگیخته از جهان رستخیز
۵۹ دو دست آوریده بکوشش برون … بهر دست شمشیر الماس گون
۶۰ دو دستی چنان میگذارید تیغ … که ز خصم را جان نیامد دریغ
۶۱ چو بر فرق پیل آمدی خنجرش … فرو ریختی زیر پایش سرش
۶۲ چو بر آبِ دریا غضب ریختی … ز دریای آب آتش انگیختی
۶۳ چو شیری که آتش زدم بر زند … دُم بادپایان را بهم بر زند
۶۴ بدارا نمود ندگان تند شیر … بسا شیر کز مرکب آورد زیر
۶۵ شه آرزم او به که یکسو کند … کز آن پهلوان پیل پهلو کند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

بلشکر بگوید که یکبارگی	۶۶	براننده بر جنگ او بارگی
چنان دید دارای دولت صلوب	۶۷	که لشکر بجنبید چو دریای آب
همه همگروهه بیکسر زنند	۶۸	بیکبارگی بر سکندر زنند
بفرمان فرمانده تاج و تخت	۶۹	بجوشید لشکر بکوشید سخت
عنان یک رکابی بر انگیختند	۷۰	دو دستی به تیغ اندر آویختند
سکندر چو غوغای بدخواه دید	۷۱	ز خود دستِ آزرم کوتاه دید
بفرمود تا لشکر روم نیز	۷۲	بدادن ندارند جان را عزیز
به بندند بر دشمنان راه را	۷۳	بخاک اندر آرند بدخواه را
دو لشکر چو مور و ملخ تاختند	۷۴	نبرد جهان در جهان ساختند
بشمشیر پولاد تیر و تفنگ	۷۵	گذرگاه بر مور کردند تنگ
چو زنبور گیلی کشیدند نیش	۷۶	زمین را بزنبور کردند ریش
سکندر دران داوریگاه سخت	۷۷	پی افشرد مانند بیخ درخت
هیون بر سر انگند پیل افگنی	۷۸	سوی پیلتن شد چو آهرمنی
یکی زخم زد بر تنِ پهلوان	۷۹	کزان زخم لرزید بیشر جوان
بدرید خفتان زره پاره کرد	۸۰	عمل بین که پولاد با خاره کرد
نبرید بازوی تابنده هور	۸۱	ولیکن شد آزرده در زیر زور
بموی تنِ شاه رست از گزند	۸۲	بزد تیغ و بدخواه را سر فگند

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هراسید زان دشمن بی‌هراس ۸۳ دل خصم را کرد ازانجا قیاس
بران شد که از خصم تابد عنان ۸۴ رهائی دهد سینه را از سنان
دگر بار کز بخت امیدوار ۸۵ پے افشرد بر جاے خود استوار
چو در فال فیروزی خویش دید ۸۶ بر اعدای خود دست خود بیش دید
قوی کرد بر جنگ بازوی خویش ۸۷ بکوشید با ہمت از وی خویش
نیاسود لشکر ز خون ریختن ۸۸ ز دشمن بدشمن درآویختن
نبرد آزمایان ایران سپاه ۸۹ گرفتند بر لشکر روم راه
زبون گشت رومی ز پیکارشان ۹۰ اجل خواست کردن گرفتارشان
دگر رہ بمردی فشردند پاے ۹۱ نرفتند چون کوہ آہن ز جاے
بناموس رایت ہمی داشتند ۹۲ غنیمت ببدخواہ نگذاشتند
چو گوہر برآمود زنگی بتاج ۹۳ شہ چین فرود آمد از تخت عاج
مہ روشن از تیرہ شب تافتہ ۹۴ چو آئینہ روشنی یافتہ
دو لشکر بیکجا گروہ آمدہ ۹۵ شدند از خصومت ستوہ آمدہ
بآرامگاہ آمدند از نبرد ۹۶ ز تن زخم شستند واز روی گرد
باندیشہ از گنبد تیرہ گشت ۹۷ کہ فردا بسر بر چہ خواہد گذشت
دگر روز کان روی شستہ ترنج ۹۸ چو روحانیان سر برون زد ز گنج
سپاہ از دو سو صف بیاراستند ۹۹ ہژبران بنخچیر برخاستند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بپولادِ شمشیر و چرمِ کمان	۱۰۰	بسے زور بازو نمود آسمان
بغوغاے لشکر در آمد شکیب	۱۰۱	که دست از عنان رفت و پا از رکیب
بدارا دو سرهنگ بودند خاص	۱۰۲	با خلاص نزدیک و دور از خلاص
ز بیداد دارا بجان آمده	۱۰۳	دل آزردگی در میان آمده
بران دل که خونریز دارا کنند	۱۰۴	بر و کین خود آشکارا کنند
چو زینگونه بازار آراستند	۱۰۵	بخون از سکندر بر آراستند
که مائیم خاصان دارا و بس	۱۰۶	بدارا ز ما خاص تر نیست کس
ز بیداد او چون ستوه آمدیم	۱۰۷	بخونریز او هم گروه آمدیم
بخواهیم فردا بروتا ختن	۱۰۸	ز بیداد او ملک پرداختن
یک امشب بکوشش نگهدار جاے	۱۰۹	که فردا مخالف در آید ز پاے
چو فردا علم بر کشد در مصاف	۱۱۰	خورد ضربتِ تیغ پهلو شگاف
ولیکن بشرطیکه بے دست رنج	۱۱۱	بما بر گشاده کنی قفلِ گنج
ز ما هر یکے را توانگر کنی	۱۱۲	بزرکارِ ما هر دو چون زر کنی
سکندر بان خواسته عهد بست	۱۱۳	به پیمان و آن خواسته داد دست
نشد باورش کان دو بیداد کیش	۱۱۴	کنند این خطا با خداوندِ خویش
و لے هر کس آن در بدست آورد	۱۱۵	کز و خصمِ خود را شکست آورد
دران ره که بیداد داد آمدش	۱۱۶	کهن داستانے بیاد آمدش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

کہ خرگوش ہرمز زلب شگفت	۱۱۷	سگِ آن ولایت تواند گرفت
چو آن عاصیانِ خداوند کُش	۱۱۸	خبر یافتند از خداوندِ ہُش
کہ بر گنج شاہان کامگاری دہد	۱۱۹	بخونریز بدخواہ یاری دہد
حقِ نعمتِ شاہ بگذاشتند	۱۲۰	پےِ کشتنِ شاہ برداشتند
چو یاقوتِ خورشید را دزد برد	۱۲۱	بیاقوت جستن جہان پے فشرد
بدزدی گرفتند مہتاب را	۱۲۲	کہ او برد آن جوہرِ ناب را
دو لشکر گشادہ کمر چون دو کوہ	۱۲۴	شدند از نبرد آزمائی ستوہ
بمنزلگہِ خویش گشتند باز	۱۲۵	برزمِ دگر روزہ کردند ساز
بیا ساقی از مے مرا دور کن	۱۲۶	جہان از مے لعل پرنور کن
مے کو مرا رہ بمنزل برد	۱۲۷	ہمہ دل برند او غمِ دل برد

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

رباعیات حکیم عمر خیام

رباعی ۱

امروز ترا دسترس فردا نیست — واندیشهٔ فردات بجز سودا نیست
ضائع مکن این دم ار دلت بیدار است — کین باقی عمر را بقا پیدا نیست

ایضاً ۲

خیام ز بهر گنه این ماتم چیست — وز خوردن غم فائده بیش و کم چیست
آنرا که گنه نکرد غفران نبود — غفران ز برای گنه آمد غم چیست

ایضاً ۳

در پردهٔ اسرار کسی را ره نیست — زین تعبیه چون جان کسی آگه نیست
جز در دل خاک هیچ منزلگه نیست — افسوس که این فسانه هم کوته نیست

ایضاً ۴

در صومعه و مدرسه و دیر و کنشت — ترسنده ز دوزخند و جویای بهشت
آنکس که ز اسرار خدا با خبر است — زین تخم در اندرون خود هیچ نکشت

ایضاً ۵

روزیکه شود اذا السماء انفطرت — آندم که شود اذا النجوم انکدرت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

من دامنِ تو بگیرم اندر سُلت	گویم صنما بایّ ذنب قتلت
۶	رباعی
سر از همه ناکسان نهان باید داشت	راز از همه بلبلان نهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می چکنی	چشم از همه مردمان نهان باید داشت
۷	ایضاً
از فضل عنان به پیچ و در ساغر پیچ	از خلد و سقر بگذر و در کوثر پیچ
دستارِ قصب بباده بفروش و مترس	گم کن قصبی بپیش طرفی بر سر پیچ
۸	ایضاً
کو مطرب و مے تا بدہم داد صبوح	خوشوقت دلے که میکند یادِ صبوح
ما را بجهان سه چیز میباید خوش	سرمستی و عاشقی و فریادِ صبوح
۹	ایضاً
چون میگذرد عمر چه شیرین و چه تلخ	چون جان بلب آمد چه نشاپور چه بلخ
می نوش که بعد از من و تو ماه بسے	از سلخ بغره آید و از غره بسلخ
۱۰	ایضاً
آن قوم که سجاده پرستند خر اند	زیرا که بزیر بارِ سالوس در اند
وین از همه طرفه تر که در پردهٔ زهد	اسلام فروشند و زکافر بتر اند
۱۱	ایضاً

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

این جمع اکابر که مناصب دارند	از غصه و غم زجانِ خود بیزارند
وآنکس که اسیر حرص چون ایشان نیست	وین طرفه که آدمیش می نشمارند
۱۲	ایضاً
این چرخ جفا پیشهٔ عالی بنیاد	هرگز گره کار کسی را نگشاد
هر جا که دلی دید که داغی دارد	داغِ دگری بر سرِ آن داغ نهاد
۱۳	ایضاً
ایدل همه اسبابِ جهان خواسته گیر	وین خانه پر از نعمت و آراسته گیر
خوش باش درین نشیمن کون و فساد	روزی دو سه بنشسته و برخاسته گیر
۱۴	ایضاً
از گردشِ این زمانهٔ دون پرور	با صد غم و درد می برم عمر بسر
چون غنچه بگذار جهان با دلِ تنگ	چون لاله ز باغ دهر با خونِ جگر
۱۵	ایضاً
وقتِ سحر است خیز ای مایهٔ ناز	نرمک نرمک باده خور و عود نواز
وآنها که بجایند نپایند دراز	وآنها که شدند کس نمی آید باز
۱۶	ایضاً
از حادثهٔ زمان و آینده مپرس	وز هر چه رسد چو نیست پاینده مپرس
این یک دمه نقد را غنیمت میدان	از رفته میندیش وز آینده مپرس

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۷ رباعی

پندے دہمت اگر بمن دارے گوش — از بہر خدا جامہ تزویر مپوش
عقبے ہمہ ساعت ست و دنیا یکدم — از بہر دمے ملک ابد را مفروش

۱۸ ایضاً

گر گل نبود نصیب ما خار اینک — ور نور بما نمی رسد نار اینک
ور خرقہ و خانقاہ و شیخے نبود — ناقوس و کلیسا و زنار اینک

۱۹ ایضاً

گر صلح نیابم ز فلک جنگ اینک — ور نام نکو نباشدم ننگ اینک
جامِ می و لعلِ ارغوان رنگ اینک — آنکس کہ نمیخورد و سر و سنگ اینک

۲۰ ایضاً

آن لحظہ کہ از اجل گریزان گردم — چون برگ ز شاخ عمر ریزان گردم
عالم بنشاطِ دل بغربال کنم — زان پیش کہ خاک خاک بیزان گردم

۲۱ ایضاً

این چرخ فلک کہ ما درو حیرانیم — فانوس خیال ازو مثالے دانیم
خورشید چراغدان و عالم فانوس — ما چون صوریم اندرو حیرانیم

۲۲ ایضاً

گر من ز می مغانہ مستم ہستم — ور کافر و گبر و بت پرستم ہستم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

هر طائفه بمن گمانے دارند   من زان خودم چنانکه هستم هستم

۲۳ رباعی

هشیار نبوده ام دمے تا هستم   امشب شب قدرست و من شب مستم
لب بر لبِ جام و سینه بر سینهٔ خم   تا روز بگردنِ صراحی دستم

۲۴ ایضاً

روزے که زتو گذشته شد یاد مکن   فردا که نیامده ست فریاد مکن
از آمده و گذشته بنیاد مکن   حالی خوش باش و عمر برباد مکن

۲۵ ایضاً

شرمت نآید ازین تباهی کردن   زین ترک اوامر و نواحی کردن
گیرم که سراسر اینجهان ملک تو شد   جز آنکه رها کنی چه خواهی کردن

۲۶ ایضاً

آن قصر که بر فلک همی زد پهلو   بر درگهِ او شهان نهادندے رو
دیدیم که بر کنگره اش فاختهٔ   بنشسته همی گفت که کوکو کوکو

۲۷ ایضاً

اے نیک نکرده و بدیها کرده   وانگاه بلطفِ حق تولا کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود   ناکرده چو کرده کرده چون ناکرده

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دیوان حافظ

غزل ۱

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها	۱	که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
ببوی نافه کاخر صبا زان طره بگشاید	۲	ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها
بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید	۳	که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها
مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون هر دم	۴	جرس فریاد میدارد که بر بندید محملها
شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل	۵	کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها
همه کارم ز خودکامی ببدنامی کشید آخر	۶	نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها
حضوری گر همی خواهی ازو غائب مشو حافظ	۷	متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و اهملها

غزل ۲

تعالی الله چه دولت دارم امشب	۱	که آمد ناگهان دلدارم امشب
چو دیدم روی خوبش سجده کردم	۲	بحمد الله نکو کردارم امشب
نهال عیشم از وصلش برآورد	۳	ز بخت خویش برخوردارم امشب
کشند نقش انا الحق بر زمین خون	۴	چو منصور ار کشی بر دارم امشب
برات لیلة القدری بدستم	۵	رسید از طالع بیدارم امشب

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بر آن عزمم که گر خود می رود سر	۶	که سرپوش از طبق بر دارم امشب
تو صاحب نعمتی من مستحقم	۷	زکوة حسن ده حق دارم امشب
همی ترسم که حافظ محو گردد	۸	ازین شوری که در سر دارم امشب

۳ غزل

روشن از پرتوِ رویت نظری نیست که نیست	۱	منتِ خاک درت بر بصری نیست که نیست
ناظرِ روی تو صاحب نظرانند ولی	۲	سرِ گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست
اشکِ غمازِ من ار سرخ بر آید چه عجب	۳	خجل از کردهٔ خود پرده دری نیست که نیست
کمرِ کین بمنِ خسته چه بندی که ز مهر	۴	بر میانِ دل و جانم کمری نیست که نیست
تا بدامن ننشیند ز نسیمت گردی	۵	سیل اشک از نظرم بر گذری نیست که نیست
تا دم از شامِ سرِ زلفِ تو هر جا نزند	۶	با صبا گفت و شنیدم سحری نیست که نیست
من ازین طالعِ شوریده برنجم ورنه	۷	بهره مند از سر کویت دگری نیست که نیست
از خیالِ لبِ شیرینِ تو ای چشمهٔ نوش	۸	غرقِ آبِ عرق اکنون شکری نیست که نیست
آبِ چشمم که برو منتِ خاکِ درِ تست	۹	زیر صد منتِ او خاکِ دری نیست که نیست
از وجود انقدرم نام و نشانست که هست	۱۰	ورنه از ضعف در آنجا اثری نیست که نیست
شیر در بادیهٔ عشقِ تو روباه شود	۱۱	آه ازین راه که در وی خطری نیست که نیست
نه من دل شده از دستِ تو خونین جگرم	۱۲	از غمِ عشقِ تو بر خون جگری نیست که نیست
از سر کوی تو رفتن نتوانم گامی	۱۳	ورنه اندر دلِ بیدل سفری نیست که نیست

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

تو خود ای شعلهٔ رخشنده چه داری در سر	۱۵	که کباب از حرکاتت جگری نیست که نیست
مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز	۱۶	ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست
بجز این نکته که حافظ ز تو ناخشنود است	۱۷	در سراپای وجودت هنری نیست که نیست

غزل ۴

درد ما را نیست درمان الغیاث	۱	هجر ما را نیست پایان الغیاث
دین و دل بردند و قصد جان کنند	۲	الغیاث از جور خوبان الغیاث
در بهای بوسهٔ جانی طلب	۳	می کنند این دلستانان الغیاث
خون ما خوردند این کافر دلان	۴	ای مسلمانان چه درمان الغیاث
داد مسکینان بده ای روز وصل	۵	از شب یلدای هجران الغیاث
هر زمانم درد دیگر می رسد	۶	زین حریفان بر دل و جان الغیاث
همچو حافظ روز و شب بی خویشتن	۷	گشته‌ام سوزان و گریان الغیاث

غزل ۵

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد	۱	بمی بفروش دلق ما کزین بهتر نمی ارزد
بکوی میفروشانش بجامی بر نمیگیرند	۲	زهی سجادهٔ تقوی که یک ساغر نمی ارزد
شکوه تاج سلطانی که بیم جان درو درجست	۳	کلاه دلکش ست اما بدرد سر نمی ارزد
رقیبم سرزنشها کرد کزین باب رخ برتاب	۴	چه افتاد این سر ما را که خاک در نمی ارزد
ترا آن به که روی خود ز مشتاقان بپوشانی	۵	که سودای جهانداری غم لشکر نمی ارزد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بشنو این نقش دلتنگی که در بازار یکرنگی	۶	بنعمتهای گوناگون می احمر نمی ارزد
دیار و یار هردم را مقید میکند لیکن	۷	چه جای پارس کاین محنت جهان یکسر نمی ارزد
بس آسان مینمود اول غم دریا ببوی سود	۸	غلط گفتم که هر موجش بصد گوهر نمی ارزد
برو گنج قناعت جو بکنج عافیت بنشین	۹	که یکدم تنگدل بودن ببحر و بر نمی ارزد
چو حافظ در قناعت کوش از دنیای دون بگذر	۱۰	که یک جو منت دونان بصد من زر نمی ارزد

غزل ۶

یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بود	۱	دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود
راست چون سوسن و گل از اثر صحبت پاک	۲	بر زبان بود مرا آنچه ترا در دل بود
دل چو از پیر خرد نقد معانی می جست	۳	عشق میگفت بشرح آنچه برو مشکل بود
آه ازین جور و تظلم که درین دامگه است	۴	وای ازان عیش و تنعم که دران منزل بود
در دلم بود که بی دوست نباشم هرگز	۵	چه توان گفت که سعی من و دل باطل بود
دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم	۶	خم می دیدم و خون در دل و پا در گل بود
بس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق	۷	مفتی عقل درین مسئله لایعقل بود
راستی خاتم فیروزهٔ بواسحاقی	۸	خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود
دیدی آن قهقههٔ کبک خرامان حافظ	۹	که ز سرپنجهٔ شاهین قضا غافل بود

غزل ۷

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد	۱	بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۲	غبار خط بپوشانید خورشید رخش یا رب	حیات جاودانش ده که حسن جاودان دارد
۳	چو عاشق می‌شدم گفتم که بردم گوهر مقصود	ندانستم که این دریا چه موج بیکران دارد
۴	چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل	که بر گل اعتمادی نیست گر حسن جوان دارد
۵	خدا را داد من بستان از او ای شحنه مجلس	که می با دیگران خوردست و با من سر گران دارد
۶	چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق	بغماز صبا گوید که راز من نهان دارد
۷	ز خوف هجرم ایمن کن اگر امید آن داری	که از چشم بداندیشان خدایت در امان دارد
۸	چه افتادست در این ره که هر سلطان معنی را	درین درگاه می‌بینم که سر بر آستان دارد
۹	بفتراک ار همی بندی خدا را زود صیدم کن	که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد
۱۰	ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشمم را	بدین سرچشمه‌اش بنشان که خوش آبی روان دارد
۱۱	ز چشمت جان نشاید برد کز هر سو که می‌بینم	کمین از گوشه‌ای کردست و تیر اندر کمان دارد
۱۲	بیفشان جرعه‌ای بر خاک و حال اهل دل بشنو	که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد
۱۳	چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهرآشوب	بتلخی کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کلیاتِ سعدی

۱ مرثیهٔ فخر الدین ابوبکر در چهار بند بند اول

غریبان را دل از بهرِ تو خون ست	۱	دلِ خویشان نمیدانم که چون ست
عنانِ گریه چون شاید گرفتن	۲	که از دستِ شکیبائی برون ست
نگر شاهنشه اندر قلب لشکر	۳	نمی آید که رایت سرنگون ست
دگر سبزی نروید بر لب جوی	۴	که آب چشمه‌ها عناب گون ست
وگر خونِ سیاوشان بود رنگ	۵	که باران بیشتر سیلابِ خون ست
شکیبائی مجوی از جان مهجور	۶	که بار از طاقتِ مسکین فزون ست
سکون در آتشِ سوزنده گفتم	۷	نشاید کرد و دربان هم سکون ست
که دنیا صاحبی بد عهد و خونخوار	۸	زمانه مادری بیمهر و دون ست
نه اکنون ست بر ما جورِ ایام	۹	که از دورانِ آدم تا کنون ست
نمی دانم حدیثِ نامه چون ست	۱۰	همی بینم که عنوانش بخون ست

۲ بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند	۱	عزیزان وقت و ساعت می شمارند
غلامان در و گوهر می فشانند	۲	کنیزان دست و ساعد می نگارند

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ملک خان و میاق و بدرو ترخان	۳	برهواران تازی بر سوارند
که شاهنشاه عادل سعد بوبکر	۴	بایوان شهنشاهی درآرند
حرم شادی کنان بر طاق و ایوان	۵	که مروارید بر تاجش ببارند
زمین میگفت عیش خوش گذاریم	۶	ازان پس آسمان گفت ار گذارند
امید تاج و تخت خسروی بود	۷	ازین غافل که تابوتش درآرند
چه شد پاکیزه رویان حرم را	۸	که بر سر کاه و بر زیور غبارند
نشاید پاره کردن زیور و دی	۹	که مردم تخت امر کردگارند
ولیکن با چنین داغ جگرسوز	۱۰	نمیشاید که فریادے ندارند
سبلے شاید که مهجوران بگریند	۱۱	روا باشد که مظلومان بزارند
نمیدانم حدیث نامه چون ست	۱۲	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند سوم ۳

برفت آن گلبن خرم بباد ے	۱	دریغی ماند و فریادے و دادے
زمانے چشم عبرت بین نخفتے	۲	گرش سیلاب خون باز ایستادے
چه شاید گفت دوران زمان را	۳	نخواهد پروریدن سفله رادے
نیارد گردش گیتی دگر بار	۴	چنان صاحبدلے فرخ نژادے
خردمندان پیشین راست گفتند	۵	مرا خود کاشکے مادر نزادے
نبودے دیدگانم تا ندیدے	۶	چنین آتش که در عالم فتادے

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۷	نکوخواہان تصور کردہ بودند	کہ آید پشت دولت را ملاذے
۸	تنِ گردن کشش را وقتِ آن بود	کہ تاجِ خسروی بر سر نہادے
۹	چو روز آمد درخت نام بردار	کہ بستان را بہار میوہ دادے
۱۰	مگر چشمِ بدان اندر کمین بود	ببرد از بوستانش تند بادے
۱۱	ہمی دانم حدیثِ نامہ چون ست	ہمی بینم کہ عنوانش بخون ست

بند چہارم ۴

۱	پس از مرگِ جوانان دل مماناد	پس از گل در چمن بلبل مخواناد
۲	کس اندر زندگانی قیمتِ دوست	نداند کس چنین قیمت مداناد
۳	بحسرت در زمین رفت آن گلِ نو	صبا بر استخوانش گل دماناد
۴	بتلخی رفت از دنیاے شیرین	زلال کام در حلقش چکاناد
۵	سر آمد روزگارِ سعد بوبکر	خداوندش برحمت در رساناد
۶	جزاے تشنہ مردن در غریبی	شراب از دست پیغمبر ستاناد
۷	دران عالم خداے از عالمِ غیب	نثارِ رحمتش بر سر فشاناد
۸	ہر آنکس دل نمیسوزد بدین درد	خدایش ہم بر آن آتش نشاناد
۹	درین گیتی مظفر شاہِ عادل	محمد نام بردارش بماناد
۱۰	سعادت پرتو نیکان دہادش	بخوی صالحانش پروراناد
۱۱	روان سعد را با جانِ بوبکر	باوج روح و راحت گستراناد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بکام دوستان و بخت فیروز	١٢	بسی دوران دیگر بگذراناد
نمیدانم حدیث نامه چون ست	١٣	همی بینم که عنوانش بخون ست

فی مرثیة المستعصم

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین	١	بر زوال ملک مستعصم امیر المومنین
ای محمد گر قیامت را بر آری سر ز خاک	٢	سر برآور وین قیامت در میان خلق بین
نازنینان حرم را خون خلق نازنین	٣	زآستان بگذشت ما را خون دل از آستین
زینهار از دور گیتی و انقلاب روزگار	٤	در خیال کس نگشتی کانچنان گردد چنین
دیده بردار ایکه دیدی شوکت بیت الحرام	٥	قیصران روم بر سر خاک و خاقان بر زمین
خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته	٦	هم بران خاکے که سلطانان نهادندے جبین
وه که گر بر خون آن پاکان فرود آید مگس	٧	تا قیامت تلخ گردد در دهانش انگبین
بعد ازین آسایش از دنیا نباید چشم داشت	٨	قیر در انگشتری ماند چو برخیزد نگین
دجله خونابست زین پس گر نهد سر بر نشیب	٩	خاک نخلستان بطحا را کند با خون عجین
روی دریا در هم آمد زین حدیث هولناک	١٠	میتوان دانست بر رویش ز موج افتاده چین
گریه بیهوده ست و بیحاصل بود شستن بآب	١١	آدمی را حسرت از دل اسپ را داغ سرین
نوحه لائق نیست بر خاک شهیدان زانکه هست	١٢	کمترین دولت مر ایشان را بهشت برترین
لیکن از روی مسلمانی و راه مرحمت	١٣	مهربان را دل بسوزد در فراق نازنین
باش تا فردا که بینی روز داد رستخیز	١٤	کز لحد با روی خون آلوده برخیزد دفین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در زمین خاک قدم شان توتیای چشم بود	۱۵	روز محشر خون شان گلگونهٔ رخسار عین
قالب مجروح اگر در خاک و خون غلطد چه باک	۱۶	روح پاک اندر جوار لطف رب العالمین
تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی نهاد	۱۷	کاسمان گاهی بمهر است ای برادر گه بکین
چرخ گردون با زمین گوئی دو سنگ آسیاست	۱۸	در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین
زور بازوی شجاعت بر نیاید با اجل	۱۹	چون قضا آید نماند قوت رای رزین
تیغ هندی بر نیاید روز هیجا از نیام	۲۰	شیر مردی را که باشد مرگ پنهان در کمین
تجربت بیفائده ست آنجا که برگردید بخت	۲۱	حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین
کرگسانند از پی مردار دنیا جنگجوی	۲۲	ای برادر گر خردمندی چو سیمرغان نشین
ملک دنیا را چه قیمت حاجت اینست از خدای	۲۳	کو نگهدارد بجا بر ملک ایمان و یقین
یارب این رکن مسلمانی بما آباد دار	۲۴	در پناه شاه عادل پیشوای ملک و دین
خسرو صاحبقران غوث زمان بوبکر سعد	۲۵	آنکه اخلاقش پسندیده ست و اوصافش گزین
مصلحت بود اختیار رای روشن بین او	۲۶	زیردستان را سخن گفتن نشاید جز چنین
لاجرم در بحر و برش داعیان دولتند	۲۷	کای هزاران آفرین بر جانت از جان آفرین
روزگارت با سعادت باد و سعدی مدح گوی	۲۸	رایتت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

ترجیعات

ای زلف تو هر خمی کمندی	۱	چشمت بکرشمه چشم بندی
مخرام بدین صفت مبادا	۲	کز چشم بدت رسد گزندی

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یا چهره بپوش یا بسوزان	۳	بر روی چو آتشت سپندے
دیوانهٔ عشقت اے پریروے	۴	عاقل نشود بهیچ پندے
تلخ ست دهان عیشم از صبر	۵	اے تنگ شکر بیار قندے
اے سرو بقامتش چه مانی	۶	زیباست ولے نه هر بلندے
گریم بامید و دشمنانم	۷	بر گریه زنند ریشخندے
اے کاش ز در در آیدے دوست	۸	تا دیدهٔ دشمنان بکندے
اے آئینه ایمنی که ناگاه	۹	در تو رسد آهِ دردمندے
یارب چه شدے اگر برحمت	۱۰	بارے سوے ما نظر فگندے
یک روز بخوان حدیث سعدی	۱۱	باشد که بگیرد از تو پندے
یک چند بخیره عمر بگذشت	۱۲	من بعد بر آن سرم که چندے
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۳	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

آوخ که چه روزگار برگشت	۱	از من دل و صبر و یار برگشت
برگشتنِ ما ضرورتے بود	۲	وان شوخ باختیار برگشت
پرورده بدم بروزگارش	۳	او نیز چو روزگار برگشت
غم نیز چه بودے ار برفتے	۴	آن روز که غمگسار برگشت
رحمت کن اگر شکستهٔ را	۵	صبر از دلِ بیقرار برگشت

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

عذرش بنه ار بزیر سنگی	۶	سر کوفته چو مار برگشت
من ساکن خاک کوی عشقم	۷	آنکس که هم از کنار برگشت
زین بحر عمیق جان بدر برد	۸	نتوانم ازین دیار برگشت
بیچارگی ست چارهٔ عشق	۹	دانی چکنم چو یار برگشت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۰	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

در پای تو هر که سر نینداخت	۱	از روی تو پرده بر نینداخت
در تو ز سپید وسپی غلط کرد	۲	آن مرغ که بال و پر نینداخت
نفزود غم تو روشنائی	۳	آنرا که چو شمع سر نینداخت
کس با رخ تو نباخت عشقی	۴	تا جان چو پیاده در نینداخت
بارت بکشم که مرد معنی	۵	در باخت سر و سپر نینداخت
جان داد و درون خلق ننمود	۶	خون خورد و سخن بدر نینداخت
روزی گفتم کسی چه من جان	۷	از بهر تو در خطر نینداخت
گفتا نه که تیر چشم مستم	۸	صید از تو ضعیف تر نینداخت
با آنکه همه نظر در اویم	۹	روزی سوی ما نظر نینداخت
نومید نیم که چشم لطفی	۱۰	بر من فگند و گر نینداخت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنبالهٔ کار خویش گیرم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ایضاً

هر دل که بعاشقی زبون نیست	۱	دستِ خوشِ روزگار دون نیست
جز دیدهٔ شوخ عاشقان را	۲	بر چهره روان سرشکِ خون نیست
کوته نظری بخلوتم گفت	۳	غوغا مکن آخرت جنون نیست
گفتم ز توکی برآید این دود	۴	کت آتشِ غم در اندرون نیست
عاقل داند که نالهٔ زار	۵	از سوزشِ سینه برون نیست
تسلیم قضا شوم کزین قید	۶	کس را بخلاص رهنمون نیست
صبر از تو کنم چه چاره سازم	۷	کارام دل از یکی فزون نیست
گر بکشد و گر معاف دارد	۸	در قبضهٔ او چو من زبون نیست
دانی بچه ماند آبِ چشمم	۹	هیهات که یکدمش سکون نیست
در دهر وفا نبود هرگز	۱۰	یا بود و بختِ ما کنون نیست
چون بر سرِ کوی یار گردم	۱۱	گفتم مگرش وفاست چون نیست
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۲	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

دردا که بلب رسید جانم	۱	آوخ که ز دست شد عنانم
کس دید چو من ضعیف هرگز	۲	کز هستی خویش در گمانم
پروانه ام اوفتان و خیزان	۳	یکبار بسوز و وارهانم

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

گر لطف کنی بجای اینم	۴	در جور کنی سزای آنم
جز نقش تو نیست در ضمیرم	۵	جز نام تو نیست بر زبانم
گر تلخ کنی بدوریم عیش	۶	یادت چو شکر بود دهانم
اسرار تو پیش کس نگویم	۷	اوصاف تو پیش کس نخوانم
با درد تو یاوری ندارم	۸	وز جور تو مخلصی ندانم
عاقل بجهد ز پیش شمشیر	۹	من کشتهٔ سر بر آستانم
چون در تو نمیتوان رسیدن	۱۰	به زان نبود که تا توانم
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

آن برگ گل ست یا بناگوش	۱	یا سبزه بگرد چشمهٔ نوش
دست چو منی بود قیامت	۲	با قامت چون توئی در آغوش
من ماه ندیده ام کله دار	۳	من سرو ندیده ام قباپوش
زان رفتن و آمدن چگویم	۴	می آئی و میروم من از هوش
روزی دهنی بخنده بگشاد	۵	پسته دهن تو گفت خاموش
خاطر پی زهد و توبه میرفت	۶	عشق آمد و گفت زرق مفروش
مستغرق یادت آنچنانم	۷	کم هستی خویش شد فراموش
یاران به نصیحتم چگویند	۸	بنشین و صبور باش و مخروش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

اے جامِ من اینچنین در آتش	۹	عیبم مکن ار برآورم جوش
تا جهد بود بجان بکوشم	۱۰	وانگه بضرورتے ازین گوش
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنبالۂ کارِ خویش گیرم

ایضاً

بارے بگذر کہ در فراقت	۱	خون شد دلِ ریش از اشتیاقت
بکشاے دہن کہ پاسخِ تلخ	۲	گوئی شکرست در مذاقت
در گشتۂ خویشتن نگہ کن	۳	بارے اگر افتد اتفاقت
تو خندہ زنان چو شمع و خلقے	۴	پروانہ صفت در احتراقت
ما خود ز کدام خیل باشیم	۵	تا خیمہ زنیم در وثاقت
مَا خَبَرتُ صَبَا بَتِیْ وَلٰکِن	۶	عَیْنِیْ نَظَرَتْ وَ مَا اَطَاقَتْ
بس دیدہ کہ شد در اشتیاقت	۷	دریا و نمی رسد بسافت
تو مست شراب خواب و مارا	۸	بیخوابی کشت از فراقت
نہ قدرتِ با تو بودنم ہست	۹	نہ طاقتِ آنکہ در فراقت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۰	دنبالۂ کارِ خویش گیرم

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

قصائد عرفی

در وصف کشمیر

هر سوخته جانی که بکشمیر در آید	١	گر مرغ کباب ست که با بال و پر آید
بنگر که ز فیضش چه شود گوهر یکتا	٢	جائی که خزف گر رود آنجا گهر آید
وانگه بچنین فصل که در ساحت گلزار	٣	از لطف هوا چاشت نسیم سحر آید
از بلبل خاموش دل باغ گرفت است	٤	او را چه کند محمل گل دیرتر آید
گل هم چه کند با صبا خواست که عرفی	٥	آید سوی کشمیر و گلشن پر اثر آید
گو هفته از شاهد گل حجله تهی باش	٦	تا بلبل شیراز درین باغ در آید
نشگفت گل اما بمثل بر رگ شاخی	٧	گر پای نهم خون گلم تا کمر آید
وقتست که گل بر فگند پرده ز رخسار	٨	ز انسان که ز فانوس چراغی بدر آید
مهتاب گل از بس بشگافد قصب شاخ	٩	در لمعهٔ او سیب قمر لعل تر آید
فردوس بدروازهٔ کشمیر رسیده ست	١٠	کو مدعی گر نگرنده ست در آید
زیبائی کشمیر گرش باعث عشوه است	١١	من میخرم ار زان فلک عشوه گر آید
وین سبزه و این چشمه و این لاله و این گل	١٢	آن شرح ندارد که بگفتار در آید
آن چشمه که رضوان چو رود تشنه بشوئش	١٣	کوثر بسرش تیزتر و تشنه تر آید

آن لاله که هنگام تراشیدن خارا ۱۴ از رخنهٔ سنگ و دهن تیشه برآید

در چاشت که از شبنم گل گرد فشانست ۱۵ آن باد که در هند گر آید جگر آید

تا رنگ گلی نشگفد از تابش خورشید ۱۶ حربا نکند میل که خورشید برآید

از بسکه کند جذب رطوبت خطرش هست ۱۷ گر ساغر چینی ز هوا بر حجر آید

حاجت بدوز خم ار فتدش قطع محالست ۱۸ گر سنگدلی مائل قطع شجر آید

زان کز مدد نشو و نما زخم نخستین ۱۹ مصمت شده تا زخم دگر بر اثر آید

کشمیر بهشتیست فریبنده چو شبلی ۲۰ آید چو در صومعه بر وی سقر آید

طاؤس مثالی که نه افشانده پر و بال ۲۱ هر لمحه برنگ دگر اندر نظر آید

زیبنده عروسیکه بیفزوده جمالش ۲۲ هردم بنظر خوشتر و شاداب تر آید

هر لحظه که شاداب ترش بینم و گویم ۲۳ بگشای بغل بو که در آغوش در آید

یاد از روش خود کنم و بزم خداوند ۲۴ هر گه که صبا از چمنش جلوه گر آید

چون بوی گل آید کنم از انجمنش یاد ۲۵ تا نکهت گل مایهٔ صد درد سر آید

هر گه که بعزم سفر از شوق تو عرفی ۲۶ آید بوداع شی و با چشم تر آید

زاری کند از تشنجمت آغاز که مشتاب ۲۷ کین فصل و سه فصل دگرم بر اثر آید

لیک ار همه خلد است که بعطوف جنابت ۲۸ چندان نکند مکث که وقت ثمر آید

کشمیر بر او واله و واله کشمیر ۲۹ اما نچنان کش بدل از دیده در آید

کارش همه نپاشتن چشمهٔ گریه ست ۳۰ هر گاه که سیمای تواش در نظر آید

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ترسم که درین خاک چو از شوق تو گرید	۳۱	خونِ جگرش گِل شود آنگه بدر آید
از بسکه ملائم صفت افتاده هوایش	۳۲	بیم است که آهِ سحرش بی اثر آید
حکم تواش آورد بکشمیر وگرنه	۳۳	کی از سرِ آن خاک بخاکِ دگر آید
می آید و میسوزد ازین رشک که کشمیر	۳۴	چون یافت که آید بکجا بر اثر آید

در موعظت و ترکِ خود آرائی

بسعی جوهرِ اندیشه رازِ دین مگشای	۱	کلیدِ موم و سرِ قفلِ آهنین مگشای
بهشت راز مقامِ ورا ز دستان نیست	۲	درِ مشاهده بر روی میوه چین مگشای
جمالِ علمِ لدنی گرت ز خامه چکد	۳	مثالِ ظن منما چهرهٔ یقین مگشای
بهم نشین مگشا رازِ دل نه بیگانه	۴	وگر ملازمِ طبع است همنشین مگشای
هنوز در رحم است آنکه طبع دایهٔ اوست	۵	برویِ سرِ ازل دیدهٔ جنین مگشای
هر آن گره که زند بر دلت نهفتنِ راز	۶	بکاوشِ نفسِ تیز و اپسین مگشای
جهان و هرچه در و هست لطف کن در بند	۷	درِ معارضه با حکمت آفرین مگشای
بهشت با حضرِ خوانِ تنگ عیشانست	۸	بانیقدر ز جبینِ نیاز چین مگشای
خدنگ طعنهٔ همت نشانه می طلبد	۹	مشبکِ مژه بر روی حور عین مگشای
اگر به کیش مروت عمل کنی زنهار	۱۰	گره ز کارِ دلِ عافیت گزین مگشای
اگر دلت ز خرابی عافیت تنگ است	۱۱	هزار گونه عمارت بهل همین مگشای
براهِ ملکِ قدم میروی بسعی حدوث	۱۲	بتازه دیده بدونانِ همنشین مگشای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دریچه که غمی سر برون نیارد زان ۱۳ بروی صرفهٔ کار دل حزین بکشای
محل شناس طرب باش یعنی آن ساعت ۱۴ که گرد غم نه نشیند برخ جبین بکشای
بطرف چشمهٔ کوثر چو تشنه لب برسی ۱۵ فرومیائی گرآئی ز رخش ترین بکشای
اگر تو مرد رهی زرحمت وجود مبر ۱۶ ز آسمان در تشنیع بر زمین بکشای
زجان و دل بکشا عقده که فرصت رفت ۱۷ گره ز رشتهٔ اسرار ما و طین بکشای
بدست دل بکشا قفل معنی از در جان ۱۸ هر آن دریکه بود بستهٔ غیر ازین بکشای
دلی که باید از افتادگی گشاده شود ۱۹ بپر فشاندن دامان و آستین بکشای
دلی که صحبت عشق ست مایهٔ طربش ۲۰ بنظم و نثر مکن خویش ضماد و هین بکشای
زآب و رنگ چه خیزد بغنچهٔ لاله ۲۱ بگو که بند قبا پیش یاسمین بکشای
به تیغ غمزهٔ جانان کشای پهلوی دل ۲۲ دلیکه در غم او تنگ شد چنین بکشای
متاع دل که نباید گشود در بر دوست ۲۳ اگر بهاش سلیمان دهد نگین بکشای
بنای عمر بر الطاف دوست نه نه زمان ۲۴ در شهور مزن غرفهٔ سنین بکشای
بمشت خاک نیرزد ولایت دارا ۲۵ دلی گشای که فتح است ملک چین بکشای
زشیخ و راهب اگر استماع می طلبی ۲۶ زخوب و زشت مگو لب بکفر و دین بکشای
لب صفا بکشا در بیان ساده دلی ۲۷ زبان عقل به تشریح مهر و کین بکشای
بیان وحدت و تفسیر آیت توحید ۲۸ زبان بوقلمون را بآن و این بکشای
هزار مرده بروی زمین بود بسیار ۲۹ اگر تو مرده ندیدی دل زمین بکشای

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ز نجلِ صاحب خرمن نصیحت است آنحرف	۳۰	که مرحمت کن و دامانِ خوشه چین مگشای
ز هر سخن در بازیچهٔ فراز کنم	۳۱	بزاده خرد دم چشم هزل هین مگشای
خموش عرفی ازین نغمهای شورانگیز	۳۲	لب ترانهٔ بلبل آفرین مگشاے
رموز حکمت اسرارِ قدس جلوه دهد	۲۳	بمدح خویش لبِ عقل اولین مگشای

در شکایت فلک

سرے در عهد ما سامان ندارد	۱	کسے گر آب دارد نان ندارد
منادی میزند در ششجهت پاس	۲	که درد مفلسی درمان ندارد
بشیرینی سخاوت جان بود لیک	۳	کسے کو زر ندارد جان ندارد
چنان عام است بے آبی درین عهد	۴	که بهرام آب در پیکان ندارد
ز قحطِ نان بمهمانیِ عیسے	۵	بجز یک نان فلک در خوان ندارد
هنر ور نان کجا یابد که عیسے	۶	بگردون رفت و جز یک نان ندارد
مجو لولو که از بس تنگدستی	۷	خزف هم در صدف عمان ندارد
حدیثم از زبانِ دیگران است	۸	ز من این گفتگو امکان ندارد
چنان از بے زری شاد است عرفی	۹	که پنداری بزر ایمان ندارد
همه این تنگ عیشیها ز فسق است	۱۰	وگرنه بذل حق پایان ندارد
غلط شد راه نعمت خانه ورنه	۱۱	نعیم حق در و دربان ندارد
نیابی هیچ شیخ پاک دامن	۱۲	که داغِ فسق در تنبان ندارد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کدامی ساده زن بر فعل یابی ١٣ که بر سر چادر از دامان ندارد
چنان بر خضر بومی گذر بست ١٤ که ره در چشمهٔ حیوان ندارد
چنان گرم اند در عصیان که دوزخ ١٥ غم بیکاری شیطان ندارد
عمل این و انگهی لب نغمه پرداز ١٦ که مسکین این ندارد وان ندارد
مکافات عمل ارزاق خلق است ١٧ هوای نفس قوت جان ندارد
چرا دستی نگهدارد زمانه ١٨ که هر دل بشکند تاوان ندارد
بدریا در مشو کامروز زآشوب ١٩ جهان یکقطره بی طوفان ندارد
بیابان طی مکن کش هر بن خار ٢٠ کم از صد غول سرگردان ندارد
بیابان چیست آن عهد دگر بود ٢١ کدامی شهر غولستان ندارد
ز نافرمانی و ناشکری حق ٢٢ هزاران عید و یک قربان ندارد
کسی کز بیم حق نعمت شناس است ٢٣ بدست از شکر جز دستان ندارد
لبی در شکر جنباند بداند ٢٤ که منعم نعمت ارزان ندارد
معاصی باعث خذلان نفس است ٢٥ درین معنی سخن تاوان ندارد
بباید ترک این اعمال زنهار ٢٦ که روح آسایش از خذلان ندارد
کسی کو داند و مغلوب نفس است ٢٧ ز مردم عیب خود پنهان ندارد
که دشمن چون بطعنش لب کشاید ٢٨ همان نفسش ز کبر انسان ندارد
کسی کو داند و ترکش تواند ٢٩ ولی آهنگ ترک آن ندارد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

اگر مومن بود زنجیر و قلاب	٣٠	وگر کافر به بت ایمان ندارد
کسے کو ترک گیرد گر بداند	٣١	همانا ایزدش حیران ندارد
کسے کو نے بداند نے تواند	٣٢	بمعشوق ازل پیمان ندارد
همین گفتن نکو آید ز عرفی	٣٣	نکو بشنو که گوش آن ندارد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قصائد انوری

قصیدهٔ اولی

۱ ببین وقتِ سخن گفتن لبِ شیرین و دندانش — که گوئی دُرِّ عمانست در لعل بدخشانش
۲ بدندان و لبِ آن سرو و مرجان و چشمِ من — همی دُر بارد و مرجان ز عشقِ دُر و مرجانش
۳ چو دامن پشتِ پایش را همی بوسم مگر یکدم — بگردِ گردنش دست اندر آرم چون گریبانش
۴ به بیداری من ببرید و جان پرید مهر از روش — به بدعهدی الم بشکست و دل بشکست و پیمانش
۵ کجا چوگانِ زلفینش بدل بردن دهد فرمان — دلِ مسکین من چون گوی باشد زیر فرمانش
۶ اگر چوگان و گو آنست و او چون گوی خواهد د — ز صحرای همه عالم بباید صحن میدانش
۷ دلم را هم چو گوئی کرد سرگردان و آشفته — ز بهر بازیِ خود را سرِ زلف چو چوگانش
۸ دل من گوی میکردی اگر چوگان زلفش را — بُدی هیچ آگهی زان گوی سیمینِ زنخدانش
۹ دل و دیده هدف سازم کمانی را و تیری را — که از فرمانِ او آید برون از کیش و قربانش
۱۰ بدیدم روز می خوردن بصحنِ بوستان اندر — رخی چون ماهِ گردون و قدی چون سرو بستانش
۱۱ ازانگه دل نمیجوید بجز ماهِ سخن گویش — وز اندم جان نمیخواهد مگر سروِ خرامانش
۱۲ در آتش کرد نعلِ من ز عشقِ بادپای او — بآب دیده جویانست خاکِ نعلِ یکرانش
ازان کم گوید از یعقوب و زیوسف که اکنون او — چه یوسف بر سرِ ملکست و من در بیت احزانش

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

بشبهای غمم مانند خم جعد پرآشوبش	۱۴	باحوال دلم ماند سر زلف پریشانش
وصال مجلس مخدوم خود کنز هیچ در یابم	۱۵	بگویم اندران مجلس شکایتهای هجرانش
اجلّ و عالم و ناصح رضی الدین پیغمبر	۱۶	که شد سر دفتر پیمان و جمله عهد و پیمانش
گزیده نور دین صدر کفایت کز کف کافی	۱۷	مقرّ معجزات کلک و گشتند اقرانش
خطایی گر کند بیشک بباشد چرخ نقادش	۱۸	مثالی گر دهد کس را ببوسد بخت عنوانش
شوم ممدوح و مخدوم جهانی از سر رفعت	۱۹	بخدمت گر پذیرد مر مرا فراش و دربانش
مرا چون بحر و چون کان شد ضمیر از گوهر مدحت	۲۰	ز انعام کف و طبع فزون از بحر و از کانش
پدید آورده بر هر کس بصنعت ور گردونش	۲۱	برآورد دست در هر فن بحکمت لطف یزدانش
در اجناس معانی زین سبب برداشت اقبالش	۲۲	ز انواع کفایت زین سبب بگزید سلطانش
نه تو نازنده سحر باطل فرعون دینی را	۲۳	نهاده خامه زیر معجز موسی عمرانش
اگر ثعبان موسی در کف بیضا ندیدستی	۲۴	ببین اندر کف بیضای وی چون کلک ثعبانش
طراوت داد عالم را بانواع مراعاتش	۲۵	ملون کرد شخصم را کرامات فراوانش
زمین کرد و مستولی مرا تشریف تمکینش	۲۶	قوی دل کرد و مستغنی مرا تحسین و احسانش
همی تا لائح و واضح شود خورشید و انوارش	۲۷	همی تا ثابت و راسخ بود گیتی و ارکانش
ز هر نکبت معاون باد سعی بخت گردونش	۲۸	ز هر آفت نگهبان باد حکم چرخ دورانش

قصیدهٔ ثانیه

موتمن اسعد ابن اسمعیل	۱	آن بقدر و شرف عدیم عدیل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۲ هست خورشید آسمان جلال — هست مختار مهتران جلیل

۳ آنکه در خاک حلم او آرام — آنکه در باد حکم او تعجیل

۴ خاک با حلم او چو باد خفیف — باد با حکم او چو خاک ثقیل

۵ بر قدرش قصیر قامت چرخ — بر طبعش لئیم قلزم و نیل

۶ منخنش علم غیب را تفسیر — قلمش راز چرخ را تاویل

۷ نیست با طول عرض همت او — پیکر آسمان عریض و طویل

۸ غاشیهٔ همتش کشید همی — بر فلک جبرئیل و میکائیل

۹ نبود در سخاوتش منت — نبود در کفایتش تعطیل

۱۰ ای بری عفو و عونت از پاداش — وی مصون عهد و دولت از تبدیل

۱۱ چرخ را رفعت تو گفته قصیر — برق را فکرت تو خوانده کلیل

۱۲ کوه با حزم محکم تو سبک — ابر با دست بخشش تو بخیل

۱۳ ای نهاده بجامعیت ز ازل — قدرت اکلیل چرخ را اکلیل

۱۴ فلک از رشک رفعت شرفت — در ازل جامه رنگ داده به نیل

۱۵ فلک از بهر نامهٔ عملت — خویشتن وقف کرده بر تهلیل

۱۶ نیست اندر جهان کون و فساد — رزق را چون کف تو هیچ کفیل

۱۷ نیست اندر بیان باطل و حق — عقل را چون دل تو هیچ دلیل

۱۸ آفتاب از رخ تو گیرد نور — همچو از آفتاب جرم ثقیل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۹ ای نزاده ترا زمانه بدل — وی ندیده ترا ستاره ندیل
۲۰ تویی آنکس که در سخای ابد — بستهٔ تو بچشم گردون پیل
۲۱ منم آنکس که در سخن شاید — موزهٔ من زمانه را مندیل
۲۲ سخنم آن شد چنانکه بنوشد — گوش جانش چو محکم تنزیل
۲۳ گرچه در بر هنر نهد فلکم — بر جهان و جهانیان تفضیل
۲۴ نیست سنگم بنزد کس که مرا — سنگها زد زمانه بر قندیل
۲۵ عیب ازین بیش نه که کم بود است — دخلم از خرج ده به و زنبیل
۲۶ گشتهٔ دهرم و صریر قلم — هست آواز صور اسرافیل
۲۷ نی شنودم رسان که دیدستم — بارها گوشمال عزرائیل
۲۸ گفته بودم که گدیه نکنم — اندرین خدمت از کثیر و قلیل
۲۹ کرمت گفت از آن چه عیب آید — چون بود شعر بکر و مرد معیل
۳۰ تا کند آسمان همی حرکت — تا کند اختران همی تحویل
۳۱ حاسدت ز آسمان مباد عزیز — تابعت ز اختران مباد ذلیل
۳۲ باد طبع تو یار لهو و لعب — باد خصمت همیشه جفت عویل
۳۳ خانهٔ دانشش از دل تو بپای — دیدهٔ بخششش از کف تو کحیل
۳۴ همچنین اندر نظاره گاه سپهر — گوش جانت ز بانگ طبل رحیل
۳۵ زنده اسلاف تو بتو چو یمن — جدّهم اسحاق و جدّت اسمعیل

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قصائد قاآنی

قصیده

بهار آمد که از گلبن همی بانگ هزار آید	۱	بهر ساعت خروش مرغ زار از مرغزار آید
تو گوئی ارغنون بستند بر هر شاخ و هر برگی	۲	ز بس بانگ تدرو و صلصل و دراج و سار آید
بجوشد مغز جان چون بوی گل از گلستان خیزد	۳	بپرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید
خروش عندلیب و صوت سار و نالهٔ قمری	۴	گهی از گل گهی از سروبن گه از چنار آید
تو گوئی ساحت بستان بهشت عدن را ماند	۵	ز بس غلمان و حور آنجا قطار اندر قطار آید
یکی گیرد بکف لاله که ترکیب قدح دارد	۶	یکی بر گل کند تحسین که بوی نگار آید
یکی با دلبر ساده بطرف بوستان گردد	۷	یکی با ساغر باده بطرف جویبار آید
یکی بیند چمن را بی تامل مرحبا گوید	۸	یکی بوید سمن را مات صنع کردگار آید
یکی بر لاله پا کوبد که بی رنگ می دارد	۹	یکی از گل بوجد آید کز نخ بوی یار آید
یکی بر سبزه میغلطد یکی بر لاله میرقصد	۱۰	یکی گاهی رود از هش یکی گه هوشیار آید
ز هر سوئی نوای ارغنون و چنگ و نی خیزد	۱۱	ز هر کوئی صدای بربط و طنبور و تار آید
یکی اینجا نوازد نی یکی آنجا گسارد می	۱۲	صدای های و هوئی هی ز هر سو صد هزار آید
بهر جا جشنی و جوشی بهر کامی قدح نوشی	۱۳	نماند غالبا هوشی چو فصل نوبهار آید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مگر در سنبلستان یار من ژولیده گیسو را	۱۴	که از سنبل بمغزم بوی جان بی اختیار آید
الا یا ساقیا می ده بجان من پیاپی ده	۱۵	دمادم می خور و می ده که میترسم خمار آید
سیه شد از ریا روزم بده آب یا سوزم	۱۶	بجانت گر دو صد خرمن ریا یکجو بکار آید
نمیدانی کنار سبزه چون لذت دهد باده	۱۷	خصوص آندم که از گلزار باد مشکبار آید
بحق باده خوارانیکه می نوشند با خوبان	۱۸	که بی خوبان بکامم آب کوثر ناگوار آید
شراب تلخ میخواهم بشیرینی که از شورش	۱۹	خرد دیوانه گردد کوه و صحرا بیقرار آید
دلم بر دست شوخی شاهدی شنگی که همچون او	۲۰	نه ماهی از ختن خیزد نه ترکی از حصار آید
چو باد آن زلف تاریکش برخسارش بشوراند	۲۱	پی تاراج چین گوئی سپاه زنگبار آید
دمی کز هم گشاید حلقه‌های زلف مشکینش	۲۲	بمغزم کاروان در کاروان مشک تتار آید
بجان او که هر گه کاکل و گیسوی او بینم	۲۳	جهان گوئی بچشم من پر از افعی و مار آید
چو بوسم لعل شیرینش لبم هندوستان گردد	۲۴	چو بینم روی رنگینش دو چشمم قندهار آید
نظر از بوستان بندم اگر او چهره بگشاید	۲۵	کنار از دوستان گیرم گر او در کنار آید
کنار خویشتن را پر ز عقرب جراره می بینم	۲۶	دمی کاندر کنارم باد در زلف تابدار آید
نگاهم چون همی غلطد ز روی او بموی او	۲۷	بچشم عالم هستی پر از دود و شرار آید
ز خال و خط و زلف تیره و ابرو و گیسویش	۲۸	جهان تاریک در چشمم چو یکمشت غبار آید
چه مرز است این نمیدانم که چون زلف و رخش بینم	۲۹	بچشمم هر دو گیتی گاه روشن گاه تار آید
رخش اهواز را ماند کز او کژدم همی خیزد	۳۰	دمی کان زلف پرچینش بروی آبدار آید

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

۳۱ کشد موی میانش روز و شب کوه گران گوئی — مرا باید که با این لاغری لبش بار آید

۳۲ لب قاآنی از وصف لبش بنگاله را ماند — کز و هر دم نبات و قند و شکر بار بار آید

۳۳ الا یا سرو سیمینا ببین آن باده و مینا — که گوئی از کُه سینا تجلی آشکار آید

۳۴ مرا گوئی که تحسین کن چو سر تا پای من بینی — تو سر تا پای تحسینی ترا تحسین چه کار آید

۳۵ بجوشد مغز من هرگه که گوئی فخر خوبانم — تو خلاق نکویانی ترا این فخر عار آید

۳۶ گلت خوانم مهت دانم به هیچت وصف نتوانم — که حیرانم نمیدانم چه وصفت سازگار آید

۳۷ تو چون در خانه آئی خانه رشک بوستان گردد — اگر فصل خزان در بوستان آئی بهار آید

۳۸ غریبی کز تو برگردد بشهر خویش می نالد — که پندارد بغربت از بر خویش و تبار آید

۳۹ چرا باید کشیدن منت نقاش و صورتگر — تو در هر خانه کائی خانه پر نقش و نگار آید

۴۰ نگارا صبح نوروز است روز بوسه امروز است — که در اسلام این سنت بهر عیدی شعار آید

۴۱ بیادت هست در مستی و مه زین پیش میگفتم — که چون نوروز آید نوبت بوس و کنار آید

۴۲ تو شکر خنده میکردی و نیک آهسته میگفتی — بود نوروز من روزی که صاحب اختیار آید

۴۳ حسین خان میر ملک جم که چون در بزم بنشیند — نصیب اهل گیتی از یمین و از یسار آید

۴۴ بگاه کینه گر تنها نشیند از بر توسن — بد اندیشش چنان داند که یک دنیا سوار آید

۴۵ بگاه خشم مژگانهای او در چشم بدخواهان — چو تیر تهمتن در دیده اسفندیار آید

۴۶ چو از دست زر افشانش نگارد خامه وصفی — ورق اندر ره دیوان شعرم زرنگار آید

۴۷ حکیمی گفت هر کس خون خورد لاغر شود اکنون — یقینم شد که شمشیرش ز خون خصمان نزار آید

بروزِ رزمِ او در گوشِ اهلِ مشرق و مغرب	۴۸	بهر جانب که رو آرند بانگِ زینهار آید
ز شوقِ آنکه بر هر دم کفِ رادش ببخشاید	۴۹	زر از کان سیم از معدن دُر از قعرِ بحار آید
بروزِ واقعه ز الماسِ تیغش بسکه خون جوشد	۵۰	تو گوئی پهنهٔ گیتی همه یاقوت زار آید
محاسب گفت روزی بشمرم جودش ولی ترسم	۵۱	ز خجلت بر نیارد سر اگر در شمار آید
گهِ کین با کفِ زربخش چون بر رخش بنشیند	۵۲	بدان مانَد که ابری بر فرازِ کوهسار آید
حصاری نیست ملکِ آفرینش را مگر تیغش	۵۳	چه غم جیشِ فنا را کاندران محکم حصار آید
فلک قدرا ملک صدرا بهار آید بهر سالی	۵۴	ببوی آنکه از خُلقت بگیتی یادگار آید
بعیدت تهنیت گویند و من گویم تو خود عیدی	۵۵	بعیدت تهنیت هر کو نماید شرمسار آید
مرا نوروز بُدروزی که دیدم چهرِ فیروزت	۵۶	دگر نوروزها در پیشِ من بی اعتبار آید
الا تا نسبتِ صدرا گر با چار صد سنجی	۵۷	چنان چون نسبتِ ده با چهل یک با چهار آید
حسابِ دولتت افزون از آن کاندر حساب افتد	۵۸	شمارِ مدتت بیرون از آن کاندر شمار آید
تو پنداری دهانت بحرِ عمانست قاآنی	۵۹	که از وی رشته اندر رشته دُرِّ شاهوار آید

در ستایش شاهزادهٔ فریدون میرزا طاب ثراه گوید

ای زلفِ نگار ای حبشی زادهٔ شبرنگ	۱	ای اصلِ تو از نوبه و ای نسلِ تو از زنگ
ای مادرِ اهریمن ای خواهرِ عفریت	۲	ای دایهٔ بیچاره و ای مایهٔ نیرنگ
ریحان نگرت بود پدر غالیه مادر	۳	کت مانده بمیراث از آن بوی هم از رنگ
جادوی سیه کاری و جاسوسِ شبِ تار	۴	دربانِ رخِ یاری و درمانِ دلِ تنگ

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

یک حلقه پریشانی و یک سلسله شیدا	۵	یک گله پرستوئی و یک بادیه سارنگ
یک مملکت آشوبی و یک معرکه غوغا	۶	یک طائفه ریحانی و یک قافله شبرنگ
میلادِ تو در بربر و میعادِ تو در روم	۷	جولانِ تو در خلخ و میدانِ تو در گنگ
از تخمهٔ ریحانی و از دودهٔ سنبل	۸	همشیرهٔ قطرانی و نوبادهٔ ارژنگ
اسپهبدِ زنگی و ولیعهدِ نجاشی	۹	دارندهٔ چینی و طرازندهٔ ارتنگ
تارِ ز تو در نافهٔ تاتار دو صد تار	۱۰	بوئی ز تو در سنبلِ خودروی دو صد تنگ
چون دام همه پیچی و چون خام همه چین	۱۱	چون دیو همه بومی چون زاغ همه رنگ
با عود پسر عمی و با مشک برادر	۱۲	با غالیه همرنگی و با سلسله همسنگ
جادوی رسن سازی هندوی رسن باز	۱۳	دیوانهٔ سالاری و دزدانهٔ سرهنگ
آویخته با ماهی و آمیخته با گل	۱۴	سوداگرِ سودائی و همسایهٔ افرنگ
هم سرکشی ای زلف سیه هم متواضع	۱۵	با نخوتِ گلچهری و بالابهٔ اورنگ
صوفی صفتی ساخته از کبر و تواضع	۱۶	باطن همه نیرنگی و ظاهر همه بیرنگ
بر ماه سراپرده زدستی مگر از عجب	۱۷	خواهی که چو نمرود بمعبود کنی جنگ
حامی تو بنفرینِ پدر گشته سیه روی	۱۸	تا حشر نگونساری از آلایش این زنگ
حلقِ دل خلقیست بهر حلقه گرفتار	۱۹	چون طائرِ پرریخته کاویخته از چنگ
آئینهٔ رخسارِ نگار از تو صفا یافت	۲۰	با آنکه سیه روی شود آئینه از زنگ
اندام مهم نخل بلند است و تو عرجون	۲۱	بالای بتم تاک ستاک است و تو پاشنگ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

زنگی بچه فرهنگ ادب هیچ نداند	۲۲	چون شد که تو نهار ادب گشتی و فرهنگ
صبر دل عشاق همی سنجی از ایراک	۲۳	چون کفهٔ میزان ز دو سو عنیمتا و زنگ
بالا زده ساق چو زاهد که ز وسواس	۲۴	دامان ز پس و پیش بگیرد بسر چنگ
یا چون دو غلام حبشی کز پی کشتی	۲۵	سر پاچه بمالند و بر انداز دو سو آهنگ
از مردمک دیده اگر دوده نماید	۲۶	نقاش نیارد که زند نقش تو بیرنگ
ما در دل سر عشق تو داریم اگر چه	۲۷	آسوده شود درد سر خلق ز شبرنگ
چون چنگ بیکسائی و هر موئی تو از تو	۲۸	آویخته چون تار بریشم ز بر چنگ
این طرفه که نالان دل من در تو شب و روز	۲۹	چون زیر و بم چنگ کشد بر نفس آهنگ
میزان رخ یاری و در کفهٔ تارت	۳۰	صد تبت و تاتار بسنجد بجو سنگ
تقویم مه روئی و آویخته مویت	۳۱	چون خط جداول بر صد نامهٔ جی سنگ
مانا که دل و جسم مست عاریه دادند	۳۲	تاب و گره و عقده و پیچ و شکن و گنگ
تا بر رخ یار از تو چو خورشید زره زن	۳۳	یا از شکن زلف شب تیره شباهنگ
یا تافته شمعی ز بر تافته فانوس	۳۴	یا مشتری از پنجره و یا ماه ز با چنگ
یا برگ گل از غالیه یا نور ز سایه	۳۵	یا ساخته تاج ز یکی سوخته اورنگ
یا طینت دینی که بر و حلقه زند کفر	۳۶	یا گوهر فخری که بر و پرده کشد ننگ
یا نی بغرابی که بود جفت حواصل	۳۷	یا بچهٔ زاغی که بشهباز زند چنگ
یا هندوی عریان که نشیند بدو زانو	۳۸	از بهر ریاضت ز بر بتکدهٔ گنگ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

یا زنگی حیران که نشیند بر مهتاب	۳۹	یکدست به پیشانی و یکدست بآرنگ
یا طفل سبق خوان که بر پیر معلم	۴۰	گردد گه تعلیم گهی است گهی چنگ
یا عود قماری زبر مجمر سیمین	۴۱	یا مشک تتاری زبر لالهٔ خودرنگ
یا گرد سپاه شه گیتی که گه کین	۴۲	بر چهرهٔ خور پرده کشد تا دو سه فرسنگ
شهزاده فریدون ملک باذل عادل	۴۳	کش بار خدا بردو جهان کرده کنارنگ
دیوان ادب فرد کرم دفتر دانش	۴۴	اکسیر خرد جوهر جان عنصر فرهنگ
تعویذ زمان حرز امان جوشن ایمان	۴۵	اکلیل سخا تاج سخن افسر اورنگ
ای کز اثر عدل تو در موسم گرما	۴۶	از شهپر شهباز کند مروحه تورنگ
آسایش ملک تو رسیدست بجائی	۴۷	کز پاس تو در قافله افغان نکند زنگ
آمال ببالد چو تو بر تخت بری رخت	۴۸	آجال بنالد چو تو بر رخش کشی تنگ
چون قلب همه روحی و چون روح همه عقل	۴۹	چون عقل همه هوشی و چون هوش همه هنگ
با صولت کاموسی و با دولت کاوس	۵۰	با شوکت جمشیدی و با حشمت هوشنگ
گر کودک بخت تو کند میل ترازو	۵۱	نه گنبد گردون سزدش کفهٔ نارنگ
آسیمه شود چرخ چو خنگ تو کند خوی	۵۲	دیوانه شود عقل چو کوس تو کشند غنگ
در کاخ تو بر ابروی حاجب نبود چین	۵۳	در قصر تو بر حاجب دربان نفتد زنگ
وین طرفه که گر حاجب کاخ تو شود پیر	۵۴	از چهرهٔ او جود تو بیرون برد آژنگ
از جوهر رای تو کس ار آینه سازد	۵۵	آن آینه تا حشر مصفا بود از زنگ

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باراستی عدل تو در عهد تو نقاش	۵۶	از بیم نیارد که کشد صورت خرچنگ
با مهر تو نسرین ندمد از پنجهٔ ضیغم	۵۷	با عدل تو شاهین رمد از سایهٔ سارنگ
جود تو ز بسیاری بخشش نشود کم	۵۸	چون دل که ز افزونی دانش نشود تنگ
با پنجهٔ حزم تو بود دست یقین شل	۵۹	با جنبش عزم تو بود پای خرد لنگ
با تیغ درخشان تو آتش جهد از آب	۶۰	با دست درافشان تو گوهر دمد از سنگ
چون تیغ بدست تو بود ولوله در روم	۶۱	چون گرز بچنگ تو بود زلزله در زنگ
هر جا که سنان تو بکین شعله فروزد	۶۲	خاک از تف او سوزد تا چندی فرسنگ
در حیز اقبال تو امکان شده پنهان	۶۳	در چنبر فتراک تو گردون بود آونگ
از هستی تو زیب برد صورت امکان	۶۴	بر منطق تو فخر کند دانش و فرهنگ
نصرت نشود جز بنجیم خام تو مفتون	۶۵	دشمن نزید در بر فرّ تو به نیرنگ
فتحست بدیدار سپهر جارزنی اختر	۶۶	دولت دود از پیش بهر سوی آهنگ
از پاس تو بر جبههٔ افلاک فتد چین	۶۷	وز بیم تو از چهرهٔ خورشید رود رنگ
بی حکم تو جریان قضا را نبود روی	۶۸	با قدر تو گردون کهن را نبود سنگ
در دولت تو و اصل دهرست همه فخر	۶۹	وز کینهٔ تو حاصل خصم است همه ننگ
نوبادهٔ عمر است بنانت بگه بزم	۷۰	همشیرهٔ مرگ است سنانت بصف جنگ
نیوان غارا شکنی بر ز بیک گرز	۷۱	دیوان دغا را گسلی چنگ بیک هنگ
رمحت خلف عوج نماید بدرازی	۷۲	کش لجّهٔ خون موج زند تا بشتالنگ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ابر از کفِ جود تو اگر حامله گردد	۷۳	سنبل شگفاند ز زمینهای زرافنگ
در عهدِ تو شهباز بود مضحکهٔ کبک	۷۴	وز عدلِ تو ضرغام بود مسخرهٔ رنگ
شاها ملکا دادگرا ملک ستانا	۷۵	دور از تو بجان هست مرا اندهِ و ننگ
تن خوار و روان زار و اجل یار و امل خصم	۷۶	جان تفته و دل کفته و قد خفته و سر دنگ
با اینهمه از دور دهد چهر توام نور	۷۷	چون مهر که از چرخ بیاقوت دهد رنگ
ابری تو و من خاک که با بُعدِ مسافت	۷۸	هست از تو مرا زیب و فر و زینت و اورنگ
گر قربِ عیان نیست ولی قربِ نهان هست	۷۹	با قربِ نهان قربِ عیانرا نبود سنگ
دوریت ز من دوری معنی بود از لفظ	۸۰	کز دیدهٔ سر دوری و ز دیدهٔ سر تنگ
هجرِ تو ز من هجرتِ دانش بود از مغز	۸۱	هم در معنی آنکه بوصلت کنم آهنگ
جانی تو و من جسم که با دوری صوری	۸۲	هست از تو مرا هوش و دانش و هنر و هنگ
دور ستی و نزدیک و نهانستی و پیدا	۸۳	زانسان که بتن توش و بسر هوش و بدل سنگ
یا چون شرفِ عقل بگفتارِ خردمند	۸۴	یا چون اثرِ عشق در آهنگِ شباهنگ
تا پیل و رخ و اسپ و شه و بیدق و فرزین	۸۵	دارند کشاکش همه در عرصهٔ شطرنگ
بادا بسرت چتر ز گیسوی مهی شوخ	۸۶	بادا بکفت تیغ ز ابروی بتی شنگ
احبابِ تو پیوسته رهین طرب و عیش	۸۷	اعدای تو همواره قرینِ کرب و رنگ
سالی دو سه قاآنی اگر زنده بمانی	۸۸	بیغاره بمانی زنی و طعنه بارژنگ
در کلکِ تو زینگونه همی نقش نگارد	۸۹	زود آنکه ز خجلت بدرد پردهٔ ارژنگ

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

در ستایش وزیر بی‌نظیر جناب حاجی میرزا آقاسی رحمة الله فرماید

۱ بود مبارک هر عید خاصه عید صیام ... بغوث ملت اسلام تا بروز قیام
۲ خجسته خواجهٔ ایام حاجی آقاسی ... که مقتدای وجود است مقتدای انام
۳ محققی که ضمیرش بسحر پیش نگه ... همه ضمائر اطفال دیده در ارحام
۴ مداد خامهٔ او چشم جود را سرمه ... سطور نامهٔ او شخص فضل را اندام
۵ رسیده است بجائی نفوذ قدرت او ... که جا کند عوض مغز در درون عظام
۶ زامن عهد شآهوی نگاه چرا ... ز لاله باز ندانند دیدهٔ ضرغام
۷ نگاه هیبت او آفریدگان همه را ... روان ز زهره برآید بجای خوی ز مسام
۸ بساط جود بدانگونه همتش گسترد ... که منقبض نشود عرق بر جبین لئام
۹ هر آنچه از دو لب پاک او برون آید ... همان بود که بدو کرده کردگار الهام
۱۰ سلام و نفرین زگفت کردگار بسی ست ... سخن چه هست بحق چه دعا و چه دشنام
۱۱ بسا رضا که هم از خشم او پدید آید ... چنانکه چشمهٔ شیرین برون جهد ز رخام
۱۲ ثنای او نبود حد ما که نشناسد ... مقام روح قدس را عوام کالانعام
۱۳ کنون بآنکه سرایم حدیث قصه دوش ... در آن زمان که سپردم بدست عقل زمام
۱۴ بعقل گفتم کای اولین نتیجهٔ عشق ... که بادپای سخن راست در کف تو لگام
۱۵ تو دانی آنکه بود عید و خواجه را شعرا ... برند مدح بهر عید خاصه عید صیام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

مراکه آتشِ دل مرده زاب کیدِ حسود	۱۶	حدیثِ پخته چسان خیزد از قریحهٔ خام
بخنده گفت بلے دانمت ز نشترِ غم	۱۷	دلیست ممتلی از خون چو شیشهٔ حجّام
ولے بدفترِ شعرت قصیده ایست بدیع	۱۸	که گفته بمدیحِ رسول و آلِ کرام
ز وی بباز بود ناتمامِ همتِ تو	۱۹	پی تمامی وی هیچ گه نکرد اقدام
بعونِ خواجه چه باشد گرش تمام کنی	۲۰	که شد نقائصِ هستی همه ز خواجه تمام
بگفتم آن چه قصیده ست و چیست مطلعِ او	۲۱	چه وزن دارد و اوردی حروف کلام
بگفت بر نمطِ این قصیده است درست	۲۲	خجسته مطلعش اینست ای ادیب همام

مطلع ثانی

پگاه بام که خورشیدِ چرخ آئنه فام	۱	زدود آئنهٔ روزگار زنگ ظلام
در آمد از درم آن گلعذار و زرخ و زلف	۲	نهفته طلعتِ خورشید را بظلمتِ شام
نهاده سلسله بر دوش کاین مرا طرّه	۳	نهفته سیم در آغوش کاین مرا اندام
گسسته رشته گوهر که این مرا است سخن	۴	فشانده خرمن شکر که این مرا است کلام
ز جزع گشته بلا خیز کاین مرا غمزه	۵	ز لعل گشته شکر ریز کاین مرا دشنام
نهاده از مو بر گردنِ ستاره کمند	۶	کشیده ز ابرو بر روی آفتاب حسام
فگنده طرحِ سلامت که این مرا است قعود	۷	نموده شورِ قیامت که این مرا است قیام
بجلوه سروی اما چه سرو سروِ سهی	۸	بچهره ماهی اما چه ماه ماه تمام
غرض چو آمد بر من سلام کرد و نشست	۹	سرودمش که بجا آمدی علیک سلام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۱۰ کشیدمش ببر آنگونه تنگ کز تنگی ۔ زبان هر دو یکی گشت در ادای کلام

۱۱ نیاز و ناز من و او بیک عبارت درج ۔ بر آن صفت که بیک لفظ معنی ایهام

۱۲ شد اتحاد من و او چنانکه دید احول ۔ دو را یکی نه یکی را دو عکس شهرت عام

۱۳ نهفته مردمک چشم هر دو در یک چشم ۔ بدان صفت که دو مغز اندرون یک بادام

۱۴ دو جان میان دو پیکر ولی ز یکرنگی ۔ بطرز نور همی که اوراست در دو دیده مقام

۱۵ دو تن میان دو کسوت ولی ز غایت لطف ۔ نه آشکار و نه پنهان چو روح در اجسام

۱۶ درون جامه و بیرون ز جامه آن گونه ۔ که نشأه می گلرنگ در بلورین جام

۱۷ نه جزو یکدگر و نه جدا از یکدیگر ۔ چنانکه روح در اجساد و نور در اجرام

۱۸ دو جسم گشت ز یکجنس هر دو گشت یکی ۔ چو آن دو حرف که در یکدگر کنند ادغام

۱۹ دل من و دل او عین هم شد ار چه خطاست ۔ که سنگ شیشه شود یا که آبگینه رخام

۲۰ چو کار عشق بدینجا رسید دانستیم ۔ که چیستیم و چه بودیم و کیستیم و کدام

۲۱ پس از حقیقت عرفان نفس هر دو زدیم ۔ ز راه عقل بمعراج حق پرستی گام

۲۲ شدیم سالک راهی که در مسالک آن ۔ نبود رحمت رفتار و رنجش اقدام

۲۳ نه خوف همرهی نفس شوم اماره ۔ نه بیم رهزنی طبع دون نافرجام

۲۴ شدیم تا بمقامی که وهم گردون گرد ۔ هزار پایه فروتر گرفته بود مقام

۲۵ نشست همچو کسی کز فراز قله قاف ۔ بچشم بینا بیند بسیط خاک تمام

۲۶ بزیر پای همه ممکنات را دیدم ۔ گرفته هر یک از آنجا بحیز آرام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

جو گام نخستے از انسو نهاد بیک نظر	۲۷	نظر حجاب نظر گشت و گام مانع گام
وزان سپس چو کسے کز درونِ چاهِ شگرف	۲۸	کند نظارهٔ خورشید رفته زیرِ غمام
بزیر پردهٔ سبعینِ الف حضرتِ قدس	۲۹	هزار پرده زهر پرده بسته بر افهام
چو نورِ شمع ز مشکوٰة در زجاجهٔ صاف	۳۰	درونِ پرده ز بے پردگی مشاغلِ عام
چهارده تن ازین سوی پرده بے پرده	۳۱	به پرده داریِ پروردگار کرد قیام
نه چارده که یکے جسم را چهارده اسم	۳۲	نه چارده که یکے شخص را چهارده نام
نخست احمدِ مرسل که ذاتِ اقدسِ او	۳۳	میانِ واجب و ممکن گزیده است مقام
نه واجبست نه ممکن و زین دو نیست برون	۳۴	گزیده واسطه سبا برازین ابهام
دوم علی که بمعراج دوشِ پیغمبر	۳۵	عروج یافت زبهرِ شکستنِ اصنام
بعرش دوش کسے سود یا که عرشِ مجید	۳۶	هزار مرتبه اش چهره سوده بر اقدام
بر آن صنم که بر و سوده اینچنین کس دست	۳۷	که دستِ خویش بشستنش خواند داورِ علّام
باین عقیده اگر بت پرست شاید چهر	۳۸	بکیشِ من که بر و نارِ دوزخ است حرام
سوم بتول که از دورباشِ عصمتِ او	۳۹	بسوی مدحتِ او ره نمی برد اوهام
دگر شبیر و شبر کز کمالِ قرب بحق	۴۰	نبود واسطه شان جبرئیل در پیغام
دگر علی که بتنها کشد شفاعتِ او	۴۱	بدوش طاعتِ خود بارِ سیئاتِ انام
دگر محمد باقر که بر روان و تنش	۴۲	رموزِ علم و عمل کرده کردگار اعلام
دگر امام ششم جعفر آنکه بست و کشود	۴۳	بصدق و زهد درِ کفر و بارهٔ اسلام

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

دگر کلیم بحق موسی آنکه طور دلش	۴۴	پر از تجلی انوار بد ز قرب مدام
دگر رضا که قضا پیرو ارادهٔ اوست	۴۵	چنانکه حرف تکلم مطیع جنبش کام
دگر تقی که زمین صلاح و تقوی او	۴۶	نماند در همه آفاق اسمی از آثام
دگر نقی که ز بس واسع است رحمت او	۴۷	طمع بهستی جاوید بسته اند اعدام
دگر شهنشه دین عسکری که عسکر او	۴۸	فرشتگان همه بودند در قعود و قیام
دگر ذخیرهٔ هستی محمد بن حسن	۴۹	که هرچه هست بدو قائم است تا بقیام
بزرگوار خدایا بدین چهارده تن	۵۰	که چار رکن قوام اند هفت عضو نظام
که نار دوزخ سوزنده را به قاآنی	۵۱	خلیل وار بکن روز حشر برد و سلام
گر این قصیده بخوانند بر عظام رمیم	۵۲	برند سجده بگویند از پی اعظام
درین قصیده قوافی مکرر است ولی	۵۳	به است لفظ مکرر ز نامکرر خام

ایضاً در ستایش حاجی میرزا آقاسی گوید

از بوی بهار و فر فروردین	۱	عنبر باغ بهشت و باد مشک آگین
بر لاله چو بگذری خوری سوگند	۲	کز خلد برون جهید حور العین
بر سبزه چو بنگری دهی انصاف	۳	کآورده نسیم بوی مشک از چین
از شاخ شگوفه باغ پنداری	۴	دزدیده ز چرخ خوشهٔ پروین
در سایهٔ بید بیدلان بینی	۵	سرخوش ز خمار بادهٔ نوشین
بر نطع چمن پیادگان یابی	۶	کز می چپ و راست رفته چون فرزین

...blic Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چون چشمهٔ طبع من روان شد باز	۷	آبی که فسرده بود در تشرین
از ابر نگر ستاره می بارد	۸	کز خاک ستاره میدمد چندین
ای غالیه موی ای بهشتی روی	۹	ای فتنهٔ دانش ای بلای دین
ای مشک تر از ارغوان بستر	۱۰	وی ماه تر از ضیمران بالین
یاقوت تو قوت خاطر مشتاق	۱۱	مرجان تو جان عاشق غمگین
مشکین سر زلف عنبر افشانت	۱۲	تسکین ملال خاطر مسکین
در طره نهفته چنگل شهباز	۱۳	در مژه گرفته پنجهٔ شاهین
در هر نگه تو طعن صد خنجر	۱۴	در هر مژهٔ تو زخم صد زوبین
زان روی شگفته گرد غم بنشان	۱۵	چون ماه دو هفته پیش ما بنشین
دانی که روان ما نیاساید	۱۶	بی بادهٔ تلخ و بوسهٔ شیرین
این قرعه بنام ما بر آور هان	۱۷	این جرعه بکام ما در آور هین
از خانه یکی بسوی صحرا رو	۱۸	از غرفه یکی بسوی بستان بین
کز سنبل راغ گشته پر زیور	۱۹	وز نسرین باغ گشته پر آیین
لختی بگشای طره بر سنبل	۲۰	برخی بنمای چهره بر نسرین
تا بر ندمد ببوی زلفت آن	۲۱	تا دم نزند ز رنگ رویت این
وان شاخ شگوفه را کمر بشکن	۲۲	تا بر نزند بدان رخ سیمین
وان زلف نهفته را ز بن بر کن	۲۳	مگذار ز نافگانت دزدد چین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

باچهره چو گل اگر چمی در باغ	۲۴	نرنگ نرنگ حذر کن از گل چین
ترسم که زصورتت بچینند گل	۲۵	وز رشک بچهر من در افتد چین
ای ترک بشنگی آنکه بخت امروز	۲۶	با ما چو مخالفان نورزد کین
از بوسه و باده فرض ترکارے	۲۷	امروز شده است مر مرا التعیین
خواهم چو چنار پنجه بکشایم	۲۸	تا دشمن خواجه را کنم نفرین
سالار زمانه حاجی آقاسی	۲۹	کو را زمی و زمان کند تحسین
آن خواجه که همت بلندش را	۳۰	ادراک نکرده وهم کوته بین
ابرار باعتضاد مهر او	۳۱	یابند همی مکان به علیین
فجار بانتقام قهر او	۳۲	گیرند همی قرار در سجین
دوزخ زنسیم لطف او فردوس	۳۳	کوثر زسموم خشم او غسلین
چنگال زبیم او کند ضیغم	۳۴	منقار زسهم او برد شاهین
بر فرق فلک نهاده قدرش پای	۳۵	بر رخش قضا فگنده حکمش زین
نقطے که نه در مدیح او باشد	۳۶	بر سر کشدش قضا خط ترقین
از نکهت مشک خوے وسازد	۳۷	هر سال بهار خاک را مشکین
از آئینهٔ ضمیر او بندد	۳۸	هر شام ستاره چرخ را آئین
میزان زمانه راز حلم او	۳۹	نزدیک بود که بگسلد شاهین
جوشن بمثابه که کلک او	۴۰	بے نقطه نیاورد نوشتن شین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

چونانکه عدوے او ہمی از بخل ۴۱ لب بے ہر سه نقطه ہمی نگارد شین

مدحش سبب نجات و غفرانست ۴۲ چون در شب جمعه سورهٔ یٰس

اے دست تو کرده جود را مشهور ۴۳ اے عدل تو داده ملک را تزئین

با مهر تو نار میکند ترطیب ۴۴ با قهر تو آب میکند تسخین

هر مایه که بود آفرینش را ۴۵ در ذات تو گشته از ازل تضمین

هر نکته که بود حکمرانی را ۴۶ بر قدر تو کرده آسمان تلقین

آن را که ثنائے حضرتت گوید ۴۷ جبریل در آسمان کند تحسین

وانجا که دعائے دولتت خوانند ۴۸ روح القدس از فلک کند آمین

چندانکه تو عاشقی ببخشیدن ۴۹ پرویز نبود مائل شیرین

نه جاه ترا یقین دهد تشخیص ۵۰ نه جود ترا گمان کند تخمین

بحرے که بخشم بنگری در وے ۵۱ ز و شعله بر آرد آذر برزین

در رحمت آب بے از تواضع خاک ۵۲ زیرا که مخمری ز آب و طین

اے فخر زمانه بهر من گردون ۵۳ هر لحظه عقوبتے کند تکوین

در طالع من نشان آزادی ۵۴ معدوم بود چو باه در عنین

غلطان غلطان مرا برد ادبار ۵۵ زانسان که جعل ہمی برد سرگین

در جرگهٔ شاعران چنان خوارم ۵۶ کاندر خیل دلاوران گرگین

چونانکه خدایت از جهان بگزید ۵۷ از جمله مادحان مرا بگزین

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

وین بکر سخن که نو عروس لست	۵۸	از رحمت خویشتن دهش کابین
تا مهر چو آسیا همی گردد	۵۹	بر گرد افق بساحت تسعین
سکان بلاد بدسگالت را	۶۰	هر مژه بچشم باد چون سکین

در مدحت جغتائی خان بن ارغوان میرزا علیه الرحمة میفرماید

آمد برم سحرگه آن ترک سیمتن	۱	با طرهٔ سیاه تر از روزگار من
موییش فراز رویش آزرم غالیه	۲	روییش زیر موییش بنغارهٔ سمن
مویی چگونه مویی یک باغ ضیمران	۳	رویی چگونه رویی یک باغ نسترن
ماهی فراز سروش ده ده قرار جان	۴	سروی بنشیب ماهش به بلای تن
ماهی چه ماه هی هی منظور خاص و عام	۵	سروی چه سرو بخ بخ مقصود مرد و زن
در تاب طره اش که گره از پی گره	۶	در چین گیسویش که شکن از پی شکن
یک شهر دل به بند کمند از پی کمند	۷	یک ملک جان اسیر رسن از پی رسن
یک خنده از لبانش و تا بنگری عقیق	۸	یک جلوه از رخانش و تا بنگری چمن
چون تودهای ریگ که از جنبش نسیم	۹	سیمین سرینش موج زند گفتی از چمن
کو چهره اش نگه کن از حلقهای زلف	۱۰	یزدان اگر ندیدی در بند اهرمن
بنگر کلاله اش زبر چهر لاله رنگ	۱۱	گر ضیمران ندیدے بر برگ یاسمن
بنگر فراز نار ونش لعل نارگون	۱۲	گر ناردون ندیدے بر شاخ نلدون

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هر سو چمان و شهری پویانش از قفا	۱۳	هر سو روان و خلقی برگردش انجمن
چون دیدمش دویدم و در بر کشیدمش	۱۴	خوشدل چنان شدم که ز دیدار بت شمن
بنشستم و نشاندمش از مهر در کنار	۱۵	بر هیاتی که شمع فروزنده در لگن
لختی چو رفت چهره دژم کرد و جبهه ترش	۱۶	چونان کسی که نوشد جام می کهن
گفتم که تنگدل بچه گشتی بسان جام	۱۷	گفتا ازانکه نبود صاحبدلی چو من
گفتم خمش که صاحبدل در جهان بسی است	۱۸	گفتا مگو که عرف گمانست و محض ظن
گفتم که ای حدیث من و تو بروزگار	۱۹	منسوخ کرده قصهٔ شیرین و کوهکن
صاحبدل ار چه مسلک گفتار شاعران	۲۰	گفتم پی چه خدمت گفتا مدیح من
مدحم نه اینکه ماه منیرم بود عذار	۲۱	وصفم نه اینکه چاه نگونم بود ذقن
بستایدم بآنکه هواخواه حضرتیست	۲۲	کامد بعهد مهد صف آرای و صف شکن
تابان در محیط جلالت جهان مجد	۲۳	جغتائی خان بن ارغوان خان بن حسن
شیرانش طعمه اند نه بسته دهن بشیر	۲۴	پیرانش سخره اند نشسته لب از لبن
خرد است و خرده گیر بمیران خرده دان	۲۵	طفل است و طعنه گوی به پیران پر فطن
خرد است و شیر خوار ولی کرد شیر خوار	۲۶	از شیر زنش طعمه ولی مرد شیر زن
از خوی او شمیمی تا بنگری ختا	۲۷	از موی او نسیمی تا بگذری ختن
روزی رسد که بینی بر نوک خطیش	۲۸	نه چرخ را چو مرغی بفراز بابزن
روزی رسد که بینی بر دشت کارزار	۲۹	از آهنش کلاه و ز پولاد پیرهن

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

روزی رسد که بینی بر نوک نیزه اش	۳۰	بدخواه را چو پیلی بر شاخ کرگدن
روزی رسد که بینی بر ایمنش پرند	۳۱	وقتی رسد که بینی بر ایسرش مجن
این در نظر سپهری افگنده از نجوم	۳۲	آن در صفت هلالی آموده از پرن
روزی رسد که بینی بر جبهه اش ترنج	۳۳	وقتی شود که یابی بر چهره اش شکن
از آن ترنج خلقی دمساز با شکنج	۳۴	وز آن شکن گروهی همراز با شجن
طبعش ز بس گهر خیز اندر گه سخا	۳۵	نطقش ز بس شکر ریز اندر گه سخن
چون نام این بری گهرت خیزد از زبان	۳۶	چون وصف آن کنی شکرت ریزد از دهن
این شبل آن غضنفر کز کاز و چنگ او	۳۷	بر پیکر تهمتن ببر بیان کفن
این مهر آن سپهر که از مهر و کین او	۳۸	یک ملک را مسرت یک ملک را محن
این در آن صدف که ز آزرم و گوهرش	۳۹	بیغاره از شبه شنود لؤلؤی عدن
این پور آن کیا که به میمند واند خود	۴۰	خود گو آن شکست ز گوپال گُرده شکن
این شبل آن اسد که ازو پیلها هراس	۴۱	این پور آن پدر که ازو شیر را شکن
آخر نه این نبیره آن کز خدنگ او	۴۲	در بهته جسم گردن آزرم پروزن
آخر نه این نژاده آن کاتشین حسامش	۴۳	در دودمان افغان افروخت مرزغن
آخر نه این ز تخمهٔ شاهی که بوقبیس	۴۴	گردد ز زخم گرزش چون زن خم ز بهن
آخر نه این نبیرهٔ شاهی که زو گریخت	۴۵	کابل خدا چنانکه ز لاحول اهرمن
کابل خدا نه دهری آبستن از فساد	۴۶	کابل خدا نه چرخی آموده از فتن

بالشکری فره همه در عزم مشتهر	۴۷	با موکبی گران همه در رزم ممتحن
از سیستان و کابل و کشمیر و قندهار	۴۸	وز دیره جات هند بل از دهلی و دکن
آمد بهر ز خاور و خاور مهان همه	۴۹	با یکدگر ز پار پیش از زیور ای زن
خسرو شنید و رفت در ید و برید و گفت	۵۰	بست و شکست و خست از آن لشکر شکن
از رمح و تیغ و خنجر و فتراک و گرز و تیر	۵۱	اندام و ترک و تارک و باز و و بر و تن
بس تن که کوفت از چه ز گوپال جان شکر	۵۲	بس سر که گفت از چه ز صمصام سر فگن
از بسکه کشته پشته گرانبار شد زمین	۵۳	از بسکه خسته بسته بتر بهار شد زمن
هر کس که بود یارش شد خصم با بلا	۵۴	هر کس که بود خصمش شد یار با محن
مسروق پور ابرهه با صد هزار مرد	۵۵	شد از یمن بجالش ذی سیف ذوالیزن
وان پنج ره هزار بدش مرد کینه جوی	۵۶	با شش صد از عجم همه در رزم شیرفن
رفت و شکست موکب مسروق و راگشت	۵۷	هم در یمن شهیر و همش خلق مفتتن
آن رزم را بسنجد اگر کس برزم شاه	۵۸	چون کین کو دست بر کینهٔ بیژن
تنها همین نه لشکر کابل خدا شکست	۵۹	از تیغ که شکاف و ز گوپال که شکن
بس ملکها گرفت ببازوی ملک گیر	۶۰	بس حصنها گشود ز چنگال خاره کن
شاهان ز خصم خویش ستانند ملک و او	۶۱	بخشند بخصم خویش همی ملک خویشتن
آری چو خصم لابه کند از ملک او سؤال	۶۲	تنگ آیدش ز فرط عطا گفت لا و لن
شاها مباش رنجه گر از کید روزگار	۶۳	سالی دو ماه بختت باکید مقترن

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۶۴ ایوبؑ مر نہ تنش با سقام مبتلا — یعقوبؑ مر نہ جانش با آلام مرتہن

۶۵ آن آخر از بلا جست از آب چشمہ سار — این آخر از عمی رست از بوی پیرہن

۶۶ یونسؑ مگر نبودش در بطن نون سکون — یوسفؑ مگر نہ گشتش در قعر چہ سکن

۶۷ آن شد رسول قوم و شد آزاد از بلا — این شد عزیز مصر و شد آزاد از حزن

۶۸ مر مصطفی نکرد نہان تن بہ تیرہ غار — جولاہہ مر نگشت بآن غار تارتن

۶۹ بگذر ز انبیا چہ بزرگان کہ روزگار — پیوستہ شان قرین شجن داشت در سجن

۷۰ مر کیقباد و بیژن و کاؤس ہر سہ را — ز البرز و چاہ کورسے برہاند تہمتن

۷۱ سنجر مگر نہ در قفس غز اسیر بود — وآخر بچار بالش فرگشت تکیہ زن

۷۲ اکنون تو نیز گرت مر این چرخ کج نہاد — دارد قرین تیمار از زمین و شکن

۷۳ بشکیب کز شکیب شود قطرہ پاک در — بشکیب کز شکیب شود خارہ بہرمن

۷۴ نے زار نالد انگہ از دل برد ملال — مے تلخ گردد انگہ از جان برد محن

۷۵ آسودہ دل نشین کہ چو دی ماہ بگذرد — بلبل کشد ترانہ و خامش شود زغن

۷۶ دلتنگ تر ز غنچہ کسے نے ولی بصبر — بینی کزان شگفتہ ترے نیست در چمن

۷۷ ملکے ستد خدا کہ تا ملکت دگر — بخشد ہمی نکوتر ہا گوش کن ز من

۷۸ معمار خانہای کہن را کند خراب — تا نو نہد اساس کہ نو بہتر از کہن

۷۹ ہر کس بقدر پایہ ببایدش جایگاہ — عنقا کند بقاف و کبوتر بچہ وکن

۸۰ قدرت بلند و پست بسے تودہ زمین — عرصت عظیم و تنگ بسے فسحت زمن

Public Domain, Gurukul Kangri Collection, Haridwar

۸۱ گو ملک رو چو هست بجا تیغ ملک گیر | گو بلخ شو خراب چو زنده است روی تن
۸۲ روزے رسد که تیغِ یمانیت در یمین | آرد زمینِ معرکه چون ساحتِ یمن
۸۳ روزے رسد که چونان محمود زاولی | در سومناتِ بت شکنی بر سرِ شمن
۸۴ روزے رسد که از مددِ تیغ کفر سوز | نه نامِ دیر شنوی و نه نامِ برہمن
۸۵ روزے رسد که بر تو شود فتنه روزگار | چون زال که بود واله بر طلعتِ دمن
۸۶ روزے رسد که خصم تو سر افگند بزیر | چونان کسے که ناگه در گیرد ش وشن
۸۷ شاہا یک آفرینِ تو صد گنج گوہر است | با در گرت نه لب بگشا از پے سخن
۸۸ براین چکامه گر بفشانی ہزار گنج | جز آفرینے از تو نخواہم و را ثمن
۸۹ لیکن یک آرزو یم از دیرگه بدل | زانم ہماره بینی محزون و ممتحن
۹۰ دارم یکے برادر درپارس پارسا | کو اندران دیار اویس است در قرن
۹۱ جان گویدم ابی او خلد از بود مرد | دل راندم ابی او سوار بود مران
۹۲ بے او زیم چنانکه ابی سرخ گل گیا | بی او بوم چنانکه ابی پاک جان بدن
۹۳ گریم چو ابر بے او در شام و در سحر | نالم چو رعد بے او در سر و در علن
۹۴ بے او دل از خروشم تفتیده چون تنور | بے او رخ از خراشم آژیده چون سفن
۹۵ بے او زغم گریز ندارم بهیچ مکر | بے او ز رنج چاره ندارم بهیچ فن
۹۶ جز چار مه نه بیش و نه کم خدایگان | فرمان دهد که رخت کشم جانب وطن
۹۷ گر گویدم ملک که بود راهزن براه | گویم برهنه باک ندارد ز راهزن

۹۸	درگویدم که نیست ترا بارهٔ چنان	گویم که پای راه سپر بس مرا چمن
۹۹	اینها تمام طیبت محض است اگرچه نیست	طیبت ز بندگان بملوک ای ملک حسن
۱۰۰	منت خدای را که مرا از عطای تو	حاجت بکس نه جز بخداوند ذو المنن
۱۰۱	منت خدای را که ز بس جود بیحساب	در زیر در و گوهر بنهفتیم بشتن
۱۰۲	قاآنیا تو گرم بیانی و قافیه	تکرار جست و دور است این معنی از فطن
۱۰۳	صاحب که با جوزش هذیان بود فصیح	صاحب که با قبولش ابکم بود لسن
۱۰۴	صدری که در قلمرو شرع رسول گشت	کلکش چو تیغ شاه جهان محیی سنن
۱۰۵	شاه زمانه فتحعلی شه که روز رزم	در گوش بانگ شاد عرش کن خار کن
۱۰۶	دستش نه گر مخالف با گوهر عمان	طبعش نه گر معاند با لؤلوی عدن
۱۰۷	بهر چه بخشد آن یک گوهر همی بکیل	بهر چه ریزد این یک لؤلؤ همی بمن
۱۰۸	تابان ز حلقهای زره جسم روشنش	چون نور آفتاب که تابد ز آژکن
۱۰۹	دستش چو باد خطی زلزال در خطا	پایش چو جفت ختلی و لوال در ختن
۱۱۰	اجرا خور از عطایش پیوسته خاص و عام	روزی بر از سخایش همواره مرد و زن
۱۱۱	چونانکه ختم آمد بر نام وی سخا	من نیز ختم کردم بر نام او سخن
۱۱۲	تا دهر گاه محنت زاید گهی نشاط	یارش قرین رامش خصمش قرین رن

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

کلیات مرزا اسد اللہ غالب

قصیدہ در مدح حضرت فلک رفعت قدر قدرت شہنشاہ جم جاہ انجم سپاہ ملکہ معظمہ انگلستان خلد اللہ ملکہا

نطقم نخست زمزمۂ خونچکان دهد	۱	کز خون طراز سر ورق داستان دہد
خون دل از شگاف قلم می تراود م	۲	بار د بام ابر و نم از ناودان دہد
آن نے کہ ہست در بن ناخن ز سر خلد	۳	از جنبشے کہ خامہ مرا در بنان دہد
از سر گذشتہ سیل و مرا در سر آن کہ لب	۴	زین سر گذشت داد سخن در بیان دہد
نالم ز جور شحنہ ولے بیم گیر و دار	۵	نام فلک در انجمنم بر زبان دہد
فریاد از سپہر کہ بر خوان آشتی	۶	خون جگر بنانخورش میہمان دهد
آہ از فلک کہ چون زند آتش در آفتاب	۷	نظارہ را بدان بفریبد کہ نان دهد
خور نام کیست تا سحر این خستہ دیگری ست	۸	کانرا فلک بسوزد و سر در جہان دهد
زین ہفت دزد داد کہ ہر دزد ازان یکے	۹	داد ستم بتشنگی خاکدان دهد
ہر شب بصورتے دگر این یوسفت سیر	۱۰	زحمت بہمرہ راہ در ہفتخوان دهد
گفتم لئیم نیست فلک چون بر آسمان	۱۱	دیدم کہ مہر نور بماہ ارمغان دهد
ناگہ ذنب چو مار بپیچید و حلقہ زد	۱۲	تا در میانہ این ببرد ہر چہ آن دهد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

خوانم بدان نوا غزلے تازہ کاسمان	۱۳	خواہد ز رفتہ عذر و قضا را ضمان دہد

مطلع ثانی

دہرم بشہر بسکہ بدریوزہ نان دہد	۱	ہمسایہ را ز دودۂ من میہمان دہد
ننشاندم فلک بسر خوان و ہم ز درد	۲	نان ریزہ ہا ز ریزش اطراف خوان دہد
گر خود بنظم لفظ و کان در دل آورم	۳	اختر گزار قافیہ ام بر زبان دہد
بختم ندیم لیک ندیے کہ چون ازو	۴	پرسم ز آسمان خبر از ریسمان دہد
گر پیش روزگار بنالم ز زخم خار	۵	ظالم جواب من بزبان سنان دہد
لطف سخن گواہ من آن نیستم کہ دہر	۶	بالین و بسترم ز خز و پرنیان دہد
حاشا کہ جز بہانۂ آزار من بود	۷	عیشے باشد کارم اگر ناگہان دہد
عریان بروز تا بودم تن در آفتاب	۸	شبہاے ماہ پیرہنم از کتان دہد
دیگر بمطلعے دگر آرم سخن ز خویش	۹	دانا چہ لب بحرف مہ و آسمان دہد

مطلع ثالث

آن مور سر کشتم کہ چو مرگش امان دہد	۱	از ننگ پایمال بپرواز جان دہد
گردون ز سخت جانی من داغ و من ہنوز	۲	شادم کہ مزد صبر پس از امتحان دہد
چون بندم آشیان و نگارد سپہر برق	۳	دانم کہ چشم روشنی آشیان دہد
آزاد ہمان بسیکہ آن زر کنم قیاس	۴	گر گل برد زمانہ و برگ خزان دہد
نازم کہ نزد چرخ گرامی ترم القدر	۵	چون کس بخور غمے بمن اندر نہان دہد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۶ سازد ز عود کشتی من چرخ و من بخویش — سنجم ز ابلهی که متاعِ گران دهد

۷ شبهائے تار نالم و دانم بمن خوش است — گردون دمیکه گوش بآه و فغان دهد

۸ وان خود برین بسست که برهم صدای من — تیرِ جگر شگاف کشاد از کمان دهد

۹ داغم ز سوزِ غم که خجل داردم ز خلق — بوئے که تن ز سوختنِ استخوان دهد

۱۰ یارب زبان مباد که جنبد بنامِ من — آنرا که روزگار دلے شادمان دهد

۱۱ مرگم ز بس کشیده در آغوشِ خویشتن — از جوشِ دل فشارِ دگر هر زمان دهد

۱۲ چون خون گرفته طلبد مهلت از اجل — آن را قسم بجانِ منِ ناتوان دهد

۱۳ ناسازیِ غم این و نخواهم ببزمِ راز — سازے که بانگ زمزمهٔ الامان دهد

۱۴ دیوانگی نگر که در آویختم بچرخ — اندیشه این ستیزه کرا در گمان دهد

۱۵ تا در سرم هوائے که باشد که آن هوا — کاهِ مرا مجادله با کهکشان دهد

۱۶ راهِ سخن کشودم اگر خود نشد که بخت — راهم به بزمِ بانوے گیتی ستان دهد

۱۷ آن دادگر که عهدِ وے از بس خجستگی — یاد از زمانِ سنجر و نوشیروان دهد

۱۸ آن دیده ور که بر نمطِ بزمِ می کشی — جامش خبر ز گردشِ هفت آسمان دهد

۱۹ روشندلیکه روشن ازان گشت آفتاب — کآفاق را نشانے ازو در عیان دهد

۲۰ فرخ دمیکه عیسی ازان زیست جاودان — کش فرخی بزندگی جاودان دهد

۲۱ وکٹوریا که کاتبِ قسمت ز دفترش — توقیعِ خسروی بجهان خسروان دهد

۲۲ اندیشه گر بعرض برد ره بمنظرش — افلاک را ز دور به پستی نشان دهد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

۲۳ فطرت که از برای نمودار هر کمال | آرد مثال و رابطه در میان دهد

۲۴ تا بهر کاخ جاهِ تو آورد نردبان | زان لمحه بعد که دورِ زمان دهد

۲۵ زد نقش سطحِ خاک که گر کوتهی کند | این خشت زیر پایهٔ آن نردبان دهد

۲۶ از بسکه قرب عتبهٔ مشکوی خسروی | فرجام نازشِ شرفِ دودمان دهد

۲۷ نوشابه پوی پوی ز رهی تا بدان حریم | آید که تن بهمدمی پاسبان دهد

۲۸ قسطِ شهانِ دیگر ازین در رسد مدام | دولت عطیه بسکه بدین خاندان دهد

۲۹ بر سنگ شکلِ خاتمِ جم گردد آشکار | بلقیس بسکه بوسه بر آن آستان دهد

۳۰ لطفش بسنجاکِ وادی حرمان خلاقِ سم | قند از نی حصیر و گل از خیزران دهد

۳۱ قهرش ببوستانِ تمنا بشرطِ حلم | اُردی بهشت را نفسِ مهرگان دهد

۳۲ فرمانِ او ز بسکه نهد رسمِ یکدلی | در گله گرگ رونقِ کارِ شبان دهد

۳۳ پیشِ سگش ز بسکه زند دم ز آشتی | دم لابه ریزشِ تنِ شیر زیان دهد

۳۴ نامش ز خویشتن بسرِ نامه گل زند | مدحش در انجمن به تنِ خامه جان دهد

۳۵ صحنِ فلک برونقِ بزمش قسم خورد | بالِ ملک بتوسنِ عزمش عنان دهد

۳۶ از کلک خالِ مشک بروی ورق نهد | از تیغ زنگِ لعل بسنگِ فسان دهد

۳۷ در عدل خط بشهرتِ نوشیروان کشد | در بزم نان بدودهٔ چنگیز خان دهد

۳۸ با بذلِ او سحاب چه و آفتاب کیست | کاین دم زند ز قلزم و آن عرض کان دهد

۳۹ اما بلش که چون بسخن درفشان شود | از رشک مالشِ کفِ گوهرفشان دهد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

هر روز بسکه خاک نشینانِ شهر را	۴۰	گنجینه‌هاے لعل و گهر رایگان دهد
ساقی چنانکه باز نگیرد ز کس قدح	۴۱	ور بستد این قدح میِ چون ارغوان دهد
نشگفت گر بمیکده‌ها پیرِ میفروش	۴۲	ارزان خرد پیاله و راوق گران دهد
از شهرِ شه نشین چه سرایم که جوشِ گل	۴۳	رشکِ شفق به کنگرِ آن شارسان دهد
معموره که آب و هوایش ز خرمی	۴۴	در عهدِ گل ثمر بکفِ باغبان دهد
گر خود ز رود نیل بود آبروے مصر	۴۵	در سرمه چشم روشنی اصفهان دهد
لندن نگر که سرمه ز خاکش برند خلق	۴۶	چندانکه خاک رهگذر آبِ روان دهد
لب بستم از خطاب زمین بوس بعد مدح	۴۷	مشکل که ساز عجز نوائے چنان دهد
گویم دعا ولے نه بدانسان که گفته اند	۴۸	تا این بود سپهر بممدوح آن دهد
آن خواهم از خداے توانا که روزگار	۴۹	از من پذیرد آنچه مرا بر زبان دهد
آن باد کاین شهنشهِ فرخ تبار را	۵۰	از شرق تا بغرب کران تا کران دهد
آن باد و دور نیست که گفتارِ من مرا	۵۱	سیماے عز و جاه برین آستان دهد
آن باد و زود باد که کلکِ دبیر خاص	۵۲	آوازهٔ نوازشِ من در جهان دهد
آن باد و در خور است که فرماندهی کنم	۵۳	بر یک دو دِه که گنگ بهندوستان دهد
آن باد و خوش بود که شهنشاهِ بحر و بر	۵۴	انجام خواهشِ اسدالله خان دهد

۵۵ چون دهر غالبم بسخن نام کرده است
غالب که نام من ز حقیقت نشان دهد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

قطعه

ای که شایسته آنی که ترا	۱	جم و فغفور و سکندر گویم
چون نداری سر شاهی ناچار	۲	حاکم و والی و داور گویم
گفته ام مدح تو زین پیش و کنون	۳	خواهم از گفته نکوتر گویم
باید امسال که چون پار و پرار	۴	سخن غیر مکرر گویم
جلوهٔ روی دل افروز ترا	۵	مهر یا ماهِ منور گویم
لمعهٔ قهر جهان سوز ترا	۶	برق یا شعلهٔ آذر گویم
لیک غم سخت گرفت است مرا	۷	غم نگویم دمِ اژدر گویم
زان نیارم که باندازهٔ شوق	۸	مدحِ **نواب گورنر** گویم
جای آنست که چون غمزدگان	۹	غمِ دل پیش تو یکسر گویم
گه ز بی مهری گردون نالم	۱۰	گه ز ناسازی اختر گویم
چون تو دانی که چه حالست مرا	۱۱	از ادب نیست که دیگر گویم
گویم این سال مبارک بادت	۱۲	وین دو صد سال برابر گویم

تمام شد

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

فہرست انتخاب انٹرمیڈیٹ کورس فارسی

نام کتاب	صفحہ	نام کتاب	صفحہ
حصۂ نثر		حصۂ نظم	
انتخاب از گلستان سعدی	۱	انتخاب از سکندر نامہ	۱۰۴
" انوار سہیلی	۲۵	" رباعیات حکیم عمر خیام	۱۴۳
" بہارستان جامی	۵۴	" دیوان حافظ	۱۴۸
" انشاے ابوالفضل	۵۸	" کلیات سعدی	۱۵۴
" روزنامہ سفر شاہ ایران	۶۵	" قصائد عرفی	۱۶۴
" سوانح عمری شیخ محمد علی حزین	۷۵	" قصائد انوری	۱۷۰
		" قصائد قاآنی	۱۷۴
" تقریظ مولوی امام بخش صہبائی	۸۵	" قصائد مرزا اسد اللہ غالب	۱۹۸
" کیمیاے سعادت	۶۲		

ntered in Database
Signature with Date

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar